

НОГИРОНДИК

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ УЧУН ҚҮЛЛАНМА

ИЖТИМОЙ ЯҚКАЛАБ ҚҮЙИШДАН – ТЕҢГЛИККА

Ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш

Парламент аъзолари учун қўлланма:
Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенция
ва унинг Факультатив протоколи

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг
Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий Комиссари бошқармаси

Парламентлараро иттифоқ

ВАМКОНІЯТЛАР

COPYRIGHT © UNITED NATIONS

GENEVA 2007

Барча хуқуқлар сақлаб қолинган. Мазкур
материалларни Бирлашган Миллатлар
Ташкилотининг олдиндан розилигисиз ҳар қандай
йўллар, жумладан электрон, механик, сурат,
нусха кўчириш, магнит ёзуви ва бошқа воситалар
ёрдамида қайта нашр этиш, ахборотни қидириш
тизимида сақлаш ёки узатиш ман этилади.

Мазкур қўлланма сотиш учун мўлжалланмаган. У
ноширларнинг олдиндан розилигисиз, аслиятдан
бошқа шаклда фойдаланишга тақдим этилмаслик,
шу жумладан тижорат асосида тарқатилмаслиги
шарти билан ҳамда кейинги ношир худди шу
шартларга риоя қилиши шарти билан тарқатилади.

Мазкур материаллар матнидан тўла ёки қисман
фойдаланиш тўғрисидаги илтимослар ижобий
қабул қилинади ва бу илтимослар Бирлашган
Миллатлар Ташкилотига юборилиши керак. БМТга
аъзо Иштирок этувчи давлатлар ва уларнинг
хукумат муассасалари бу қўлланмани розилик
олмасдан нашр этиши ва қайта нашр этиши
мумкин, лекин улар бу ҳақда Бирлашган Миллатлар
Ташкилотини хабардор қилишлари зарур.

МИННАТДОРЧИЛИК

Мазкур Кўлланма Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департаменти (ИИМД), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон хукуклари бўйича Олий Комиссари бошкармаси (ИХОКБ) ва Парламентлараро иттифоқ (ПАИ) томонидан биргаликда тайёрланди.

Бош муаллифлар: Эндрю Бернс (Жанубий Уэльс университети, Австралия), Алекс Конт (Саутгемптон университети, Бирлашган Қироллик), Жан-Пьер Гонно (ИИМД), Линда Ларсон (ИИМД), Томас Шиндлмаир (ИИМД), Николя Шеперд (ИИМД), Симон Уолкер (Инсон хукуклари бўйича Олий Комиссар бошкармаси) ва Адриана Зарадуки (Инсон хукуклари бўйича Олий Комиссар бошкармаси).

Бошқа ходимлар: Грэм Эдвардс (Австралия парламенти аъзоси), Анда Филип (ПАИ), Андерс Б. Жонсон (ПАИ), Аксель Леблуа (Инклиозив ахборот-коммуникация технологиялари бўйича глобал ташаббус), Женет Лорд (“Блюло” ассоциацияси), Алессандро Моттер (ПАИ), Жеймс Мванда (Уганд парламентининг собиқ аъзоси), Кой Нордквист (Швеция парламентининг собиқ аъзоси), Мона Пар (Карлтон университети, Канада) ва Эндиетта Богопане-Зулу (Жанубий Африка парламентининг аъзоси).

Бундан ташқари, “Инклиожн интернэшнл” ташкилоти, Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), Осиё ва Тинч океани Иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (ЭСКАТО), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича кўмитаси (ЮНЕСКО), Жаҳон банки ва Жаҳон соғлиқни саклаш ташкилоти (ЖССТ) зарур маълумотларни тақдим этишди ва хужжатни ишлаб чиқиш бўйича фикр билдиришди.

Макет ва саҳифалаш: Кэл Хани, «Ай-ту-ай дизайн» Брамптон, Онтарио, Канада.

СҮЗ БОШИ

Ногиронлархар қандай жамиятда яккаланиб қолмокдалар. Гарчи инсон хуқукларини ҳимоя қилиш учун халқаро даражада яратилган меъёрий қоидалар бутун дунёдаги турмуш шароитларини сезиларли даражада яхшилаган бўлса-да, ногиронлар бу борада эътибордан четда қолмоқда. У ёки бу мамлакатда инсон хуқуклари ёки иқтисодиётнинг аҳволи қандай бўлмасин, одатда, ногиронларнинг инсон сифатидаги хуқукларига охирги навбатда аҳамият берилади. Ногиронлар мустакил бўла оладиган имкониятдан маҳрумликлари сабаб уларнинг кўпчилиги бошқаларнинг муруввати ва марҳаматига қарамадир. Кейинги йилларда жаҳоннинг барча мамлакатларида бу ҳолатни инсон хуқукларининг рад этилиши, бунинг оқибатида 650 миллион одам жабр кўраётгани англаб етилмоқда ва бундан буён бу билан муроса қилиш мумкин эмас. Ҳаракат қилиш вақти келди.

Ногиронлар хуқуqlari тўғрисидаги конвенция – бу халқаро ҳамжамиятнинг ногиронларнинг асрлар давомида камситилиши, ижтимоий яккалаб қўйилиши ва уларга нисбатан инсонпарварликка хос бўлмаган харакатга нисбатан жавобидир. Ушбу тарихий хужжат кўп жиҳатлари билан асрий аҳамиятга эга бўлади, чунки, бугунга кадар хусусан, инсон хуқуклари соҳасида бирорта халқаро шартнома шу қадар тез тузилмаган эди, қолаверса, у XXI асрнинг биринчи хужжати хисобланади. Конвенция фуқаролик жамияти, хукуматлар, инсон хуқукларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасалар ва халқаро ташкилотлар иштирок этган уч йил давомидаги музокаралар натижасидир. Конвенция Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 2006 йилнинг декабрида қабул килиниши билан дархол, 2007 йил март ойида имзолаш учун очилгандан кейин кўплаб мамлакатлар Ногиронлар хуқуклари тўғрисидаги конвенция ва унинг Факультатив протоколини имзолаб, ногиронлар хуқукларига риоя этишга қатъий интилишларини намойиш этдилар.

Конвенциянинг мақсади инсониятнинг жисмоний имконлари чекланган қисмининг бошқалар билан тенг бўлган хуқуқ ва имкониятларни кафолатлашдан иборатdir. У ногиронларнинг камситилиш обьекти бўлган кўпгина соҳаларни, шу жумладан одил судловдан фойдаланиш, сиёсий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш, таълим олиш, иш билан банд бўлиш имконияти, қўйнокларга солинмаслик, эксплуатация қўлинмаслик ва зўравонликка дучор бўлмаслик хуқуқини, шунингдек кўчиб юриш эркинликларини камраб олади. Факультатив протоколга мувофиқ, унга аъзо давлатларнинг фуқаролари ўз хуқуклари бузилган ҳамда ҳимояланишнинг ҳамма ички имкониятларидан фойдаланиб бўлинган, деб хисобласа, мустакил халқаро органга мурожаат қилишлари мумкин.

Конвенция – бу күпдан буён кутилаётган ҳужжатдир. 1981 йил – Халқаро ногиронлар йили деб эълон қилинган ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг дикқат-эътибори ногиронлар муаммоларига каратилгандан сўнг 25 йилдан кўпроқ вакт ўтди. Ушбу давр давомида кўпгина мамлакатларда ногиронларни факат марҳамат ва раҳмга мансуб одам, деб ҳисобламайдиган бўлишиди ва жамиятнинг ўзи нокулай омил эканлигини тан олишиди. Конвенция ўзгарган тасаввурни акс эттиради ва кўп жиҳатдан барча одамлар, ким бўлишидан қатъи назар, ўз салоҳиятни тўла намоён этиш имкониятига эга бўлиши кераклигини жамият тан олиши учун жисмоний ва психик бузилишларга нисбатан шаклланиб қолган қарашларни ўзгартиришга ёрдам беради.

Парламент аъзолари учун Ногиронлар хуқуклари бўйича конвенция ва унинг Факультатив протоколи бўйича мазкур кўлланма Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департаменти, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон хуқувлари бўйича Олий Комиссари бошқармаси ва Парламентлараро иттифоқнинг ҳамкорлиги натижаси ҳисобланади. У, таркибиға парламент аъзолари, илмий ходимлар ва амалиётчилар кирган, кўпчилиги ўзлари ногирон бўлган таҳририят қўмитасининг ёрдамида тайёрланди.

Парламентлар ва парламент аъзолари инсон хуқувларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишда ҳал қилувчи роль ўйнашга даъват этилган. Мазкур кўлланма парламентлар аъзолари ва бошқа манфатдор томонларга Конвенциянинг узоқ вакт давомида жамият хаётидан мосуво бўлган ногиронлар, нихоят барча хукуклардан фойдалана олишлари тарзида амалга оширишга йўналтирилган фаолиятда иштирок этишларига ёрдам беришга мўлжаллаган. Кўлланманинг мақсади ногиронлар муаммолари каби Конвенция ва унинг қоидаларини ҳам чукур англашга, парламентларга Конвенция амалиётда кўлланниши учун талаб этиладиган механизмларни ва кўрилиши керак бўлган чораларни англаб этишга кўмаклашишдан иборатдир. Кўлланмада келтирилган мисоллар ва гоялар туфайли у парламент аъзолари учун бутун жаҳонда ногиронлар хуқувларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишга ёрдам берадиган фойдали воситага айланиши керак.

Ша Цзукан
Иқтисодий ва ижтимоий
масалалар бўйича Бош
котиб ўринбосари

Луиза Арбур
Бирлашган Миллатлар
Ташкилотининг Инсон
хуқувлари бўйича Олий
Комиссари

Андерс Б.Жонсон
Парламентларо
иттифоқнинг Бош котиби

МУНДАРИЖА

Миннатдорчилик.....|

Сүз боши.....||

1-боб. Умумий маълумот.....1

Нима учун ногиронлар ҳақ-хуқуққа эгалар.....	1
Конвенция предмети.....	3
Конвенция нима учун зарур эди.....	5
Конвенцияда кўрсатиб ўтилган хуқуқлар.....	6
Ногиронлик ва ривожланиш ўртасидаги боғлиқлик.....	6

2-боб. Конвенция қоидалари.....11

Янги конвенциянинг яратилиш тарихи.....	11
Конвенциянинг қисқача таҳлили.....	14
Конвенция предмети.....	14
Конвенциянинг аҳамияти.....	15
Ногиронликнинг таърифи.....	15
Конвенцияда санаб ўтилган хуқуқлар ва тамойиллар.....	18
Умумий тамойиллар.....	18
Хуқуқлар.....	18
Халқаро ҳамкорлик.....	22
Конвенцияга мувофиқ иштирок этувчи давлатлар зиммасига юкландиган мажбуриятлар.....	23
Риоя қилиш, ҳимоя ва ижро этиши бўйича мажбуриятлар.....	24
Конвенция билан инсон хуқуқлари бўйича бошқа шартномаларни таққослаш.....	29

**3- боб. Ногиронлар хуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва
унинг Факультатив протоколига риоя этилишининг
мониторинги.....31**

Конвенция томонидан кўзда тутилган мониторинг механизми.	31
Ногиронлар хуқуқлари бўйича қўмита.....	32
Даврий маърузалар.....	33
Даврий маърузаларнинг предмети.....	36
Даврий маърузаларни кўриб чиқиш якунлари бўйича тадбирлар..	36
Иштирок этувчи давлатларнинг конференцияси.....	38

<i>Ногиронлар ҳуқуқлари мониторингининг бошқа механизмлари</i> ..38	
Конвенциянинг Факультатив протоколи.....	38
<i>Шахсий хабарларни кўриб чиқиши тартиби.....</i>	39
<i>Текшириши ўтказиши тартиби.....</i>	42
<i>Факультатив протоколнинг иштирокчи давлати бўлиши.....</i>	46
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Конвенцияни қўллаб-кувватлаш билан шуғулланадиган муассасалари.....	47
4-боб. Қандай қилиб конвенция ва Факультатив протокол иштирокчиси бўлиш мумкин.....	49
<i>Конвенция қандай имзоланади.....</i>	49
<i>Шартномани имзолаш.....</i>	49
<i>Шартномани имзолаш нимани англатади.....</i>	51
<i>Мажбурийликка розилик.....</i>	51
<i>Ратификация жараёни.....</i>	51
<i>Минтақавий интеграция ташкилотлари томонидан ратификация қилиш.....</i>	53
<i>Кўшилиш.....</i>	53
<i>Ратификация қилиш, расмий тасдиқлаш ёки қўшилиши тўғрисидаги ҳужжат.....</i>	53
<i>Ратификация жараёнида парламентнинг роли.....</i>	55
<i>Конвенция ва Факультатив протоколнинг кучга кириши.....</i>	56
<i>Конвенция ва Факультатив протоколга изоҳотлар.....</i>	57
<i>Изоҳотни ўзгартириш ва бекор қилиш.....</i>	58
<i>Конвенция ва Факультатив протоколга тааллуқли баёнотлар.....</i>	58
<i>Конвенция ва Факультатив протоколга тааллуқли баёнотларнинг турлари.....</i>	58
<i>Конвенцияга тааллуқли баёнотларни тузиш.....</i>	59
<i>Конвенциянинг унинг иштирокчилари бўлмаган давлатлар учун аҳамияти.....</i>	60
5- боб. Миллий қонунчилик ва Конвенция.....	63
<i>Конвенция қоидаларини ички ҳуқуқий тизимга киритиш.....</i>	63
<i>Имзолаш ва ратификация қилиш оқибатлари.....</i>	63
<i>Конституциявий, қонунчилик ва меъёрий ҳусусиятга эга чоралар орқали ички ҳуқуқий тизимга киритиш.....</i>	67
<i>Тенгликни амалга ошириш ва камситишга йўл қўймасликка</i>	

<i>йўналтирилган қонун турлари</i>	69
Қонунчилик чораларининг мазмуни.....	71
Асосий унсурлар.....	71
Кўллаш тўғрисидаги қонунлар билан Конвенция ўртасидаги боғлиқлик.....	72
Қонунчиликда ўз аксини топиши керак бўлган ногиронларнинг турлари	72
“Оқилона мослаштириш” қонунчиликнинг асоси сифатида....	74
Махсус чоралар.....	77
Давлат бошқаруви органлари, жисмоний шахслар ва корхоналар томонидан камситилиш.....	83
Қонунчиликни исплоҳ қилишининг айрим жиҳатлари.....	83
Интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунлар ва китоблар, фильмлар ҳамда бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш имконияти.....	85
Миллий ишора тилини тан оладиган қонунчилик.....	85
Миллий қонунчиликда кўзда тутилган даъёв аризаларини бериш тартиблари.....	85
Конвенцияга риоя этилишини таъминлашга йўналтирилган тартиб чора-тадбирлар.....	87
Комплекс муҳокамани амалга ошириш.....	88
Барча қонунлар Конвенцияга мувофиқ бўлишига эришишга интилиш.....	89
Ногиронларни қонунчилик жараёнида иштирок этишга жалб этиш.....	90
Провинциялар ёки федерация субъектлари парламентларини жалб этиш.....	92
6-боб. Конвенция қоидаларини амалиётда	93
қўллаш.....	93
Абилитация ва реабилитация.....	93
Фойдаланиш имконияти.....	95
Таълим.....	98
Инклузив таълим баҳоси.....	102
Мехнат қилиш ва бандлик.....	103
Хуқуқ лаёқати ва қарор қабул қилишда қўллаб-куватлаш....	109

7-боб. Конвенцияни құллаш ва мониторингини амалға ошириш масалалари билан шуғулланувчи миллій муассасаларни ташкил этиш	113
Мурожаат нұқталари.....	114
Мувофиқлаштирувчи механизмлар.....	115
Инсон ҳуқуқтарини ҳимоя қилиш бүйічә миллій муассасалар..	117
Конвенция билан инсон ҳуқуқтарини ҳимоя қилиш бүйічә миллій муассасалар үртасидаги боғлиқпик.....	117
Инсон ҳуқуқтарини ҳимоя қилиш бүйічә миллій муассасаларнің турлари.....	117
Париж тамойиллари.....	119
Инсон ҳуқуқтарини ҳимоя қилиш бүйічә миллій муассасаларнің функциялари.....	119
Инсон ҳуқуқтарини ҳимоя қилиш бүйічә миллій муассасалар өз шикоят аризаси беріш механизмлари.....	125
Тегишли муассасаларни ташкил этиш.....	126
Парламент назорати.....	128
Парламент комиссиялари.....	128
Текшириш бүйічә комиссиялар.....	130
Вазирларга бевосита парламент сұрови.....	130
Ижроғая органлар томонидан қилинадиган тайинлашларни назорат қилиш.....	130
Давлат ва нодавлат ташкилотлари устидан назорат.....	130
Бюджет ва молия назорати.....	130
Судлар ва суд тизимининг роли.....	131
Хуқуқтарни суд тартиида ҳимоя қилиш.....	132
Фойдали ҳаволалар.....	137
I Илова. Ногиронлар ҳуқуқлари тұғрисидаги конвенция....	139
II Илова. Ногиронларнинг ҳуқуқлари тұғрисидаги конвенциянинг Факультатив протоколи.....	181

БИРИНЧИ БОБ

УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

НИМА УЧУН НОГИРОНЛАР ҲАҚ-ХУҚУҚҚА ЭГАЛАР

Бугунги кунда жаҳонда 650 миллиондан кўпроқ ногирон бор. Агар уларга кенгайган оиласларининг аъзолари қўшилса, ҳар куни ногиронликдан бевосита ёки билвосита азоб чекаётган одамларнинг сони ваҳимали кўрсаткич – 2 миллиардга етади. Ер куррасининг барча минтақаларида, жаҳондаги барча мамлакатларда ногиронлар кўпинча жамиятнинг чеккасида яшайди, улар айрим асосий соҳаларда тўлақонли турмуш кечириш имкониятидан маҳрум. Улар мактабга қатнаш, иш топиш, ўз турар жойига эга бўлиш, оила куриш ва фарзандларини тарбия қилиш, ижтимоий фаолият ёки сайловда иштирок этиш каби умидлардан маҳрум. Уларнинг аксарияти учун дўйонларга, жамоат биноларига кириш, жамоат транспорти ва ҳатто ахборотдан фойдаланиш имконияти ҳам орзу бўлиб қолмоқда.

Ногиронлар жамиятнинг жаҳондаги энг нокулай аҳволда қолган қатлами хисобланади. Тахминий хисоб-китоблар кишини шошириб кўяди.

Ногиронлар энг камбағал одамларнинг 20 фоизини ташкил этади; ривожланаётган мамлакатлардаги ногирон болаларнинг 98 фоизи мактабга бормайди, кўча болаларининг 30 фоизи ногирон хисобланади; ва катта ёшдаги ногиронлар ўртасида саводхонлик даражаси атиги 3 фоизни, баъзи мамлакатларда ногирон аёллар учун 1 фоизни ташкил этади.

Агар камбағаллар ўз умрлари давомида ногирон бўлиш хавфи остида эканлигини хисобга олсақ, ногиронлик ҳам, бундай шахсларнинг кўпинча камситиш ва яккараб қўйиш жабрдийдалари бўлишларини хисобга олсақ, камбағалликнинг сабабига айланиши мумкин. Ногиронлик саводсизлик, яхши овқатланмаслик, тоза ичимлик суви йўқлиги, касалликларга қарши эмлашнинг паст даражаси ҳамда зарарли ва хавфли меҳнат шароитлари билан чамбарчас боғликдир.

Бизларда ногиронлар раҳм-шафқат ҳисобига яшайди. Бундай шахслар ўз ҳаёти билан яшаш, ишга эга бўлиш, мустақил бўлиш ҳуқуқига эга ҳисобланмайди.

Бу эса бизнинг инсон ҳуқуқларимизни жиддий равишда ҳақоратлайди. Бизнинг мамлакатларимизда ахборот-тарғибот ишларини олиб боришнинг қатъий эҳтиёжи мавжуд.

Мария Вероника Рейна, илмий ходим, таянч-харакат аппарати бузилган ногирон (Аргентина)

Ер куррасининг аҳолиси мунтазам ортиб бормоқда, шу билан бирга жаҳондаги ногиронлар сони ҳам кўпаймоқда. Ривожланаётган мамлакатларда ҳомиладорлик даврида ва тугруқ пайтида етарлича тиббий кузатиш бўлмаслиги, юкумли касалликларнинг, табиий оғатларнинг, куролли можароларнинг кўпайиши, ер устидаги миналарнинг, ўқотар куролларининг тарқалиши ҳам бехисоб яраланиш, касалликлар ва доимий хусусиятга эга жароҳатларнинг сабаблари ҳисобланади. Фақатгина йўл-транспорт ҳодисалари оқибатида ҳар йили миллионлаб ёшлар жароҳатланади ва ногирон бўлади. Ривожланган мамлакатларда Иккинчи жаҳон урушидан кейин ўртача умр кўриш давомийлиги мунтазам ортиб бормоқда, бу эса тобора кўпроқ одамлар кексайган пайтида ногирон ҳолда турмуш кечиришини англатади.

Кўп ногиронларнинг юқори даражадаги қашшоқликка маҳкум бўлишлари, кўпинча, уларнинг ахволи писанд қилинmasлиги ва эътиборга олинмаслиги туфайли рўй беради, шунингдек бошқарув, сиёсат ва ривожланиш дастурлари бу шахсларни истисно этиши ва уларнинг булардан фойдаланиш имкониятига эга эмаслиги ёки мамлакатнинг ижтимоий-иктисодий ҳаётига жалб этилиш ҳуқуқини кафолатламаслиги оқибатида янада ёмонлашади.

Ногиронларнинг асосий ҳуқукларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишга йўналтирилган маҳсус қонунчилик хужжатлари қабул қилинган камдан-кам ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ногиронлар ўқиши, ишлаш, оиласа эга бўлиш ва ўзларининг фуқаро ҳуқукларини амалга ошириб, салоҳиятларини намоён этиши ва мустақил турмуш тарзига эга бўлиши мумкин. Жамият аввал уларга жамият ҳаётида тўлиқ иштирок этишга ҳалакит берадиган моддий ва муносабатларга доир тўсикларни бартараф этганилиги учунгина улар бундай имкониятга эга бўлди.

Халқаро ҳамжамият ушбу муваффақиятларни эътироф этиб, барча ногиронларнинг қадр-қиммати ва қадриятларини тасдиқлаш, ҳамда

ана шундай кишиларнинг кўпчилиги азоб чекаётган адолатсизликлар ва камситишларга, шунингдек уларнинг хуқуклари бузилишига барҳам бериш мақсадида самарали халқаро-хуқукий ҳужжатни давлатлар ихтиёрига тақдим этиш учун бирлашди. Бу хужжат Ногиронлар хуқуклари тўғрисидаги конвенция ҳисобланади.

ҚИСҚАЧА СТАТИСТИК МАЪЛУМОТ

- Ер аҳолисининг 10 фоизга яқини ногиронлардир. Бу кўрсаткич демографик ўсиш, тиббиёт ютуқлари ва аҳолининг қариш жараёни натижасида мунтазам ортиб бормоқда ([ЖССТ](#)).
- Жаҳон банки маълумотларига кўра, ер юзидати энг камбағал аҳолининг 20 фоизи ногирон ҳисобланади ва ўз жамияти уларга ҳамма нарсадан маҳрум қилинган кишилардек муносабатда бўлишади.
- Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотига ([ИХТТ](#)) кирадиган мамлакатлarda ногиронлар кўпинча таълим даражаси энг паст аҳоли қатламларида учрайди. Бундай қатламлардаги ногиронликнинг ўртача улуши 19 фоизни ташкил этиб, таълим даражаси юқори бўлган аҳоли ўртасидаги бу кўрсаткич 11 фоизни ташкил этади ([ИХТТ](#)).
- Беш ёшгача бўлган болаларнинг ўлим даражаси 20 фоиздан ортиқ бўлмаган мамлакатлarda ногирон болалар ўртасидаги айни кўрсаткич 80 фоизгача этиши мумкин. Айрим ҳолатларда бундай аҳвол ногирон болаларни “танлаб йўқотиш”ни ёдга солади ([Бирлашган Қироллик Халқаро ривожланиш департаменти](#)).

КОНВЕНЦИЯ ПРЕДМЕТИ

“Ногирон” атамаси барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сезги тизимлари бузилган шахсларга тааллукли бўлиб, уларнинг турли моддий тўсиқларга дуч келиши ҳамда бошқаларнинг уларга нисбатан салбий муносабат бўлишлари сабабли, уларнинг жамият ҳаётида тўлақонли иштирок этишлари мушкул кечади. Бунда гап Конвенция асосида химояланишга

Кўпинча оила тез-тез учраб турадиган, туғма ногирон бўлган болалардан катта муваффақиятлар кутилмайди. Биринчидан, бундайлардан бошқаларга қараганда камроқ натижа кутишади; иккинчидан, моддий қийинчиликлар ногиронларга жамият ҳаётида иштирок этиш имконига эга бўлишга

даъвогар бўлиши мумкин бўлган барча шахсларни тугал аниқлаш тўғрисида кетмайди ва бу аниқлаш миллий қонунчиликда кўзда тутилган ногиронларнинг кенгрок тоифаларини, шу жумладан қисқа муддатли ногиронликдан азоб чекаётган ёки бундай ҳолатни аввал бошдан кечирган шахсларни қамраб олади.

Ногирон муайян жамиятда, ёхуд муайян шароитларда ногирон,

ҳалақит бериши мумкин; ва учинчидан, бундай имкониятнинг мавжуд эмаслиги жамиятнинг ўзи томонидан яратилган тўсиқлар сабабли бўлиши мумкин.

Линда Мастандреа, Параолимпия ўйинлари ишторокчиси, ногиронлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ихтисослашган адвокат (Чикаго, Америка Кўшма Штатлари)

НОГИРОНЛИКНИНГ САБАБИ ИНСОНДА ЭМАС, БАЛКИ ЖАМИЯТДАДИР

Эҳтимол, ҳаракатланишига ногиронлик аравачаси зарур бўлган шахс учун саломатлигининг ҳолати эмас, балки автобус ёки зинаюя каби ташқи мухит билан боғлиқ бўлган тўсиқларнинг мавжудлиги ёки ишлаш имкониятини берадиган иш жойи йўқлиги туфайли ҳақ тўланадиган иш топиш қийиндир.

Ақлий қобилияти чекланган бола мактабда ўзига ўқитувчиларнинг муносабати, ўқув дастурлари, тегишли бўлмаган ўқув-дидатик материаллар, мактаб қоидаларининг қатъийлиги шафқатсиз ёки унинг ота-онаси фарзандларида таълим олиш қобилияти бошқаларникidek бўлмаганлигига тоқат қила олмаслиги сабабли қийинчиллик ҳис этиши мумкин.

Узоқни кўра олмаслик даражаси юқори бўлган шахснинг кўзойнак тақиб юриши мумкин бўлган жамиятда бундай шахс ногирон ҳисобланмайди ва агар ушбу шахс кўзойнак олиш имкониятига эга бўлмаганда, айниқса, ўзига топширилган юмушларни, масалан мол боқиш, кийим тикиш ёки далада ишлашнинг уддасидан чиқа олмаганда, нима рўй беришини тасаввур қилиш қийин эмас.

деб ҳисобланиши мумкин, бироқ ҳамма ҳолатларда ҳам эмас. Жаҳондаги кўпгина минтақаларда муайян хусусиятларга ёки фарқларга эга бўлган одамларга нисбатан шаклланиб қолган тасаввурлар ва таассублар мавжуд. Ана шу муносабатлар асосида ким ногирон эканлиги белгиланади ва ногирон одамлар тўғрисида салбий тасаввурлар қарор топади.

Ногиронликни ифодалаш учун ишлатиладиган сўзлар кўп жихатдан бундай бир қолипли тасаввурлар ҳосил қилиш ва уларнинг муомалада бўлишига кўмаклашади. “Мажрух” ёки “эси паст” каби иборалар очик-

оидин ҳақоратомуз хусусиятига эга. Масалан “ногиронлик курсиси” ибораси ногиронликни одамнинг ўзидан ҳам қўполроқ тарзда ифода этади. Азал-азалдан жамиятда ногиронликни ифодалаш учун кўпинча ногиронлар ўзларини атайдигандан фарқ қиласидан иборалар ёки ногиронларни ноқулай ахволга солиб қўядиган атамалар ишлатилиб келинган.

Конвенцияни ишлаб чиқувчилар учун ногиронликка инсоннинг уни ўраб турган мухит билан ўзаро муносабати сифатида қарап кераклиги ва ногиронлик шахснинг ажралмас унсури эмаслиги, балки саломатликнинг қандайдир бузилиши оқибати эканлиги равshan эди. Конвенция ногиронлик – бу тадрижий ривожланиб борадиган тушунчалиги ва жамиятдаги ижобий ўзгаришларни акс эттириш учун қонунчилик ўзгартирилиши мумкинлигини эътироф этади.

КОНВЕНЦИЯ НИМА УЧУН ЗАРУР ЭДИ

Ногиронлар ҳанузгача ҳуқук “эгалари”, деб эмас, балки ижтимоий ва тиббий ёрдам “объектлари” хисобланадилар. Бевосита ногиронларга тааллуқли бўлган инсон ҳуқуқлари бўйича ялпи қамровли хужжатни қабул қилиш тўғрисидаги қарор воқеликнинг ифодаси бўлди: назарий жиҳатдан ногиронлар инсоннинг барча ҳуқуқларига дাъвогар бўлиши мумкин бўлса ҳам, амалиётда барча одамлар амалда ўз-ўзидан равshan, деб ҳисоблайдиган барча муҳим ҳуқуқлар ва асосий эркинликлар, одатда, улар учун рад этилган. Конвенциянинг асосий мақсади ногиронлар учун бошқа кишилар қатори ана шу ҳуқуқлар амалга оширилиш кафолатланишини, мазкур имкониятлардан фойдаланибгина колмай, балки жамиятга ўз ҳиссасини қўша олишлари мумкин бўлган фуқаролардек тўлақонли турмуш кечиришларини кафолатлашдан иборатдир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 2006 йил 13 декабрда қабул қилинган Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва унинг Факультатив протоколи инсон ҳуқуқлари соҳасида туб асосий халқаро-ҳуқуқий хужжатлар тўпламини тўлдирган сўнгти хужжат ҳисобланади (2-бобга қаранг). 1948 йилда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилингандан сўнг мамлакатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти раҳбарлигига турли музокаралар ўтказиб, барча кишиларга хос бўлган фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларни белгиловчи қатор халқаро хужжатларни қабул қилдилар. Бу хужжатлар ушбу ҳуқуқларнинг асосий тамойилларини мустаҳкамлайди ҳамда уларни ҳимоя қилиш ва амалга оширишга йўналтирилган коидаларни ўзида мужассамлаштирган.

КОНВЕНЦИЯДА КҮРСАТИБ ЎТИЛГАН ҲУҚУҚЛАР

Конвенция фақатгина инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мавжуд халқаро битимларни тўлдиради ва ногиронларнинг қандайдир янги ҳуқуқларга эга бўлишини эътироф этмайди. У факат ногиронларнинг барча инсон ҳуқуқларидан фойдаланишларида тенглигига риоя этилиши ва таъминланишида ҳуқуқий нуқтаи назардан давлатларнинг мажбуриятлари ва вазифаларига аниқлик киритади. Конвенция ногиронлар ўз ҳуқуқларини амалга ошириш имкониятига эга бўлишлари учун ўзгартиришлар талаб қилинадиган соҳаларни, шунингдек мунтазам бузиладиган ҳуқуқларни ҳимоя қилишни кучайтириш зарур бўлган соҳаларни белгилайди. Бундан ташқари, у барчага ҳамма жойда қўлланиши керак бўлган энг кам меъёrlарни белгилайди ва изчил ҳаракатлар доираларини ўрнатади.

НОГИРОНЛАРГА, ОДАТДА, ҚУЙИДАГИ АСОСИЙ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ РАД ЭТИЛГАН:

- таълим олиш;
- ахборотдан фойдаланиш имконияти;
- эркин кўчиб юриш;
- тегишли тиббий хизматлардан фойдаланиш;
- жамиятда мустақил ҳаёт кечириш;
- ўзларининг сиёсий ҳуқуқларини, жумладан сайлов ҳуқуқини амалга ошириш.
- жамиятда мустақил ҳаёт кечириш;
- шахсий қарорлар қабул қилиш;
- ҳатто тегишли малакага эга бўлган ҳолатларда ҳам ишга эга бўлиш;

Конвенцияга мувофиқ, давлатлар Конвенцияга риоя этишга қаратилган қонунлар ва сиёsatни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш масалалари, шунингдек уларга тааллуқли бўлган, умумий хусусиятга эга бошқа масалалар бўйича ногиронлар билан уларнинг вакили бўлган ташкилотлар воситачилигига маслаҳатлашишлари шарт.

НОГИРОНЛИК ВА РИВОЖЛАНИШ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК

У ёки бу давлат томонидан Конвенция ратификация қилингандан кейин бу ҳужжатда кўрсатиб ўтилган мажбуриятлар миллий қонунчиликда, ривожланиш бюджетини режалаштириш ва тузишда ҳамда бу билан боғлиқ сиёsatда ўз ифодасини топиши керак. Конвенция иштирок этувчи

2000 йил сентябрыда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти РАХБАРЛИГИДА БҮЛИБ ЎТГАН МИНГ ЙИЛЛИК САММИТИДА ДАВЛАТЛАР ВА ҲУКУМАТ БОШЛИҚЛАРИ ЎЗ САҶИЙ-ҲАРАКАТЛАРИНИ ҚУЙИДАГИ МАҚСАДЛАРГА ЭРИШИШГА ЙЎНАЛТИРИШ МАЖБУРИЯТИНИ ОЛДИ:

1-мақсад. Ўта қашшоқлик ва очлика барҳам бериш

■ Қашшоқлик – ногиронлик сабабидир: йўл кўйилмаслиги мумкин бўлган ногиронлик ҳолатларининг 50 фоизи бевосита қашшоқлик билан боғлиқдир. Тўйиб овқатланмаслик, оналанинг етарлича овқатланмаслиги ва юкумли касалликлар туфайли ногирон бўлиш ҳолатлари шулар жумласидандир.

■ Ногиронлик – хавф оимили сифатида: ногиронларнинг 85 фоиздан кўпроғи қашшоқ турмуш кечиради.

2-мақсад. Ялпи умумий бошланғич таълимни таъминлаш

■ Дастлабки маълумотларга кўра, ривожланаётган мамлакатларда ногирон болаларнинг 98 фоизи мактабга бормайди.

3-мақсад. Эркаклар ва аёллар
тенглигини таъминлашга ҳамда
аёлларнинг ҳукуклари ва
имкониятларини кенгайтиришга
кўмаклашиш

■ Ногирон аёллар жамиятда икки карра нокулай ахволда эканлиги умумий тарзда эътироф этилган: улар ҳам жинсига кўра, ҳам ногиронлик бўйича турли кўринишдаги фаолиятдан чекланган.

■ Бошқа аёлларга нисбатан ногирон аёллар кўпол жисмоний муносабат ва

шаҳвоний зўравонлик қурбони бўлиш хавфига 2-3 баробар кўп учрайди.

4-мақсад. Болалар ўлими коэффицентини камайтириш

■ Айрим мамлакатларда, ҳатто умумий болалар ўлими коэффиценти 20 фоиздан ошмайдиган жойларда ҳам, ногирон болалар ўртасидаги ўлим коэффиценти 80 фоизга етади.

5-мақсад. Оналикни муҳофаза қилишини яхшилаш

■ Ҳар йили 20 миллионга яқин аёл ҳомиладорлик давридаги ёки туғиши пайтидаги асоратлар оқибатида ногирон бўлиб қолади.

■ Ривожланаётган мамлакатларда ҳомила перинатал ривожланишининг аномалияси болалар ногирон бўлишининг асосий сабабларидан биридир, ҳолбуки кўпинча бунга йўл кўймаслик мумкин.

6-мақсад. ОИВ/ОИТС, безгак ва бошқа касалликлар билан курашиш

■ Ногиронлар ОИВ/ОИТСга нисбатан айниқса ожиз, бироқ улар, одатда, касалликнинг олдини олиш ва уни даволашда на зарур хизматдан фойдаланиш, на ахборот олиш имкониятига эгалар. Безгакка чалиниш оқибатида ҳар ўнта боладан биттаси

турли асаб касалликлар, шу жумладан таълим олишдаги қийинчилеклар, таянч-харакат аъзолари носоғломлиги ва тутқаноқдан азоб чекадилар.

7-мақсад. Экологик барқарорликни таъминлаш

► Нокулай атроф мухит касалланиш ва ногиронликнинг муҳим сабаби ҳисобланади.

► Трахома (шилпиклик) кўзи ожизликнинг асосий сабаби бўлиб, тоза ичимлик

сувидан фойдаланиш имкониятини яратиш билан унинг олдини олиш мумкин.

8-мақсад. Ривожланиш мақсадларида глобал шерикликни шакллантириш

► Кўпчилик ногиронлар янги ускуналардан, айниқса ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятига эга эмас. Улар кўпгина веб-саҳифалардан фойдалана олмайди, ассистив технологиялар эса жуда қиммат туради

давлатлар томонидан ногиронларни ривожланишнинг барча жабхаларига интеграция қилишга ёрдамлашиш мақсадларида кўрилиши керак бўлган аниқ амалий чораларни белгилайди (5-бобга қаранг).

Конвенция, шунингдек, ривожланиш мақсадларида миллий саъй-харакатларни амалга оширишга халқаро ҳамкорлик қўшиши мумкин бўлган ҳиссани ҳам эътироф этади. Илк бор Конвенцияда асосий эътибор факат ногиронлар учун маҳсус ишлаб чиқилган, масалан, ходимларни қайта тайёрлаш дастурини амалга оширишга қаратилибгина қолмай, балки халқаро ҳамкорлик доирасида амалга ошириладиган ривожланиш дастурлари барчани қамраб олиши ва ногиронлар фойдаланишлари мумкинлигига ургу берилади. Хар қандай ҳолатда ҳам ногиронларнинг ташкилотлари ушбу ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиша иштирок этишлари керак.

Ногиронларни ривожланиш бўйича дастур фаолиятига, айниқса, Минг йиллик декларациясининг ривожланиш соҳасидаги мақсадлари борасидаги фаолиятга жалб этиш зарурати равшандир. Уларнинг иштирокисиз 1-мақсадда кўзда тутилган (куйига қаранг), 2015 йилгача қашшоқлик ва очликдан азоб чекаётган аҳоли улушини икки марта қисқартиришнинг иложи бўлмайди. Шунингдек, ҳар бир боланинг тўла ҳажмда бепул бошланғич таълим олиш ҳуқуқи (2-мақсад) тез орада воқеликка айланиши даргумон, чунки ривожланаётган мамлакатлардаги ногирон болаларнинг 98 фоизи мактабга бормайди.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛИБ БЕРА ОЛАДИ

НИМА УЧУН НОГИРОНЛАР ХУҚУҚЛАРИ БИЛАН ҚИЗИҚИШИМ КЕРАК

- ногиронларнинг инсон хукуклари худди бошқа одамларнинг хукуклари ҳимояланиши керак бўлган сабаблар бўйича ҳимояланиши керак: чунки ҳар бир инсоннинг ўз ўрни бор ва қадр-қиммат ҳаммага туғилганидан мансубдир;
- жаҳондаги кўп мамлакатларда ногиронлар қийинчилик билан мактабга боради, иш топади, сайловларда иштирок этади ва соғлиқни сақлаш хизматларидан фойдаланади;
- ногиронларга нисбатан инсон хукукларига тўла риоя этилишини кафолатлаб беришнинг ягона воситаси бу – хукукларни миллий қонунчиликда кафолатлашдан, қонунчиликни барча вазирликларнинг изчил, келишилган ва доимий саъй-ҳаракатлари орқали амалиётда қўлланилишини қўллаб-куватлашдан ҳамда қонун асосида ташкил этилган муассасалар қонунларга риоя этилишини кузатишларини йўлга кўйишдан иборатdir;
- ногиронларни яккараб қўйиш ва уларнинг бошқаларга боғлиқлигини рагбатлантириш уларнинг оиласларига ҳам, шунингдек жамиятга ҳам қимматга тушади. Ногиронлар мустақил турмуш кечира олишлари ва жамиятга ҳиссаларини кўша олишлари учун уларнинг хукуклари ва имкониятларини кенгайтириш – ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий жиҳатдан самарали сармоя киритишdir;
- ҳар бир одам баҳтсиз ҳодиса ёки касалланиш оқибатида ёхуд қариши туфайли ҳаётининг у ёки бу пайтида ногирон бўлиш хавфига эга;
- ногиронлар – барча бошқа одамлар каби сайловчилар, солик тўловчилар ва фуқаролардир. Улар сизнинг қўллаб-куватлашингизга умид қиласди ва буни сиздан кутишга ҳақлидир.

ИККИНЧИ БОБ

КОНВЕНЦИЯ ҚОИДАЛАРИ

Ногиронлар хуқуқлари тўғрисидаги конвенция – ногиронлик билан боғлиқ масалалар кўриб чиқилган инсон хуқуқлари тўғрисидаги биринчи ҳужжат эмас, лекин у бунгача қабул қилинган ҳужжатлардан ногиронларга мисли кўрилмаган ҳимоя даражасини тақдим этиши билан фарқланади. Конвенция барча ногиронлар фойдаланиши керак бўлган хуқукларни, шунингдек давлатларнинг ва бошқа томонларнинг шу турдаги хуқувларни амалга ошириш бўйича мажбуриятларини батафсил белгилаб беради.

ЯНГИ КОНВЕНЦИЯНИНГ ЯРАТИЛИШ ТАРИХИ

Ушбу Конвенция бўйича музокаралар ўтказилгунча ва у қабул қилингунча инсон хуқуқлари борасидаги ногиронлар масаласи Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан бир неча бор кўриб чиқилган. Бош Ассамблея 1982 йилда мақсади ногиронларнинг барча мамлакатларда, уларнинг ривожланиш даражасидан қатъи назар, ижтимоий ҳаётда ва ривожланишда тенг шароитда иштирок этишларини амалга ошириш бўлган Ногиронларга нисбатан умумжаҳон харакат дастурини қабул қилди¹. Бундан ташқари, Бош Ассамблея 1983–1992 йиларни “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ногиронларнинг ўн йиллиги” сифатида эълон қилди ва иштирок этувчи давлатларни ушбу даврни Ногиронларга нисбатан умумжаҳон харакат дастурини амалга оширишнинг воситаларидан бири сифатида фойдаланишга даъват этди².

¹Қаранг: Бош Ассамблеяниң 1982 йил 3 декабрдаги 37/52-резолюцияси билан қабул қилган Ногиронларга нисбатан умумжаҳон харакат дастурида кўрсатилган мақсадлар.

²Бош Ассамблеяниң 1982 йил 3 декабрдаги 37/53-резолюцияси.

КОНВЕНЦИЯДАН АВВАЛГИ АСОСИЙ ҲУЖЖАТЛАР

Инсон хуқуқлари халқаро декларациялари

- Инсон хуқуқлари умумжаҳон декларацияси
- Иктиносий, ижтимоий ва маданий хуқуқлар түғрисидаги халқаро пакт
- Фуқаролик ва сиёсий хуқуқлар түғрисидагихалқаро пакт

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва ХМТнинг бевосита инсон хуқуқлари ва ногиронликка тааллуқли бошқа ҳужжатлари

- Ақли заиф шахсларнинг хуқуқлари түғрисидаги декларация(1971 йил)
- Ногиронлар хуқуқлари түғрисидаги декларация (1975 йил)
- Ногиронларга нисбатан умумжаҳон ҳаракат дастури (1982 йил)
- ХМТнинг ногиронларнинг касбий реабилитацияси ва бандлиги түғрисидаги конвенцияси (1983 йил)
- Ногиронларга нисбатан инсон ресурсларини ривожлантириш соҳасидаги фаолият учун Таллин дастурамал тамойиллари (1991 йил)
- Психик бемор шахсларни ҳимоя қилиш ва психиатрик ёрдамни яхшилаш тамойиллари (1991 йил)
- Ногиронлар учун тенг имкониятларни таъминлашнинг стандарт қоидалари (1993 йил)

1987 йилда Стокгольмда бўлиб ўтган Ногиронларга нисбатан умумжаҳон ҳаракат дастури бажарилиши якунларига бағишлиланган биринчи йирик Халқаро конференцияда унинг иштирокчилари ногиронларнинг инсон хуқуқлари түғрисидаги конвенцияни ишлаб чиқишини таклиф этди. Турли ташабусларга, масалан Италия ва Швеция хукуматларининг, шунингдек Ижтимоий ривожланиш комиссиясининг ногиронларнинг аҳволи түғрисидаги масала бўйича маҳсус маърузачи томонидан илгари сурилган таклифларга ва фуқаролик жамиятининг фаол ҳаракатига қарамасдан янги шартнома бўйича музокаралар бошлаш учун етарлича қўллаб-куvvatланмади.

1991 йилда Боз Ассамблея «Психик бемор шахсларни ҳимоя қилиш ва психиатрия ёрдамини яхшилаш тамойиллари»ни қабул қилди. Уларда, жумладан тиббиёт муассасаларида йўл қўйилиши мумкин бўлган инсон хуқуқларининг энг кўпол бузилишлари: жисмоний мажбурлаш ёки гайрихтиёрий тартибда касалхонада ушлаб туриш каби суиистеъмол ёки номакбул қўлланиладиган чоралар ёхуд стерилизация, психожарроҳлик, ва бошқа интрузив ҳамда психик касалларни даволашнинг тузатиб бўлмайдиган усууларидан ҳимоя қилишини таъминлашнинг қатор меъёрлари ва тартибларинингкафолатлари ўрнатилган эди. Мазкур

тамойилларнинг ўша давр учун янгилик сифатидаги хусусиятларига қарамасдан уларнинг аҳамияти ҳозирги пайтда қатор эътиrozларга сабаб бўлмоқда.

1993 йилда Буш Ассамблея “Ногиронлар учун тенг имкониятларни таъминлашнинг стандарт қоидалари”ни қабул қилди. Мақсади “ногирон бўлган қиз ва ўғил болалар, эркаклар ва аёллар жамиятнинг аъзолари сифатида бошқа шахслардек ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиши”дан иборат бўлган ушбу қоидалар давлатлар зиммасига ногиронларга жамият ҳаётида тенг шароитларда иштирок этишга ҳалақит берадиган тўсиқларни олиб ташлаш мажбуриятини юклиди. Стандарт қоидалар Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари ва ногиронлик соҳасида давлатлар фаолиятини йўналтириб турадиган бош ҳужжати бўлди ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мавжуд воситалар асосида давлатлар зиммасига юкландиган мажбуриятларни белгилайдиган тартибга солувчи ҳужжатга айланди. Кўпчилик мамлакатлар ана шу қоидалар

ЯНГИ КОНВЕНЦИЯНИ ЯРАТИШ ЙЎЛИДАГИ БОСҚИЧЛАР

2001 йилнинг декабри – Мексика ҳукумати Буш Ассамблеяда ногиронларнинг ҳуқуқлари ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш ва амалга оширишга кўмаклашиб тўғрисида ялпи қамровли ва ягона ҳалқаро конвенцияни ишлаб чиқишига йўналтирилган таклифларни кўриб чиқиш бўйича маҳсус кўмита яратиш ташаббуси билан чиқди.

2002 йилнинг августи – Маҳсус кўмитанинг биринчи сессияси ва янги Конвенцияни ишлаб чиқишининг мақсадга мувофиқлиги ҳамда фуқаролик жамиятининг уни ишлаб чиқишида иштирок этиши тартиби тўғрисидаги масаланинг кўриб чиқилиши.

2006 йилнинг 25 августи – Маҳсус кўмитанинг саккизинчи сессияси, конвенция ва унга алоҳида факультатив протокол лойиҳалари бўйича музокараларнинг яқунланиши ҳамда ушбу ҳужжатлар матнини техник таҳрир қилиш изоҳоти билан уларнинг вақтинча асосда қабул қилиниши.

2006 йилнинг 13 декабря – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Буш Ассамблеяси Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва унинг Факультатив протоколини консенсус йўли билан қабул қилади.

2007 йилнинг 30 марта – Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва унинг Факультатив протоколи Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йоркдаги Марказий муассасаларида имзолаш учун очилди.

асосида ўз миллий қонунларини ишлаб чиқди. Стандарт қоидаларнинг миллий даражада бажарилишини кузатиш бўйича маърузачи тайинланганига қарамасдан, бу қоидалар мажбурий хукукий хусусиятга эга эмас ва ногиронлар хукукларини янги конвенциядек ҳимоя қилмайди.

Инсон хукуклари бўйича халқаро хужжатлар барчанинг, шу жумладан, ногиронларнинг хукукларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш мақсадини кўзлайди.

Инсон хукуклари умумжаҳон декларацияси, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий хукуклар тўғрисидаги халқаро пакт ҳамда Фуқаролик ва сиёсий хукуклар тўғрисидаги халқаро пакт биргаликда Инсон хукуклари халқаро декларацияси деб аталағиган хужжатлар жамланланмасини ташкил этади. Ушбу уч хужжатнинг ҳаммасида кишиларнинг ажралмас бойлиги хисобланган фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий хукуклари тан олинади ва шу тарзда инсон хукуклари Халқаро декларациясида ногиронлар бевосита тилга олинмаган бўлса-да, уларнинг хукуклари тан олинади ва ҳимоя қилинади.

Бола хукуклари тўғрисидаги конвенция – болага нисбатан ногиронлик асосида камситиш тугал тақиқланган инсон хукуклари бўйича биринчи шартномадир. Бундан ташкари унда ногирон болаларнинг ўз салоҳиятини тўла намоён этиши ҳамда бунга эришиш учун хизматлар ва маъсус парваришдан фойдаланишга имкон бериш хукуклари ҳам таъкидлаб ўтилади.

Янги конвенция қабул қилингунча инсон хукуклари соҳасидаги мавжуд шартномалар ногиронлар хукукларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги масалани батафсил кўриб чиқмаган ва ногиронлар амал қилаётган шартномаларда кўзда тутилган турли ҳимоя воситаларидан амалда фойдаланмасди. Шу тарзда, бу Конвенциянинг қабул қилиниши ҳамда инсон хукукларининг ҳимоя қилиниши ва уларга риоя этилиши мониторинг янги воситаларининг яратилиши ногиронларнинг инсон хукукларини ҳимоя қилишни жиддий равишда такомиллаштиришга йўналтирилган.

КОНВЕНЦИЯНИНГ ҚИСҚАЧА ТАҲЛИЛИ

Конвенция предмети

Ногиронлар хукуклари тўғрисидаги конвенциянинг биринчи моддасига кўра унинг мақсади “ногиронларнинг инсоннинг барча хукуклари

ва асосий эркинликларини рағбатлантириш, химоя қилиш ҳамда тұла ва кенг амалга оширилишини таъминлаш, шунингдек уларга хос қадр-қимматни ҳурмат қилишни рағбатлантириш”дан иборатдир.

Конвенциянинг аҳамияти

Конвенция ногиронларнинг инсон хукуқларини иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, хукукий ва маданий соҳаларда химоя қиласы да мухофаза этади. Унда ногиронларнинг уларга камситмасдан муомала қилиш ва одил судловдан, маъмурий тартиблардан, судлар ва полицияларда қабул килинган тартиблардан одилона ва ёшига мувофиқ ўзгартиришлар киритилиши воситасида фойдаланиш имконияти соҳасида тенгликка, таълим, тиббий хизмат кўрсатиш, иш, оиласи турмуш, маданий ва спорт фаолияти ҳамда сиёсий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш хукукига эга эканлиги айтилади. Конвенция барча ногиронларнинг хукуқ лаёқати тан олинишини кафолаттайди. Бундан ташқари у ногиронларни кийнеш, эксплуатация қилиш, зўрлаш ва шафқатсиз муомала қилишни ман этади ҳамда уларнинг ҳаёти эркинлиги ва хавфсизлигини, кўчиб юриш, фикр билдириш эркинликлари ҳамда шахсий ҳаёт дахлсизлиги хукуқларини химоя киласы.

Ногиронликнинг таърифи

Конвенцияда “ногиронлик” атамасининг кенг таърифи берилмаган, Фақат Конвенция муқаддимасида ногиронлик – бу тадрижий ривожланиб борувчи тушунча эканлиги айтилади (е-банди). Конвенция, шунингдек

**Биз ногиронлар
хукуқларини химоя
қилишни таъминлашга
ёрдам берадиган умумий
кўринишга эга хужжат –
ногиронлик тўғрисидаги
миллий қонунни ишлаб
чиқишга киришдик.**

**Биз фақат таълим
асосида ногиронларнинг
турмуш шароитларини
барқарор ўзгартиришга
эришиш мумкинлигига
тўлиқ ишонган
ҳолда ногиронларга
таълим соҳасида
тақдим этиладиган
имкониятларни яхшилаш
мақсадида қатор дастур
ва ташаббусларни
ишлаб чиқдик. Биз
Конвенцияни имзолаган
биринчи мамлакат
эканлигимиздан қонуний
гурурни ҳис этмоқдамиз.**

Сенатор Флойд Эмерсон Моррис, давлат вазири, Ямайканинг Мехнат ва ижтимоий таъминот вазирлиги

“ногиронлар” атамаси таърифини бермайди, унда фақат ногиронларга турли тўсиқлар билан ўзаро муносабатда уларнинг бошқалар билан тенг ҳолда жамият ҳаётида тўла ва самарали иштирок этишига ҳалақит берадиган барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сезги тизимлари бузилган шахслар тааллуқли, дейилади (1-модда).

“Ногиронлик” тадрижий ривожланиб борувчи тушунча эканлигининг эътироф этилиши ҳакикий аҳволни акс эттиради: жамият ва ижтимоий қарашлар котиб қолган нарса эмас. Шунинг учун Конвенцияда “ногиронлик”нинг қатъий тушунчаси берилмайди, у кўпроқ даврга ва турли ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларга боғлиқ равишда ўзгариб туриши мумкин бўлган фаол ёндашувга асосланади.

Бундан ташқари, Конвенцияда қабул қилинган ёндашув ногиронларнинг инсон хукуqlаридан фойдаланишда муносабатлар ва атроф-муҳит шароитидан келиб чиқкан тўсиқларнинг жиддий таъсирини таъкидлайди. Бошқача қилиб айтганда, агар ногиронлик аравачасида харакатланаётган одамга жамоат транспортидан фойдаланиш ёки ишга эга бўлиш қийин бўлса, бу баъзан унинг саломатлиги холати билан эмас, балки у чиқа олмаган автобус ёки иш жойига чиқиш учун кўтарила олмайдиган зинапоя сингари бунга имконият бермайдиган ташки тўсиқлар билан боғлиқдир.

Шунингдек, акли заиф бола унга ўқитувчиларнинг муносабати, мактаб тартибининг қатъий қоидалари, эҳтимол ота-онасининг ўзидаги таълим олишга қобилияти бошқа ўқувчиларнидек эмаслигига тоқат қилмаслиги сабабли мактабда қийинчилликларга дуч келиши мумкин. Демак энг юксак даражада ногиронларнинг жамият ҳаётида тўлиқ иштирок этишига ҳалақит берадиган муносабатларни ва ташки шароитларни ўзгартириш керак.

Конвенция ногиронларга аниқ таъриф бермаган бўлса-да, кимлар ногирон эканликларини кўрсатган. Барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сезги тизимлари бузилган шахслар ногиронлар жумласига киради ва шунинг учун Конвенция энг камида ана шу шахсларни ҳимоя қиласи, бу эса давлат, масалан, вақтингчалик ногирон шахсларни ҳам камраб олиши учун ҳимоя қилинадиган шахслар тоифасини кенгайтириши мумкинлигини назарда тутади.

КАМСИТМАСЛИК ВА ТЕНГЛИК

Камситмаслик тамойили инсон ҳуқуқларининг асосини ташкил этади ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги барча бошқа шартномаларда мустаҳкамлаб қўйилган тамойил ҳисобланади. Конвенциядаги “ногиронлик белгиси бўйича камситиш”га қўйидаги таъриф берилади – “мақсади ёки натижаси сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаролик ёки ҳар қандай соҳада бошқалар билан тенг ҳолда инсоннинг барча ҳуқуқлари ва асосий эркинликларининг эътироф этилиши ёки амалга оширилишини камситадиган ёки рад этадиган ҳар қандай тафовут, истисно ёки чеклаштирилган воз кечишини қамраб олади”.

Давлатлар камситишга қонунчиликда акс этган камситиш сифатида қонунларда ҳам, ишдаги камситиш усуулларига амалиётда ҳам барҳам бериши керак. Бироқ давлатларга ногиронлар ва бошқа шахслар имкониятлари тенглигини таъминлаш учун зарур бўлган ҳолатларда ногиронлар манфаатлари йўлида камситишни ўрнатишга рухсат берилади.

Конвенциядаги “оқилона мослаштириш”нинг маъноси ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишда барча инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига эга бўлиш мақсадларида аниқ бир ҳолатда зарурат бўлганда мос келмайдиган ёки оқланмайдиган, юк бўлмайдиган зарур ва мувофиқ модификациялар ва тузатишлар киритиш сифатида тушунилади (2-модда). Ушбу тамойил асосида ногирон давлат, у орқали эса бошқа томонлар, шу жумладан хусусий секторнинг аниқ вазиятни ўзгаририш учун, бу номутаносиб ташвиш бўлмаганида, зарур чоралар кўрилиши учун ўз ҳуқуқидан фойдаланиши мумкин.

Масалан, ходим ишлаб чиқаришда ёки бошқа жойда баҳтсиз ҳодиса оқибатида ногирон бўлиб, у фақат ногиронлик аравачасида ҳаракат қила олса, иш берувчи ушбу шахс ишни давом эттириши учун зарур бўлган пандус¹лар ўрнатиши, ҳожатхоналарни аравачада киришга мослаштириш, йўлакларни бўшатиши ҳамда бошқа ўзгаришлар қилиши керак. Бундай мосламаларни қилмаслик мазкур шахсга нисбатан камситилиш сифатида қаралиб, тегишли суд ёки бошқа ваколатли органга шикоят қилиш учун асос бўла олади. Бироқ иш берувчи қилиши керак бўлган мосламалар чегараланмаган ҳисобланмай, балки фақат оқилона бўлиши керак. Шунинг учун иш берувчи номутаносиб бўлган харажатлар, айниқса, гап кичик корхоналар ёки бино хоналарини ўзгаририш мураккаблиги тўғрисида кетаётган бўлса, иш жойларини қайтадан тўла жиҳозлашни амалга оширишга мажбур эмас.

¹ Пандус – биноларга кираверишда юкорига чиқиши ёки пастга тушиш учун имкон берадиган кия сирт, нишаб йўлка

КОНВЕНЦИЯДА САНАБ ЎТИЛГАН ҲУҚУҚЛАР ВА ТАМОЙИЛЛАР

Умумий тамойиллар

Умумий тамойиллар давлатлар ва бошқа томонларни Конвенцияни талқин этиш ва қўллашга тааллукли нарсаларга йўналтириши керак. Конвенцияда куйидаги саккизта тамойил ифодалаб берилган:

- ▣ инсонга хос бўлган қадр-қимматни, унинг шахсий мустақиллиги, шу жумладан, танлаш эркинлиги ва мустақиллигини ҳурмат қилиш;
- ▣ камситмаслик;
- ▣ жамиятга тўлиқ ва самарали жалб этилиш ва киритилиш;
- ▣ ногиронларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳурмат қилиш ва уларни инсоний турфаликнинг ҳамда инсониятнинг таркибий қисми сифатида қабул қилиш;
- ▣ имкониятлар тенглиги;
- ▣ фойдаланиш имконияти;
- ▣ эркак ва аёлларнинг тенглиги;
- ▣ ногирон болаларнинг ривожланаётган қобилиятларини ҳурмат қилиш ва ногирон болаларнинг ўз шахсий хусусиятларини сақлаб қолиш ҳукуқини ҳурмат қилиш.

Ҳукуқлар

Конвенция ҳимоя қиласидан фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳукуқлар барча одамларга нисбатан қўлланилади, лекин Конвенцияда давлатлар ногиронлар улардан бошқа шахслар билан тенг шароитларда фойдаланишларини таъминлаш учун қилиши керак бўлган чора-тадбирларга асосий эътибор берилади. Бундан ташкири Конвенцияда давлат амал қилиши керак бўлган аёллар ва болаларнинг асосий ҳукуқлари соҳалари, масалан маълумотларни тўплаш ва маърифий ишларни ўтказиш, шунингдек халқаро ҳамкорлик кўриб чиқилади.

Конвенцияда қуидаги хуқуклар махсус баён этилган:

- қонун олдида тенглик ва камситмаслик;
- яшаш, әркин ва хавфсиз бўлиш хуқуки;
- хуқуқ лаёқатининг тан олиниши;
- қийнашдан халос бўлиш хуқуки;
- эксплуатация, қийнаш ва шафқатсиз муомаладан халос бўлиш хуқуки;
- жисмоний ва психик яхлитликни хурмат қилиш хуқуки;
- кўчиб юриш эркинлиги ва фуқаро бўлиш хуқуки;
- жамиятда яшаш хуқуки;
- фикр билдириш ва қарашлар эркинлиги;
- шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги хуқуки;
- уйда ва оиласда хурмат қилиниш хуқуки;
- таълим олиш хуқуки;
- саломатлик хуқуки;
- меҳнат қилиш хуқуки;
- етарлича турмуш даражасигача эга бўлиш хуқуки;
- сиёсий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш хуқуки;
- маданий ҳаётда иштирок этиш хуқуки.

Конвенцияда айрим шахслар фактат ногиронлик асосида эмас, балки жинс, ёш, этник келиб чиқиши белгиси ёки бошқа сабаблар бўйича камситилиши эътироф этилади. Шунинг учун Конвенцияга шахсларнинг алоҳида тоифаларига, бевосита ногирон аёллар ва ногирон болаларга бағишланган икки модда киритилган.

ИШТИРОК ЭТИШ: ТАМОЙИЛ ВА ҲУҚУҚ

Иштирок этиш тамойили ва ижтимоий инклюзия ногиронларни жамиятнинг ҳаётига ва ўз манфаатларига тааллуқли қарорларни қабул қилиш жараёнига жалб этиш, ўз турмушига ва жамиятга нисбатан фаол муносабатда бўлишни рағбатлантириш мақсадини кўзлайди. Ижтимоий инклюзия – бу икки тарафлама жараёндир: ногирон бўлмаган одамлар ногиронлар иштирок этиш ҳуқуқига эга эканликларини тан олишлари керак.

Конвенция ногиронларнинг сиёсий ҳаётда, жумладан парламентга сайловларда овоз беришда, шунингдек маданий ҳаётда, масалан маданий ва спорт тадбирларида ҳамда бўш вақтни ўтказишнинг бошқа турларида иштирок этиш ҳуқуқларини махсус эътироф этади. Шу билан бирга, иштирок этиш ҳуқуқининг амалга оширилиши учун давлатлар томонидан махсус чоралар кўрилиш талаб этилади. Масалан, кўзи ожизларгага Брайль шрифтида чоп этилган сайлов бюллетени талаб қилиниши ҳамда овоз бериш кабинасига кириш ва ўз танловини қилиш учун ёрдам керак бўлиши мумкин. Агар сайлов участкасида пандус ўрнатилмаган ёки у олисда жойлашган бўлса, ногиронлар аравачасида ҳаракатланадиган одам овоз бера олмаслиги, демак сиёсий ҳаётда иштирок этиш ҳуқуқини амалга ошира олмаслиги мумкин.

Конвенцияда давлат кўриши керак бўлган махсус чора-тадбирлар белгилаб қўйилган. Қайсиdir ҳуқуқнинг эътироф этилиши бир масала, уни амалга оширишнинг кафолатланиши- мутлақо бошқа масаладир. Шунинг учун Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар зиммасига ногиронлар ўз ҳуқуқларидан бошқа одамлар билан тенг равищда тўлиқ фойдалана олишлари учун барча тегишли чораларни кўриш мажбурияти юкланган. Ушбу коидалар кўйидаги масалаларга тааллуқлидир:

- ▣ маърифий фаолият – ногиронлар ва бошқа шахслар ўз ҳуқуқлари ва ўз мажбуриятларини тушунишларига йўналтирилган фаолият;
- ▣ фойдаланиш имконияти – барча ҳуқуқлардан ва шу жумладан жамиятда мустақил ҳаёт кечириш ҳукукидан фойдаланиш учун зарур бўлган унсур;
- ▣ таҳдидли ва фавқулодда гуманитар вазиятлар – ногиронликнинг сабаби бўлиб, давлат томонидан махсус ҳимоя чоралари кўрилиши талаб қилинади;
- ▣ одил судловдан фойдаланиш имконияти – ногиронлар томонидан ўз ҳуқуқларини амалга ошириш учун зарур бўлган мухим унсурдир;

ЭРКАКЛАР ВА АЁЛЛАР ЎРТАСИДАГИ ТЕНГЛИК

Ногирон аёллар камида иккита – жинси ва ногиронлиги белгиси бўйича камситишнинг обьекти бўлиши мумкин. Эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенглик тамойили давлатлар зиммасига гендер тенглигини рағбатлантириш ва Конвенция қоидаларини кўллашда тенгизлиқ билан курашиш мажбуриятини юклайди. Конвенциянинг 6-моддасида ногирон аёллар ва ногирон қизлар кўп сонли – ногиронлиги бўйича, жинси белгиси бўйича, шунингдек бошқа сабабларга кўра – камситишларга дучор бўлаётганлиги тан олинади. Эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенглик – фақат Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳукуқларини амалга ошириш бўйича саъй-ҳаракатларида амал қиласидаги тамойиллардан биригина эмас, балки ўз моҳиятига кўра уларнинг ҳукуқи ҳамdir.

- шахсий ҳаракатчанлик – ногиронлар мустақиллигини таъминлаш учун ёрдам кўрсатиш кафолатидир;
- абилитация¹ ва реабилитация – болалиқдан ногиронларга ва ногирон бўлган шахсларга нисбатан, уларга мустақил бўлиш ёки мустақилликни сақлаш ҳамда ўз салоҳиятини тўла намойиш этиш имкониятини беришга йўналтирилган чоралар;

ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТИ

Фойдаланиш имконияти тамойили ногиронлар ўз ҳукукларидан фойдаланишлари йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш мақсадини кўзлади. Гап фақат моддий обьектлардан фойдаланиш имконияти тўғрисида эмас, балки ахборотдан, интернет каби технологиялардан фойдаланиш, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш имконияти тўғрисида кетмоқда. Пандуслар ўрнатилиши, йўлаклар ва эшикларнинг етарли даражада кенг бўлиши ва тўсиб қўйилмаслиги, эшикларга тутқич маҳкамлаб қўйилиши, Брайль шрифтида чоп этилган ахборотнинг мавжудлиги, ишора тилини биладиган таржимонлардан фойдаланиш, ёрдам кўрсатилиши ва кўллаб-кувватланиш мавжудлиги – ногироннинг иш ўрнига, бўш вақтни ўтказиш жойларига бора олишига, овоз бериш кабинасига, транспорт воситаларидан фойдалана олишига, суд мажлислари ўтказиладиган залга ва ҳоказоларга кира олишига ёрдам бериши мумкин бўлган унсурлардир. Ногиронлар ахборотдан фойдалана олмасдан, эркин ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлмадан ўзининг бошқа ҳукукларини ҳам амалга ошира олмайди.

¹ Абилитация (лотинча “abilitatio” – “кулай”, “мослаштирилган” сўзидан) – ногиронларни ҳаётга мослаштиришга йўналтирилган даволаш тадбирлари.

- статистика ва маълумотларни тўплаш – ногиронлар хукуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишга йўналтиилган сиёсатни ишлаб чикиш ва ўтказиш учун зарур асосдир.

Халқаро ҳамкорлик

Ногиронлар ўзларининг инсон хукуқларидан тўла даражада фойдалана олишлари учун халқаро ҳамкорликнинг ниҳоятда мухимлигини ҳамма эътироф этади. Бу давлатларга тегишли халқаро ва минтақавий ташкилотлар ҳамда фуқаролик жамияти билан қўйидаги соҳаларда ҳамкорликни ривожлантириш мажбуриятини юклаган Конвенцияда ўзининг ифодасини топган:

- салоҳиятни аҳборот, тажриба, касбий тайёргарлик дастурлари ва энг яхши амалиёт намуналари билан айрибошлаш орқали мустахкамлаш;
- тадқиқот дастурларини амалга ошириш ва илмий-техникавий билимлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлишга кўмаклашиш;
- ехникавий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш, биринчи навбатда, фойдаланиш имконияти бўлган технологияларни ва ассистив¹ технологияларни кўллашга ёрдам бериш.

Конвенцияда халқаро ҳамкорлик масалалари ҳақида алоҳида модда бўлиб, унда барча саъй-ҳаракатлар, жумладан халқаро ривожланиш дастурлари ногиронларни ҳисобга олиши ва уларнинг фойдаланиш имкониятига эга бўлиши устидан назорат қилишни амалга ошириш зарурати таъкидланади. Кўпгина мамлакатларда қашшоқликда кун кечираётган ногиронлар фоиз нисбати бўйича жуда юкори эканлигини эътиборга олиб, уларни режалаштирилаётган дастурлар ва уларни амалга ошириш доирасида эътибордан четда қолдириш жамиятда мавжуд бўлган тенгсизлик ва камситишни янада чукурлаштирган бўлар эди.

Конвенцияда ногиронлар хукуқларини амалга оширишга йўналтиилган халқаро ҳамкорликда фақат давлатларгина эмас, балки фуқаролик жамияти, ногиронлар ташкилотлари, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослаштирилган муассасалари каби халқаро ташкилотлар, Жаҳон банки ва бошқа ривожланиш банклари ҳамда Европа комиссияси ва Африка иттифоқи каби минтақавий ташкилотлар ҳам мухим роль ўйнашлари кераклиги кўрсатилади.

¹ *Assist* (лотинча “assist” — “ёрдам, кўмак” сўзидан) — ногиронларга нарсаларни англашда ёрдам берадиган белгилар.

КОНВЕНЦИЯГА МУВОФИҚ ИШТИРОК ЭТУВЧИ ДАВЛАТЛАР ЗИММАСИГА ЮКЛАНАДИГАН МАЖБУРИЯТЛАР

Конвенциянинг 4-моддасида кўрсатилганидек, уни ратификация қилган ҳар қандай давлат барча ногиронлар томонидан ногиронлик белгиси бўйича ҳеч қандай бирон-бир камситишсиз инсоннинг барча ҳуқуқларини амалга ошириш ва асосий эркинликларини тўла таъминлаш ва рағбатлантириш мажбуриятини олади. Куйидаги кўшимчада давлатлар ушбу мажбуриятларни бажариш учун кўриши керак бўлган аниқ чоралар келтирилади:

ИШТИРОК ЭТУВЧИ ДАВЛАТЛАР КЎРИШИ КЕРАК БЎЛГАН ЧОРА-ТАДБИРЛАР

- ▶ Ногиронларнинг инсон ҳуқуқларини амалга ошириш учун барча зарур қонунчилик, маъмурий ва бошқа чораларни кўриш;
- ▶ камситишни бартараф этиш учун қонунчилик ва бошқа чораларни кўриш;
- ▶ барча стратегиялар ва дастурларда ногиронларнинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришни таъминлаш;
- ▶ ногиронлар ҳуқуқларини бузадиган ҳар қандай ҳаракатлардан тийилиш;
- ▶ давлат бошқаруви органлари томонидан ногиронлар ҳуқуқларига амал этилишини таъминлаш;
- ▶ жисмоний шахслар, ташкилотлар ва хусусий корхоналар томонидан ногиронлар ҳуқуқларига амал этилишини таъминлаш;
- ▶ ногиронлар учун мўлжалланган маҳсулотлар, хизматлар ва технологияларга нисбатан илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторик ишларини олиб бориш ҳамда бундай ишларни рағбатлантириш;
- ▶ ногиронларга ассистив технологиялар тўғрисида улар фойдалана оладиган ахборотни тақдим этиш;
- ▶ ногиронлар билан ишлайдиган, ушбу Конвенциядаги ҳуқуқларни тан оладиган мутахассислар ва ходимларни касбий тайёрлашни рағбатлантириш;
- ▶ ногиронлар билан маслаҳатлашиш, уларни ногиронликка тааллуқли қонунлар ва сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда, шунингдек қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этишга жалб қилиш.

**Ногирон аёл
сифатида, шахсан
мен, ривожланаётган
мамлакатларнинг
бошқа аёллари каби
бизнинг ногиронлигимиз,
жинсимиз ва
камбағаллигимизга
асосланган уч карра
камситилишдан азоб
чекаман. Шунинг
учун Конвенция биз
ҳуқуқларимиздан бошқа
одамлар ўзларини
кидан фойдаланганидек
фойдалана олишимизни
таъминлашга кўп
жиҳатдан ёрдам беради.**

Венус Илаган, Халқаро ногиронлар
ташкилоти (Филиппин)

таъминот тизими томонидан қилинадиган ҳимоядан ихтиёрий маҳрум
қилиш ёки энг кам иш ҳақи миқдорига амал қилмаслик ман этилади.

Иқтисодий, ижимоий ва маданий ҳуқуқлардан фарқли равишда
фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларни амалга ошириш босқичма-босқичлик
хусусиятига эга эмас. Бошқача қилиб айтганда, давлатлар бу ҳуқуқларни
амалга ошириш ва ҳимоя қилиш учун ҳамма зарур чораларни дархол
кўриши керак.

Риоя қилиши, ҳимоя ва ижро этиши бўйича мажбуриятлар

Конвенция табиий тарзда барча иштирокчи давлатларга учта алоҳида
мажбурият юклайди:

Риоя қилиши бўйича мажбурият. Иштирок этувчи давлатлар
ногиронларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш масалаларида тўсиклар
қўймаслиги керак. Масалан, давлатларга ногиронларнинг эркин розилик

Ҳар бир иштирок этувчи давлат
ўзидаги мавжуд ресурслардан
иқтисодий, ижтимоий ва маданий
ҳуқуклар тўла амалга оширилишини
таъминлаш учун иложи борича
энг юксак даражада фойдаланиши
керак. Бундай босқичма-босқичлик
унсури бу ҳуқуқларнинг кўпчилиги,
масалан гап ижтимоий таъминот
тизимини ёки тиббий хизмат
тизимини яратиш ёки яхшилаш
тўғрисида кетаётганида, дархол
тўлиқ амалга оширила олмаслиги
 билан боғлиқdir. Бундай босқичма-
босқичлик унсури иштирок этувчи
давлатларга, хусусан, ривожланаётган
давлатларга Конвенция максадларини
амалга оширишда вазиятга караб
иш тутишга муайян эркинлик берса
ҳам, ушбу ҳуқуқларни ҳимоя қилиш
учун уларнинг масъулияtlаридан
асло соқит қилмайди. Масалан, у ёки
бу давлатга ногиронни мажбурий
тарзда жўнатиб юбориш, ижтимоий

РИОЯ ҚИЛИШ, ҲИМОЯ ВА ИЖРО ЭТИШ БҮЙИЧА МАЖБУРИЯТЛАР АМАЛИЁТДАГИ ҚҰЛANIШI

Қийноқпардан холи бўлиш ҳукуки

Риоя қилиш: давлат ногиронларни давлат қамоқхоналарида қийноққа солиши ёки улар билан шафқатсиз, гайринсоний ёхуд қадр-кимматини камситадиган тарзда м uomала қилмаслиги ёки жазоламаслиги керак.

Ҳимоя: давлат хусусий бошқарувда бўлган қамоқхоналар ёки психиатрия муассасаларида ногиронлар қийноққа солинмаслиги ёки юқорида қайд қилинган м uomала ва жазоланишга дучор бўлмаслиги устидан кузатиши керак.

Ижро этиш: давлат ахлоқ тузатиш ва тиббиёт муассасаларининг ходимлари ногиронлар инсон ҳуқукларига риоя этилиши масалалари бўйича тегишли тайёргаликдан ўтишлари устидан кузатиб бориши керак.

Саломат бўлиш ҳукуки

Риоя қилиш: маъмурлар ногиронларнинг эркин розилигисиз улар устидан тиббий тажрибалар ўтказилишига йўл қўймасликлари керак.

Ҳимоя: ҳукумат хусусий тиббиёт муассасаларида ногиронлар ногиронлик белгисига кўра камситилишига ва ана шу асосда уларга тиббий хизмат қўрсатишни рад этишга йўл қўймасликларига эришишлари зарур.

Ижро этиш: ҳукумат ногиронлар учун сифатли ва нарх бўйича мақбул тиббий хизмат қўрсатиш соҳасини кенгайтириши лозим.

Фикр билдириш эркинлиги

Риоя қилиш: давлатга ногироннинг ахборот олиш имконига ёки ўз фикрини эркин билдиришига тўсқинлик қилиш ман этилади.

Ҳимоя: давлат хусусий бирлашмалар ногиронга ўз фикрини эркин билдиришни ман этишига йўл қўймаслиги лозим.

Ижро этиш: давлат ногиронларга улар расмий муносабатларда ишора тилидан, Брайль алифбосидан, м uomалани кучайтирадиган ва муқобил воситалардан ҳамда уларнинг танлови бўйича фойдаланиш имконияти бўлган бошқа м uomала воситаларидан фойдаланишларига ёрдам қўрсатиши керак.

Таълим олиш ҳукуки

Риоя қилиш: мактаб раҳбарияти ўқувчига ногиронлиги сабабли мактабга қатнашига тўсқинлик қилмаслиги лозим.

Ҳимоя: давлат хусусий таълим муассалари ўз ўқув дастурларида ногиронларни камситилишига йўл қўймасликлари устидан кузатиб бориши зарур

Ижро этиш: давлат босқичма-босқич ҳамманинг, жумладан ногиронларнинг бепул ўрта таълим олишига эришиши керак.

Мехнат қилиш ҳукуки

Риоя қилиш: давлат ногиронларнинг касаба уюшмалар ташкил этиш ҳукуқига амал қилиши лозим.

Ҳимоя: давлат хусусий секторнинг ногиронлар меҳнат қилиш ҳукуқига риоя этишлари устидан кузатиб бориши зарур.

Ижро этиш: давлат ўз мавжуд ресурслари доирасида ногиронлар учун касбий таълим ташкил этиши керак.

ТЕНГЛИК ШАРОИТЛАРИДА ҲУҚУҚ ЛАЁҚАТИНИ ЭЪТИРОФ ЭТИШ: ТАМОЙИЛНИНГ РИВОЖЛАНТИРИЛИШИ

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (16-модда)

Ҳар бир инсон, қаерда бўлмасин, унинг субъектлик мақоми тан олиниши ҳуқуқига эга.

Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (12-модда)

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ҳамма жойда шахс сифатида тан олиниш ҳуқуқига эга эканлигини тасдиқлайди.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ҳаётнинг барча соҳаларида бошқалар билан тенг равишда ҳуқуқ лаёқатига эга эканлигини эътироф этади.
3. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга улар ўзларининг ҳуқуқ лаёқатини амалга оширишларида талаб этилиб қолиниши мумкин бўлган қўллаб-куватлашни тақдим этиш учун зарур чораларни кўради.
4. Иштирок этувчи давлатлар ҳуқуқ лаёқатини амалга ошириш билан боғлиқ барча чора-тадбирлар инсон ҳуқуқлари халқаро меъёрига мувофиқ сунистеъмолликларнинг олдини олишини кўзда тутиши учун зарур ва самарали кафолатларни таъминлайди. Бундай кафолатлар ҳуқуқ лаёқатини амалга ошириш билан боғлиқ чоралар шахснинг ҳуқуқлари, иродаси ва мойилликларини ҳурмат қилишга йўналтирилган бўлиши, манфаатлар тўқнашуви ва ноўрин таъсирдан холис бўлиши, ушбу шахс вазиятига мувофиқ ва мослаштирилган бўлиши, иложи борича қисқа муддатда қўлланилиши ҳамда ваколатли, мустақил ва холис орган ёки суд идораси томонидан мунтазам текширилишини таъминлаши керак. Ушбу кафолатлар мазкур шахснинг ҳуқуқлари ва манфаатларига қай даражада таъсир кўрсатса, шу даражада бўлиши керак.
5. Иштирок этувчи давлатлар ушбу модда қоидаларини ҳисобга олган ҳолда ногиронларнинг мулкка эгалик қилиш ва уни мерос қилиб олиш, ўз молиявий ишларини бошқариш, шунингдек банк ссудалари, ипотека кредитлари ва молиявий кредитлашнинг бошқа шаклларидан фойдаланишда тенг ҳуқуқликларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради ҳамда ногиронлар ўз мулкидан асоссиз равишда маҳрум бўлмасликларини таъминлайди.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛИШЛАРИ МУМКИН

МЕН КОНВЕНЦИЯДА БЕЛГИЛАНГАН БУЮК ТАМОЙИЛЛАРНИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЭНГ ЯХШИ ТАРЗДА ОММАЛАШТИРА ОЛАМАН

- ногиронларнинг инсон ҳуқуқлари худди бошқа одамларнинг ҳуқуқлари ҳимояланиши керак бўлган сабаблар бўйича ҳимояланиши керак: чунки ҳар бир инсоннинг ўз ўрни бор ва қадр-қиммат ҳаммага туғилганидан мансубdir;
- конвенция бўйича парламентда саволлар бериш;
- қонун лойиҳалари Конвенцияга мувофиқлигига ишонч ҳосил қилиш учун уларни ўрганиш;
- фуқаролик жамияти гурӯхлари, шу жумладан ногиронлар ташкилотлари ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ташкилотлар билан алоқада бўлиш;
- жойларда сайловчилар билан учрашувларда ва ўз сайлов округига сафар қилиш пайтида, маҳаллий мактаблар, партия йиғилишлари ва ҳоказоларда сўзга чиққанда Конвенция тўғрисида гапириб бериш;
- омма олдидаги чиқишларда, жумладан Халқаро ногиронлар куни (3 декабрь) муносабати билан қилинган нутқларда Конвенция тўғрисидаги масалани кўтариш;
- конвенцияни муҳокама қилиш учун парламентнинг бошқа аъзолари билан кенгашлар ўтказиш;
- телевидение ва радиода Конвенцияга бағишлиланган учрашувларни ташкил этиш;
- конвенция тўғрисида газеталар, журналлар ва бошқа нашрларга мақолалар ёзиш;
- конвенция давлат тилига таржима қилинишига ва кенг тарқатилишига эришиш;

- конвенциянинг ҳамма ўқиши учун қулай шаклларда бўлишига эришиш;
- парламентнинг ногирон бўлган депутатлар ва ходимлар билан муносабатларида Конвенцияга риоя этилишини таъминлаш;
- конвенцияга риоя этилишининг мониторингида муҳим роль ўйнаши мумкин бўлган инсон ҳуқуқлари ва ногиронлик бўйича парламент комиссияси ташкил этилишини ёқлаб чиқиш ва бошқа парламент комиссиялари ногиронлик билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқишлиари устидан кузатиб бориш;
- парламентнинг аъзолари Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция ва унинг Факультатив протоколи матнига эгаликларига ишонч ҳосил қилиш;
- ўз сиёсий фаолиятида, жумладан ўз сайлов округида Конвенция ва Факультатив протоколга риоя этилишини рағбатлантириш;
- Ногиронлар ҳуқуқларига тааллуқли масалалар бўйича парламент эшитишларини ташкил этиш.

билдиришисиз уларнинг устида тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказиш ёхуд ногиронлиги учун мактабдан ҳайдаш тақиқланади.

Ҳимоя бўйича мажбуриятлар. Иштирок этувчи давлатлар хусусий иш берувчилардан ногиронларга адолатли ва қулай меҳнат шароитларини оқилона мосламаларни жорий қилиш орқали таъминлаш кафолатини талаб қилишлари шарт. Давлатлар ногиронларни шафқатсиз муомаладан ҳимоя қилиб, уларга ғамхўрлик қилишини исботлаши керак.

Ижро этиши бўйича мажбуриятлар. Иштирокчи давлатлар ушбу ҳуқуқларни учинчи шахслар томонидан бузилишининг олдини олиши лозим. Масалан, иштирок этувчи давлатлар бу ҳуқуқларнинг тўла амалга оширилишини кафолатлаш учун қонунчилик, маъмурӣ, бюджет, суд ва бошқа чораларни кўриши керак (юқоридаги кўшимчага қаранг).

Күйида келтирилган құшымча маълумотда давлатлар ушбу мажбуриятларни қандай қилиб бажаришлари бўйича мисоллар келтирилган.

КОНВЕНЦИЯ БИЛАН ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА БОШҚА ШАРТНОМАЛАРНИ ТАҚҚОСЛАШ

Конвенция инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни тўлдиради. У ногиронлар қандайдир янги инсон ҳуқуқларига эга бўлишини эътироф этмайди, балки давлатларнинг ногиронларнинг инсон ҳуқуқларига риоя этилиши ва уларга бу ҳуқуқларни тенглик асосида амалга ошириш кафолатини тақдим этиш соҳасида зиммаларига юкланган мажбуриятларига аниқликлар киритади.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Иктиносидий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ҳамда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактдан сўнг қабул қилинган инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда давлатлар ушбу ҳуқуқларга аниқ вазиятларда риоя этилиши максадларида кўриши керак бўлган чора-тадбирлар белгиланган. Масалан, аниқ мақсади болаларни ёки муҳожир меҳнаткашлар ва уларнинг оиласаларини ҳимоя қилиш, кийнокларни ман этиш ва жинс ёки ирқ белгиси бўйича камситишга барҳам бериш бўлган шартномалар мавжуд. Янги Конвенцияда давлат ногиронларнинг инсон ҳуқуқларига риоя этилишини кафолатлаши учун кўриши керак бўлган чора-тадбирларга асосий эътибор қаратилади.

Юқорида келтирилган құшымчада янги Конвенцияда Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқук – тенглик шароитларида ҳуқук лаёқатини тан олиш ҳуқуки ривожлантирилиши ва ногиронларнинг алоҳида ҳолатларга нисбатан кенгайтирилиши учун қандай талқин қилиниши кўрсатилган. Ҳуқук лаёқатини тан олиш ҳуқуки ўз моҳияти бўйича туб асосий ҳуқук бўлибгина қолмасдан, қонун томонидан ҳуқук лаёқати тан олинган ҳолатда бошқа: судда ҳимоя қилиниш (суд ҳимоясидан фойдаланиш ҳуқуки), шахс шартнома тузиши мумкинлиги (жумладан, меҳнат қилиш ҳуқуки), мулкни сотиб олиш ёки сотиш мумкинлиги (мулкка алоҳида ёки бошқа шахслар билан биргаликда эгалик қилиш ҳуқуки) ва оила қуриш(оила қуриш ҳуқуки) ҳуқуқларини амалга ошириш мумкинлиги эътиборга олинса, бошқа ҳуқуқларни тўлиқ амалга ошириш шарт эканлиги келиб чиқади.

Кўпинча ногиронларга тенглик шароитида ҳуқук лаёқатини тан олиш ҳуқуқини ногиронлик сабаби бўйича рад этишади. Жумладан, баъзи ногиронлар туғилганда рўйхатга олинмайди, балки ногиронларнинг ҳуқук лаёқати тўлалигича ва заруратсиз кейинчалик ўз ҳукукларини сунистехнологияни қонуний вакилларига берилади. Конвенцияда ушбу вазиятни тузатиш учун мазкур ҳукуқнинг мазмуни ва давлат унинг бузилишига йўл қўймаслиги учун кўриши керак бўлган чора-тадбирлар батафсил баён этилган.

УЧИНЧИ БОБ

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИ ТҮФРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯ ВА УНИНГ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛИГА РИОЯ ЭТИЛИШИННИНГ МОНИТОРИНГИ

Инсон хукуклари бўйича барча халқаро шартномалар мажбурий хукуқий кучга эгалиги сабаблиулар мониторинг механизмини ҳам камраб олади ва мазкур Конвенция бундан мустасно эмас.

Инсон хукуклари бўйича бошқа халқаро-хукуқий ҳужжатлар томонидан киритилган мониторингнинг барча механизmlари каби Конвенцияда кўрсатилган тартиб ушбу қоидаларни самарали қўллашга йўналтирилган давлатлар билан конструктив мулоқотни рағбатлантириш мақсадига эга. Мониторинг, шунингдек, одамларнинг шикоят қилиш ва зарарни қоплаш учун даъво аризаси бериш хукукини назарда тутади. Мониторинг механизmlари ҳисоботлар бўйича мажбуриятларни мустаҳкамлашга ва узоқ муддатли истиқболда иштирок этувчи давлатларга ўз мажбуриятлари ва ўз бурчларини яхшироқ бажаришга ёрдам беради.

КОНВЕНЦИЯ ТОМОНИДАН КЎЗДА ТУТИЛГАН МОНИТОРИНГ МЕХАНИЗМИ

Конвенция миллий ва халқаро мониторингни кўзда тутади:

миллий даражада иштирок этувчи давлатлар ўз хукуматларида

мазкур Конвенцияни амалга ошириш билан боғлиқ масалалар бўйича алоқа қилинадиган бир неча шахсни ажратишлиари керак. Давлатлар, шунингдек, ҳукуматда Конвенцияга риоя этилишига таалукли масалалар бўйича тегишли ишларга кўмаклашиш учун мувофиқлаштирувчи механизмни таъсис этиш ёки тайинлаш имкониятини кўзда тутишлари керак (Миллий даражада мониторинг бўйича тўлиқроқ ахборот 7-бобда келтирилади);

халқаро даражада Конвенция Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича қўмита, деб аталадиган мустакил эксперталарнинг қўмитаси томонидан амалга ошириладиган механизмни назарда тутади. Кўмита иштирок этувчи давлатлар томонидан тақдим этиладиган даврий маъruzalarни кўриб чиқиш билан шуғулланади ва ушбу маъruzalar асосида манбаатдор иштирок этувчи давлатлар билан ҳамкорлик қиласи ҳамда улар учун мулоҳазалар ҳамда маъруза бўйича хуносалардан келиб чиқадиган тавсиялар тайёрлайди.

Агар давлат **Ногиронлар тўғрисидаги конвенцияга Факультатив протоколни** ратификация қилган бўлса, Кўмита Конвенцияга риоя этилиши мониторингини икки турлича усул: жисмоний шахсларнинг улар Конвенцияда ўзларига белгилаб қўйилган ҳукуқларнинг иштирок этувчи давлатлар томонидан бузилиши жабрдийдалари, деб хисоблаган шахсий маълумотларини (шикоятларини) кўриб чиқиш тартиби ҳамда Конвенциянинг кўпол ёки мунтазам бузилиши тўғрисидаги тасдикларни текширишни ўтказиш тартиби орқали амалга ошириши мумкин. Бунда Кўмита манбаатдор иштирок этувчи давлатнинг розилиги билан текширишни батафсилроқ ўтказиш учун ушбу давлат худудига сафар қилиши мумкин.

Конвенция, шунингдек, ваколатига, жумладан, Конвенцияга риоя этилиши билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш кирадиган Иштирок этувчи давлатлар конференциясини ҳам кўзда тутади.

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТА

Конвенция қоидаларига мувофиқ, у кучга кирган вақтда Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича қўмита таъсис этилиши керак. Кўмита функцияларига давлатлар томонидан тақдим этиладиган даврий маъruzalarни кўриб чиқиш, жисмоний шахслар тақдим этадиган хабарларни ўрганиш, текширишлар ўтказиш ва умумий хусусиятга эга бўлган мулоҳазалар ва тавсияларни ишлаб чиқиш киради.

Даставвал, Құмита 12 та мустақил экспертлардан иборат бўлиши керак эди, лекин Конвенция 60 та давлат томонидан ратификация қилингандан кейин унинг таркиби 18тага етади. Құмита аъзолари Иштирок этувчи давлатларнинг конференциясида сайланади ва шахсан ўз номидан иш кўради. Құмита аъзолари инсон хуқуқлари ва ногиронлик соҳасида тан олинган билимва иш тажрибаси асосида адолатли географик тақсимот тамойили, цивилизациянинг ва асосий хуқуқий тизимларнинг турли шакллари, эркаклар ва аёлларнинг вакиллигини ҳисобга олган ҳамда ногирон экспертларнинг иштирокида сайланади.

Давлатлар ногиронлар ва ногиронлар ташкилотлари билан маслаҳатлашишлари ҳамда уларни Құмита аъзолигига номзодларни танлашга жалб қилишлари керак.

Даврий маърузалар

Ҳар бир иштирок этувчи давлат Конвенция бўйича ўз мажбуриятларини амалга ошириш учун кўрилган чоралар тўғрисида Құмитага дастлабки батафсил маъруза тақдим этиши керак, бунда дастлабки маъруза тегишли иштирок этувчи давлатга нисбатан мазкур Конвенция кучга кирганидан кейин икки йил давомида тақдим этилади. Дастлабки маърузада куйидагилар кўрсатилиши керак:

- Конвенцияни амалга ошириш бўйича конституциявий, қонунчилик ва маъмурий фаолият доираси;
- Конвенциянинг ҳар бир қоидасини амалга ошириш мақсадларида қабул қилинган сиёsat ва дастурларнинг йўналишлари;
- Конвенция ратификация қилингандан кейин ногиронлар хуқуқларини амалга оширишда эришилган ютуклар.

Шундан кейин иштирок этувчи давлатлар тўрт йилда камида бир марта навбатдаги маърузаларни, шунингдек Құмита сўровига кўра барча бошқа маърузаларни тақдим этишлари керак. Бу навбатдаги маърузаларда куйидагилар кўрсатилиши керак:

- муаммоли масалаларга ва аввалги маърузаларни кўриб чиқиш якунлари бўйича Құмита томонидан билдирилган мулоҳазаларга доир масалаларга жавоблар;
- Конвенция ратификация қилингандан кейин кўриб чиқилаётган даврда ногиронлар хуқуқларини амалга оширишдаги ютуклар;

- күриб чиқилаётган даврда Конвенция қоидаларини амалга ошириш жараёнида ҳукumat ва бошқа иштирокчилар тұқнаш келиши мүмкін бўлган тўсиклар.

Кўмита маърузалар мазмунига доир дастурамал тамойилларни ўрнатиши керак. Биринчи маъруза батафсил, яъни Конвенция барча қоидаларига риоя этилишига таалуқли материални қамраб олган бўлиши керак. Шундан кейинги маърузаларда аввал тақдим этилган ахборот тақоролмаслиги керак. Иштирок этувчи давлатларга ўз маърузаларини очик ва транспарент тартиб билан тайёрлаш, ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар билан маслаҳатлашиш ҳамда уларни ишга жалб қилиш таклиф қилинади.

Даврий маърузаларни тайёрлаш:

МАЪРУЗАЛАРНИ ТАҚДИМ ҚИЛИШ БЎЙИЧА МАЖБУРИЯТЛАР БАЖАРИЛИШИННИГ ПАРЛАМЕНТ НАЗОРАТИ: ЖАНУБИЙ АФРИКА ТАЖРИБАСИ

Конвенцияда кўзда тутилган қўмитава маърузаларни тақдим қилиш механизми аёлларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияники билан бир хил шаклда. Парламентларда бу маърузалар тайёрланишинг назоратини амалга оширишнинг турли воситалари мавжуд. Масалан, Жанубий Африкада аёлларни камситишга барҳам бериш бўйича қўмитага тақдим этиладиган барча маърузалар (инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномаларга риоя этилишини назорат қилиш бўйича бошқа органларга тақдим этиладиган барча маърузалар каби) парламентда муҳокамадан ўтиши керак ва парламент ушбу маърузалар фикрларнинг хилма-хиллигини, шу жумладан фуқаролик жамиятининг фикрини акс эттиришини кузатиб бориши керак. Парламент шу мақсадда ошкор мунозаралар ва эшлишиларни ташкил этади, вазирларга талаблар юборади ва ҳукumat хизматлари ҳамда фуқаролар гурухларининг кенг доирасидан ҳисоботлар сўрайди. Жанубий Африкада парламент аъзолари манфаатдор томонлар маърузалар кўриб чиқилгандан кейин Кўмита томонидан баён этилган тавсиялар маъносини яхшироқ тушунишлари учун аёлларни камситишга барҳам бериш бўйича қўмитадаги мунозараларда иштирок этадиган миллий делегациялар таркибиға киради. Парламент, шунингдек, ушбу тавсиялар мамлакатда амалиётда қандай бажарилаётганлигини кузатишда ҳам муҳим роль ўйнайди¹.

¹ *Parliament and Democracy in the Twenty-first Century: A Guide to Good Practice* (Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2006)"дан парча.

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ БҮЙИЧА ҚҮМИТА ВА НОГИРОН БОЛАЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ

Бола ҳуқуқлари бүйича құмита инсон ҳуқуқлари бүйича шартномаларга инсон ҳуқуқлари ва ногиронликка нисбатан риоя этилиши мониторингини ўтказиш билан шуғулланған Бирлашган Миллплаттар Ташкилоти тузилмаларининг энг фаолидир. У давлатлардан ногирон болалар ҳуқуқларини амалга оширилиши тұғрисида мунтазам ахборот сұрайди. Құмита 2006 йылнинг сентябріда Бола ҳуқуқлари тұғрисидаги конвенцияда мустаҳкамлаб құйилған бола ҳуқуқлари тұлық амалга оширилганиң қарамасдан, ҳали ҳам ногирон болалар жиddий қыйинчиліктерге учраб турғанлығы тұғрисидаги хulosага келди ва бу ҳуқуқларнинг тұла амалга оширилишига ногиронликнинг ўзи эмас, балки ногирон болалар ҳар куни дуч келаёттан ижтимоий, маданий, мұомала ва моддий хусусияттарға зәғұттырылған жамланмаси ҳалақит берәётгандығын уқтириди. Құмита давлатларни туғилишларни ройхаттаға олиш ҳамда оилавий ахвол ва мүқобил даволаш усуллари, соғлиқиң сақлаш ва ижтимоий таъминотсоҳаларыда, таълим ва бүш вақтни ўтказиш, вояга етмаганлар учун одил судлов, эксплуатация қилиш ва шафқатсизмомала масалалары бүйича ахборотдан фойдаланиш имкониятими жартишга дағыват этиб, уларға дастурамал күрсатмалар юборди.

- ҳукumatларни инсон ва ногиронлар ҳуқуқлари масалалари бүйича қонунчилекни, сиёсатни ва миллий дастурларни тұлық ва синчиклаб таҳлил этишга ундейди;
- ҳар бир давлат ногиронларининг ҳуқуқлари амалга оширилишини вакти-вақти билан назорат қилишига эришиш имкониятими беради;
- ҳукumatларни устуворликтер ва асосида эришилған натижаларни баҳолаш мүмкін бўлган кўрсаткичларни белгилашга ундейди;
- давлат учун кейинги маъruzаларни тузиш учун саноқ боши бўлиб хизмат қиласди;
- ҳукumat фаолиятими ошкора мухокама қилиш имкониятими беради;
- амалга оширилишда пайқалмай қолиши мүмкін бўлган мураккабликларни аниклади.

Даврий маърузаларнинг предмети

Даврий маърузалар давлатларни Конвенцияга мувофиқ зиммалариға юкланган мажбуриятларини бажаришга ундаш воситаси ва айни пайтда ҳукуматлар, инсон ҳукуқларини ҳимоя қилиш ва фуқаролик жамияти бўйича миллий муассасаларга мамлакатда ногиронларнинг ҳукуқларига қай даражада риоя этилишини аниқлашга ёрдам берадиган восита ҳисобланади.

Қўмитага тақдим этиладиган даврий ҳисоботлар:

- ▣ ҳукуматлар, инсон ҳукуқларини ҳимоя қилиш ва фуқаролик жамияти бўйича миллий муассасаларга Конвенцияда ўз ифодасини топган мақсадлар ва ҳукуқларни яхшироқ англашга ёрдам беради;
- ▣ Конвенцияни ва мамлакатда ногиронлар ҳукуқларини амалга ошириш соҳасидаги аҳволни яхшироқ тушунишга ёрдам беради;
- ▣ Конвенцияни самарали амалга ошириш мақсадларида ҳукуматларга мустақил халқаро қўмитанинг тажрибасидан фойдаланиш имкониятини беради;
- ▣ мамлакатда эришилган натижалар ва қўлланилаётган илғор усуллар тўғрисида ахборот беради;
- ▣ барча даврий маърузалар, Қўмитанинг мулоҳазалари ва тавсиялари умумий фойдаланиш имконияти бўлган ҳужжатлар эканлиги ҳисобга олинган ҳолдаҳукуматларга бошқа мамлакатларда тўпланганд тажриба ва қўлланиладиган усулларга амал қилиш имкониятини беради;
- ▣ ҳукуматлар, инсон ҳукуқларини ҳимоя қилиш ва фуқаролик жамияти бўйича миллий муассасалар учун келажакда кўриладиган чоралар, жумладан қонунлар, сиёsat ва дастурлар маъносида нуфузли кўрсатмалар ҳисобланади;
- ▣ қайси соҳаларда, жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошчилигидаги халқаро ҳамкорлик фойдали бўлишини кўрсатади.

Даврий маърузаларни кўриб чиқши якунлари бўйича тадбирлар

Қўмита маъruzani кўриб чиқиб, ўз мулоҳазалари ва тавсияларини бериб бўлгач, у ўзининг хulosаларини Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг турли ихтисослаштирилган муассасалари, фондлари ва дастурларига улар

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛА ОЛИШИ МУМКИН

МЕН ДАВРИЙ МАЪРУЗАЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТИЗИМИ САМАРАЛИ БЎЛИШИГА ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЁРДАМ БЕРАОЛАМАН

Парламент аъзолари уларнинг ҳукуматлари Конвенцияга мувофиқ маърузаларни тақдим этиш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришларини таъминлашда мухим роль ўйнашлари мумкин. Парламент аъзолари қуидаги ваколатларга эга:

- ҳукумат ўзининг дастлабки ва навбатдаги даврий маърузаларини белгиланган муддатда тақдим этиши устидан назорат қилиш;
- маърузалар ногиронларнинг кенг кўламли иштироқида, ошкор эшитиш орқали ва бошқа маслаҳатлашув механизмларидан фойдаланган ҳолда тайёрланишига эришиш;
- агар маъруза белгиланган вақтда тайёрланмаса, ҳукуматдан тушунтиришни талаб қилиш ёки, зарурат бўлса, ҳукуматдан маъruzaga тааллуқли мажбуриятларининг бажарилишига эришиш учун парламент тартибларидан фойдаланиш;
- маърузаларни тайёрлашда, масалан, ваколатли парламент комиссияларининг таркибида иш олиб бориб, фаол иштирок этиш;
- ногиронлар ҳукуқларини амалга ошириш мақсадларида, зарурат бўлганда, парламент томонидан қабул қилиниши мумкин бўлган чоралар маъruzada ҳисобга олиниши устидан назоратни амалга ошириш;
- Кўмитанинг мулоҳазалари ва хulosалари кенг оммалаштирилишига эришиш;
- тегишли вазирликларни Кўмитанинг мулоҳазалари ва хulosаларини ҳисобга олишга даъват этиш;
- Конвенцияга риоя этилишига асосий тўсиқларни бартараф этиш мақсадларида парламентда тегишли вазирларга саволлар бериш;
- парламентдаги баҳсларда ва ошкор мунозараларда Кўмитанинг мулоҳазалари ва хulosаларида кўтарилиган масалаларига ўтиборни жалб қилиш.

ўзларининг кейинги тадбирларида бу хulosаларни ривожлантиришда техник ёрдам кўрсатишлари учун юбориши мумкин. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мандати ногиронлар ҳукуқларига риоя этилиши билан боғлик фаолиятни қамраб оладиганмуассасалар кўп сонлидир ва улар орасида жумладан, ЮНЕСКО, ХМТ, ЖССТ, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таракқиёт дастури (БМТГД) ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Болалар фонди (ЮНИСЕФ), шунингдек Жаҳон банки бор. Қўмита бу муассасалар ва давлатнинг бошқа ташкилотлари билан ҳамкорлик натижасида ушбу даврий маърузалар ногиронлар ҳукуқларини амалга ошириш соҳасидаги аҳволни барқарор яхшилашига олиб келишига эришиш мумкин.

Иштирок этувчи давлатларнинг конференцияси

Конвенцияни ратификация қилган иштирок этувчи давлатлар Конвенцияни амалга оширишга тааллуқли барча масалаларни кўриб чиқиш учун Иштирок этувчи давлатларнинг конференциясига мунтазам тўпланади. Иштирок этувчи давлатлар конференциясининг биринчى сессияси Конвенция кучга кирганидан сўнг олти ойдан кечикмасдан чакирилиши керак. Конвенцияда конференциянинг иш қоидалари ёки ваколатлари белгиланмаган.

Ногиронлар ҳукуқлари мониторингининг бошқа механизмлари

Инсон ҳукуқлари бўйича барча шартномалар ногиронларнинг ҳукуқларини ҳам химоя қиласди, бу эса Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошчилигига тузилган инсон ҳукуқлари бўйича бошқа шартномаларга мувофиқ таъсис этиладиган мустақил эксперталарнинг қўмиталари ҳам ҳар бир маҳсус шартнома учун ўрнатилган доираларда ногиронлар ҳукуқларининг мониторингида муҳим роль ўйнашини англатади. Масалан, Инсон ҳукуқлари бўйича қўмита Фуқаролик ва сиёсий ҳукуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг иштирок этувчи давлатларида ногиронларнинг фуқаролик ва сиёсий ҳукуқлари амалга оширилиши мониторингини ўтказиш ваколатига эга. Бола ҳукуқлари бўйича қўмита ҳам ногирон болалар ҳукуқлари амалга оширилиши мониторингини ўтказиш бўйича ваколатларга эга.

КОНВЕНЦИЯНИНГ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛИ

Факультатив протокол – бу шартноманинг ўзида тўхталмаган ёки етарли даражада тўлиқ ёхуд батафсил тартибга солинмаган масалалар кўриб чиқиладиган мавжуд шартномага тааллуқли ҳукуқий

хужжатдир. Ҳамиша бўлмаса ҳам, қоида бўйича, Факультатив протоколни фақат асосий шартнома иштирокчилари бўлган давлатларгина ратификация қилиши ёки унга қўшилиши мумкин. Протоколнинг “факультатив”, дейилишга сабаб, давлатлар асосий шартноманинг иштирокчилари бўлса ҳам улар Протокол иштирокчилари бўлишлари шарт эмас.

Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг Факультатив протоколи конвенцияга риоя этилишини мустаҳкамлашга йўналтирилган икки тартибни: шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартибини ва текшириш ўтказиш тартибини ўз ичига олади.

Шахсий хабарларни кўриб чиқиши тартиби

Шахсий хабарларни кўриб чиқиши тартиби Факультатив протоколнинг иштирок этувчи давлатларининг жисмоний шахсларига ёки шахслар гуруҳига Ногиронларнинг ҳуқуқлари бўйича қўмитага кўрсатилган давлат Конвенция бўйича ўз мажбуриятларидан бирини бузганлиги тўғрисидаги шикоят билан мурожаат қилиш имконини беради. Бу шикоят “хабар”, деб аталади. Қўмита шикоятни олиб, уни кўриб чиқади, ўз таклифлари ва ўз тавсияларини шакллантиради ҳамда, зарурат бўлса, уларни тегишли давлатга юборади. Бу таклифлар ва тавсиялар Кўмита томонидан Бош Ассамблея кўриб чиқиши учун тақдим этадиган очик маърузасида келтирилади. Одатда шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби қофозда ёки ёзма тарзда қайд қилинади. Бошқача қилиб айтганда,

Факультатив протокол шартномани бажариш мониторингининг ҳозирги тизимини жиддий равища мустаҳкамлайди. У, шунингдек, давлатдан нима талаб қилиниши ва нима талаб қилинmasлигига аниқлик киритишда ёрдам беради, бунда ҳуқуқлари камситилган шахсларга самарали ҳимоя воситасини тақдим этади. Пировард натижада, умид қилишимча, Факультатив протокол ҳуқуқларнинг ниҳоятда қатъий тоифаларига барҳам бериш ҳамда фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларнинг ягона концепциясини яратиш йўлида яна бир қадам бўлди.

Луиза Арбур, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари

даъвогар ҳам, тегишли давлат ҳам Кўмитанинг мажлисига чакирилмайди ва барча далиллар ёзма шаклда баён этилади.

ШАХСИЙ ХАБАРЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБИ

Шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби қўйидаги тарзда бир нечта босқичли бўлади:

- Кўмита шикоятни олади.
- Кўмита шикоят мақбуллиги масаласини кўриб чиқади. Баъзан бу масала шикоятнинг моҳияти тўғрисидаги масала билан бир йўла кўриб чиқлади. Бошқача қилиб айтганда, агар Кўмита шикоят мақбул, деган қарорга келса (шикоятнинг мақбуллиги), бир йўла тегишли давлатнинг ўз мажбуриятларини бузган-бузмаганлигини ҳам ҳал қиласди (шикоятнинг моҳияти).
- Кўмита шикоятни тегишли давлат эътиборига махфий тартибда ҳавола этади.
- Тегишли давлат олти ой мобайнида масала бўйича тушунтириш берилган ва ахволни тўғрилаш учун қабул қилинган чораларни кўрсатган ҳолда ҳамда, зарурат бўлса, ана шундай текширишга жавоб тартибида қабул қилинган бошқа чоралар бўйича ёзма тушунтириш ёки ариза тақдим этиши керак.
- Шикоят берувчига тегишли давлатнинг мулоҳазаларини шарҳлаб бериш таклиф этилади.
- Кўмита тегишли иштирок этувчи давлатга у томонидан ариза берувчининг хукуқини ҳимоя қилиш учун вақтинчалик чоралар кўриш тўғрисида илтимос юбориши мумкин.
- Кўмита шикоятни ёпиқ мажлисда кўриб чиқади.
- Кўмита таклифлар ва, зарурат бўлса, тавсиялар ишлаб чиқади ҳамда уларни тегишли давлат ва ариза берувчига жўнатади, бунда кўпинча мазкур давлатга ўз тавсияларига жавоб тартиби тариқасида қабул қилган чоралар тўғрисида ахборот бериш тўғрисида илтимос билан.
- Кўмита ўз таклифлари ва тавсияларини маърузада эълон қиласди.

Шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби кўзда тутилган бошқа қўмиталар давлатларга уларнинг таклифлари ва тавсияларига жавоб тартиби тариқасида қабул қилинган чоралар тўғрисида ахборот бериш илтимоси билан мурожаат қилиш амалиёти тобора кенг оммалашмоқда.

Кўмита барча хабарларни ҳам қабул қилмайди. Кўмита куйидаги холларда хабарни номақбул, деб ҳисоблайди, қачонки:

- ▣ хабар имзосиз бўлса;
- ▣ хабар ана шундай хабарларни бериш ҳуқуқини суиистеъмол қилишданиборат ёки Конвенция қоидаларига зид бўлса;

НОГИРОНЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ҚЎМИТА ТОМОНИДАН НОГИРОНЛАРНИНГ ШАХСИЙ ХАБАРЛАРИНИ ҚЎРИБ ЧИҚИШ

Вазифасига Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга риоя этиш мониторингини ўтказиш кирадиган Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита ногиронлар ҳуқуқлари билан боғлиқ шахсий хабарларни қўриб чиқишга жалб қилинган:

Ямайкага қарши Гамильтон ишида (1995 йил) Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита ўлим жазосига ҳукм қилинган ногирон маҳбус билан муомала қилиш, унинг қамоқда сакланиши шароитлари масаласини кўриб чиқкан. Икки оёғи фалаж бўлган даъвогар ётадиган жойига кўтарилишда катта қийинчилликка учраган. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита маҳбуснинг ногиронлигини ҳисобга олмаган ва тегишли мосламалар ўрнатмаган қамоқхона маъмурлари бу билан унинг билан инсонпарварларча муомала қилиш ва инсонга хос бўлган қадр-қимматини ҳурмат қилиш ҳуқуқини ва, демак, Пактнинг 10-моддаси 1-бандини бузган деган хulosага келган.

Ямайкага қарши Клемент ишида (1994 йил) Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмит аўлім жазосига ҳукм қилинган ногирон маҳбуснинг психик саломатлиги ёмонлашиши муносабати билан ҳеч нарса қилмаган ва психик касалликни даволаш учун зарур чоралар кўрмаган тегишли давлат жабрланганнинг Пактнинг 7-моддаси ва 10-моддасининг 1-бандида эътироф этилган ҳуқуқларини бузганлигини тан олган.

Австралияга қарши С. ишида (1999 йил) бошпана излаётган бир эронлик унинг бошпана бериш тўғрисидаги илтимоси кўриб чиқилаётганда австралиялик маъмурлар томонидан ушланган. Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита даъвогарнинг психик саломатлиги ёмонлашишига қарамасдан уни бундан бўён қамоқда сақлаш Пактнинг 7-моддасида белгилаб қўйилган инсон ҳуқуқларини бузиш ҳисобланади (қийнаш, бошқа шафқатсиз, гайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган муомала турларини ман этиш) деган хulosага келди. Бундан ташқари, инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита даъвогарни унинг касаллик пайтида қандайдир дори ёки даволаш олиши эҳтимолдан ҳоли бўладиган Эрон Ислом Республикасига бадарға қилиш 7-модданинг бузилиши бўлади, деб ҳисоблади.

- ▣ ушбу масала Кўмита томонидан аввал кўриб чиқилган бўлса;
- ▣ худди шу масала халқаро текшириш ёки тартибга солиш бошқа тартиби доирасида кўриб чиқилган ёки кўриб чиқилаётган бўлса;
- ▣ ҳимояланишнинг барча мавжуд ички имкониятларидан ҳали тўлиқ фойдаланиб бўлинмаган бўлса;
- ▣ унинг асосланмаганлиги равshan бўлса ёки у етарли даражада далилларга эга бўлмаса;
- ▣ хабар предмети бўлган далиллар мазкур протокол тегишли иштирок этувчи давлат учун кучга киргунга қадар содир бўлган бўлса, факат агар бу далиллар кўрсатилган санадан кейин ҳам давом этмаётган бўлса.

Текшириш ўтказилини тартиби

Агар Кўмита иштирок этувчи давлат томонидан Конвенцияда мустаҳкамлаб кўйилган хуқуқларни жиддий ёки мунтазам бузилаётганлигини кўрсатадиган ишонарли ахборот олса, у мазкур иштирок этувчи давлатга ушбу ахборотни ўрганиш учун ҳамкорлик қилишни ва шу мақсадда тегишли ахборот мулоҳазаларини тақдим этишни таклиф этиши мумкин. Бундай ҳолатда Кўмита тегишли иштирок этувчи давлат томонидан тақдим этилиши мумкин бўлган ҳар қандай мулоҳазаларни, шунингдек ўз ихтиёрида бўлган ишонарли ахборотни ҳисобга олган ҳолда битта ёки бир нечта ўзининг аъзоларига текшириш ўтказиш ва шошилинч тарзда Кўмитага маъруза тақдим этишни топшириши мумкин. Бу текшириш, ўзини оқлайдиган ҳолатларда ва иштирок этувчи давлатнинг розилиги билан унинг худудида бўлишни ҳам қамраб олиши мумкин. Кўмита бундай текшириш натижаларини ўрганганидан сўнг ана шу натижаларни тегишли иштирок этувчи давлатга, зарурат бўлса, шарҳлар ва тавсиялар билан биргаликда юборади. Иштирок этувчи давлат эса олти ой мобайнида Кўмитага ўзининг мулоҳазаларини тақдим этиши мумкин. Бундай текшириш маҳфий тарзда ва тегишли давлат билан яқин ҳамкорликда олиб борилади.

Кўмита тегишли иштирок этувчи давлатга ўз мулоҳазаларини тақдим этиш учун ажратилган олти ойлик муддат тугаганидан сўнг унга Кўмитани ана шундай текширишга жавоб тартибида қабул қилинган чоралар тўғрисида ахборот беришни таклиф қилиши мумкин. Кўмита тегишли давлатдан қўшимча ахборот сўраши мумкин. Бундай ҳолатда

Кўмита ўз хулосаларини қисқартирилган баёнда Бош Ассамблея учун ўз маърузасида эълон қиласди. У, шунингдек, тегишли давлатнинг розилиги билан текшириш натижалари баён этилган маърузани тўлалигича эълон килиши мумкин.

ШАХСИЙ ХАБАРЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ ТАРТИБИ ВА ТЕКШИРИШ ЎТКАЗИШ ТАРТИБИНИНГ ҚИСҚАЧА БАЁНИ

Шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби:

- ▣ давлат ногиронларнинг ҳукуқларини бузган ва миллий тартиблар ахволни тузатиш имкониятини бермайдиган алоҳида ҳолатларда аниқ ҳимоя қилиниш имкониятини беради;
- ▣ ногиронларга миллий даражада одил судловдан фойдаланиш имконияти рад этилганда, ҳалқаро даражадаҳимоя қилиниш имкониятини беради;
- ▣ Кўмитага миллий даражада ҳимоя

Текширишни ўтказиш тартиби:

- ▣ Кўмитага ногиронларнинг ҳукуқларини мунтазам ва кенг тарқалган

бузилишлари билан курашишига ёрдам беради;

- ▣ Кўмитага ногиронлар қурбонликка учраётган камситишнинг тузилмавий сабабларига қарши курашиш чораларни тавсия этиш имкониятини беради;
- ▣ Кўмитага ногиронларнинг ҳукуқларига риоя қилишни такомилластириш мақсадларида кенг кўламли тавсияларни ишлаб чиқишига ёрдам беради;
- ▣ Кўмитага ногиронларнинг ҳукуқларини тўлиқ амалга оширишга ҳалақит берәётган тўсиқларни бартараф этиш мақсадларида давлатлар билан ҳамкорликни ривожлантириш имкониятини беради.

Ҳар қандай иштирок этувчи давлат Факультатив протоколни ратификация қилишда текширишни ўтказиш тартибини бекорқилиши мумкин. Бошқача қилиб айтганда, ҳар қандай давлат мазкур Протоколни имзолашда, уни ратификация қилишда ва унга қўшилишда Кўмитанинг текшириш ўтказиш ваколатини тан олмаслигини билдириш ҳукуқига эга. Бунда ҳатто у ёки бу давлат текшириш ўтказиш тартибини бекор қилган бўлса ҳам, Факультатив протоколнинг иштирок этувчи давлатлари шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартибини қабул қилишлари керак.

Инсон ҳукуqlари бўйича кўпчилик шартномаларда хабарларни кўриб чиқишнинг факультатив тартиби, айримларида эса, шунингдек текшириш

үтказиш тартиби ҳам кўзда тутилган. Шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби қўйидаги халқаро–хукукий хужжатларда кўзда тутилган¹:

- ▣ Фуқаролик ва сиёсий хукуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг Факультатив протоколи
- ▣ Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги халқаро конвенция
- ▣ Қийноқ, муомала ва жазолашнинг шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши конвенция
- ▣ Аёлларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияга Факультатив протокол
- ▣ Барча меҳнаткаш муҳожирлар ва улар оилаларининг аъзолари хукуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция
- ▣ Барча шахсларни ғайритабиий йўқолиб қолишдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция (ҳали кучга кирмаган)

Текшириш үтказиш тартиблари қўйидаги халқаро – хукукий хужжатларда кўзда тутилган:

- ▣ Қийноқ, муомала ва жазолашнинг шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи турларига қарши конвенция
- ▣ Аёлларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенциянинг Факультатив протоколи
- ▣ Барча шахсларни ғайритабиий йўқолиб қолишдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенция (ҳали кучга кирмаган)

Ушбу шартномалар шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартибини қабул қилган давлатларда яшаётган ногиронлар учун барча истиқболларни очса ҳам, шартномаларнинг бироргаси ногиронларнинг хукуқларини алоҳида кўриб чиқмайди ва шартномалар асосида ташкил этилган барча қўмиталарга инсон хукуқлари соҳасидаги эксперталар кирса ҳам, бу эксперталар албатта ногиронлик соҳасида аниқ тажрибага эга бўлмайди.

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иштирок этувчи давлатлари ҳозирги пайтда Иктисодий, ижтимоий ва маданий хукуқлар тўғрисидаги халқаро пактга Факультатив протоколни тузишмоқда. Унинг сўнгги вариантида шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби ҳам, текширишлар үтказиш тартиби ҳам кўзда тутилган.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛА ОЛИШИ МУМКИН

МЕН ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛ ТҮГРИСИДАГИ ХАБАРДОРЛИККА КҮМАКЛАШИШИМ МУМКИН

- ҳукумат Протокол иштирокчиси бўлиш ниятида эканлигини аниқлаш ва акс ҳолда, унинг сабабини билиш;
- ҳукумат Факультатив протокол доирасида қабул қилишни мўлжаллаётган чоратадбирлар бўйича парламентда саволлар бериш;
- ушбу масала бўйича қонун лойиҳасини киритиш;
- факультатив протокол бўйича парламент мунозаралари ўтказилишини рагбатлантириш;
- телевидение, радио ва матбуотда, шунингдек оммавий йиғилишларда кампаниялар ва мунозаралар ўтказиш йўли билан жамоатчилик фикрини сафарбар қилиш;
- Факультатив протоколни давлаттилига таржима қилиш ва унинг кенг тарқатилишини таъминлаш;
- Факультатив протоколнинг ва унда кўзда тутилган тартибларга тааллуқли асосий ахборотни маҳаллий тилларда ва ҳамма ўқиши учун қулай шаклларда бўлишини таъминлаш;
- Парламент ва ҳукумат аъзолари, фуқаролик жамияти учун Факультатив протокол түгрисидаги мавзууда семинарлар ўтказиш;
- Ногиронлар вакиллари бўлган ташкилотлар ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш ташкилотлари билан алоқалар ўрнатиш;
- Ҳалқаро ногиронлар кунидан (3 декабрь) Факультатив протоколни имзолаш ва ратификация қилишга даъват этиш имконияти сифатида фойдаланиш;
- ҳуқуқлари бузилган ногиронлар Факультатив протоколда кўзда тутилган механизмлардан тўғри фойдаланишларига ёрдам бериш.

Ногиронлар хукуқлари түғрисидаги конвенциянинг Факультатив протоколи, аксинча, ногиронлар хукуқларини ҳимоя қилишга маҳсус йўналтирилган тартибларни кўзда тутади.

Факультатив протоколнинг иштирок этувчи давлати бўлиши

Факультатив протокол давлатларга Конвенцияни самарали қўллашда ёрдам беради, жойларда ҳукуқий ҳимоянинг кўп сонли воситаларини ҳамда камситиш хусусиятига эга бўлган қонунлар ва усусларни бекор қилишни назарда тутади, шунингдек Конвенциядавлатлар зиммасига юклаган мажбуриятларнинг бажарилиши учун хисоб бериши туфайли кўшимча кафолатлар тақдим этиш баробарида мажбуриятлар мустаҳкамланишини акс эттиради.

Факультатив протокол давлатлар томонидан қўйидагилар учун ишлатиладиган восита ҳисобланади:

- ▣ ногиронларни ҳимоя қилишнинг мавжуд механизмларини яхшилаш;
- ▣ ҳимоя қилишнинг мавжуд механизмларини тўлдириш;
- ▣ ногиронлар хукуқларини ҳимоя қилиш ва амалга ошириш учун кўрилиши керак бўлган чораларни яхшироқ англаш;
- ▣ Кўмита Конвенция бузилишига йўл қўйилмаганлиги түғрисидаги хulosага келадиган ҳолатда ўз амалларини асослаш;
- ▣ камситиш хусусиятига эга бўлган қонунлар, сиёsat ва амалиётни ислоҳ қилишга кўмаклашиш;
- ▣ ногиронларнинг инсон хукуқларига қўлланиладиган меъёрларнинг жамият томонидан англашини такомиллаштириш.

Факультатив протоколни имзолаш ва ратификация қилиш ёки унга кўшилиш Конвенцияга нисбатан қўлланиладиганларга айнан ўхшайди, факат фарқ шундан иборатки Факультатив протокол Конвенцияда бўлганидек, йигирманчи ратификация ёрлиги ёки кўшилиш түғрисидаги хужжат сақлаш учун топширилгандан кейин эмас, балки ўнинчи ратификация ёрлиги ёки кўшилиш түғрисидаги хужжат сақлаш учун топширилгандан кейин кучга киради. Конвенцияни имзолаш ва ратификация қилиш ҳамда ушбу хужжатга кўшилиш тартиби 4-бобда кўриб чиқилади.

БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ КОНВЕНЦИЯНИ ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ БИЛАН ШУҒУЛЛАНАДИГАН МУАССАСАЛАРИ

Ногиронлар хуқуқлари бўйича қўмитага қароргоҳи Женевада (Швейцария) жойлашган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон хуқуқлари бўйича Олий комиссари бошкармаси ёрдам кўрсатади. Иштирок этувчи давлатлар конференциясини Нью-Йоркда жойлашган Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департамент қўллаб-куватлайди.

МУРОЖАТ УЧУН:

Ногиронлар хуқуқлари бўйича қўмита

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон хуқуқлари бўйича Олий комиссари бошкармаси

Committee on the Rights of Persons with Disabilities

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

ONUG-OHCHR
1211 Geneva 10
SWITZERLAND

Эл. почта: crpd@ohchr.org
(«Мавзу» сатрида «Request for information»ни
кўрсатинг)

Иштирок этувчи давлатлар конференцияси

*Ногиронлар хуқуқлари тўғрисидаги конвенция котибияти
Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департамент*

Conference of States parties

Secretariat for the Convention on the Rights of Persons with Disabilities

Department of Economic and Social Affairs
Two United Nations Plaza
New York, NY10017
United States of America

Факс: +1-212-963-0111

Эл. почта: enable@un.org

ТҮРТИНЧИ БОБ

ҚАНДАЙ ҚИЛИБ КОНВЕНЦИЯ ВА ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛ ИШТИРОКЧИСИ БҮЛИШ МУМКИН

Халқаро шартнома қоидаларининг ички хуқуққа киритилиши мумкин бўлган усуллари парламент тизими ва миллий тартибларга боғлиқ равиша турлича бўлади. Бунда барча ҳолатларда давлатлар Конвенция ва Факультатив протоколнинг иштирокчиси бўлиш учун қатор чораларни кўришлари керак. Ушбу чоралар халқаро хукуқда қабул қилинган стандарт усуллардан иборатdir.

КОНВЕНЦИЯ ҚАНДАЙ ИМЗОЛАНАДИ

Шартномани имзолали

Давлат Конвенция ва Факультатив протоколни имзолаган ва ратификация қилган ҳамда уларга қўшилган ҳолда бу хужжатларнинг иштирокчиси бўлади. Минтақавий интеграция ташкилоти мазкур хужжатларни имзолаш ва расмий тасдиқлаш ёки қўшилиш орқали уларнинг иштирокчиси бўлади. Конвенцияни имзолаш ва ратификация килиш Протоколни имзолаш ва ратификация килишнинг дастлабки ва зарур шарти ҳисобланади.

Иштирокчи бўлиш жараёнининг биринчи босқичи имзолаш ҳисобланади. Конвенцияни давлатлар ва Европа Иттифоқи каби минтақавий интеграциянинг ҳар қандай ташкилоти имзолай олади. Конвенцияни имзолаган ҳар қандай давлат ёки ҳар қандай

минтақавий интеграция ташкилоти Факультатив протоколни ҳам имзолаши мүмкін. Бунда агар давлат Конвенция ёки Факультатив протоколга қўшилган бўлса, дастлабки имзолаш талаб қилинмайди.

Давлат Конвенция ва Факультатив протоколни хоҳлаган пайтда имзолаши мүмкін. Имзолаш масаласи Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йоркдаги Ҳуқуқий масалалар бўйича бошқармасининг Котибијати билан келишилган бўлиши керак. Агар айрим шартномаларни имзолаш вақти муайян муддат билан чегараланган бўлса, Конвенция ва Факультатив протокол имзолаш учун муддат чегараланмаган ҳолда очик.

КОНВЕНЦИЯ ЁКИ ПРОТОКОЛНИ КИМ ИМЗОЛАШИ МУМКИН

Шартномани давлат номидан имзолаш ҳуқуқига тегишли ваколатларни тақдим этмасдан давлат бошлиқлари, ҳукумат бошлиқлари ва ташқи ишлар вазирлари эга бўлади.

Агар шартнома бошқа вакиллар томонидан имзоланаётган бўлса, улар юкорида қайд қилинган давлат расмий шахсларидан бири томонидан берилган тегишли ваколатларга эга бўлиши керак. Бу расмий шахслар тайинланган вакилга Конвенция ёки Факультатив протоколни имзолашни маҳсус топширади.

Конвенция ёки Факультатив протоколни имзолашни ўз вакилига топширган давлатлар ёки минтақавий интеграция ташкилотлари ушбу ваколат берилган хужжат нусхасини олдиндан қўйидаги манзилга юбориши керак:

Шартномалар бўйича сектор
Ҳуқуқий масалалар бўйича бошқарма

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг марказий муассасалари

Нью-Йорк, NY 10017
Америка Кўшма Штатлари
Treaty Section

Office of Legal Affairs
United Nations Headquarters
New York, NY10017

United States of America
Тел.: +1 212 963 50 47
Факс: +1 212 963 36 93
Эл. почта: treaty@un.org

Шартномани имзолаши нимани англатади

Конвенция ва Факультатив протокол имзолашнинг оддий тартибини назарда тутади, бу шартнома имзоланган заҳоти давлатга ёки минтақавий интеграция ташкилоти зиммасига қандайдир ҳуқуқий мажбуриятлар юкланмаслигини англатади. Шунга қарамасдан, давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти Конвенция ва Факультатив протоколни имзолаб, пировард натижада шартномага кўшилиш учун барча зарур нарсаларни қилиш ниятини билдиради. Имзолаш, шунингдек, имзолаш ва ратификация қилиш ёки мажбуриятга розилик муддати ўртасида шартноманинг мақсадлари ва предметига зид бўлган ҳар қандай ҳаракатдан тийилиб туриш мажбуриятини юклайди.

Мажбуриятга розилик

Давлат Конвенция ёки Факультатив протоколнинг иштирокчиси бўлиши учун аниқ хужжат билан ушбу икки хужжатда кўрсатилган юридик ҳукуқ ва мажбуриятларни ўз зиммасига олишга тайёрлигини намойиш қилиши керак. Бошқача қилиб айтганда, давлат Конвенция ёки Факультатив протоколнинг мажбурийлигига ўз розилигини ифодалаши керак.

Конвенция ёки Факультатив протоколга мувофиқ давлатлар мажбурийликка розилигини қуидаги турли усуслар билан билдиришлари мумкин:

- ратификация (давлатларга нисбатан);
- кўшилиш (давлатлар ва минтақавий интеграция ташкилотларига нисбатан);
- расмий тасдиқлаш (минтақавий интеграция ташкилотларига нисбатан).

Конвенция ёки Факультатив протоколга мувофиқ мажбуриятга розилик давлат ушбу хужжатлардан келиб чиқадиган юридик мажбуриятларни ўз зиммасига олишга интилишини намойиш қиласиган хисобланади.

Ратификация жараёни

► Халқаро маънода ратификация

Конвенция ва Факультатив протоколда давлат ратификациягача мажбуриятга ўз розилигини имзолаш орқали билдириши белгилаб

кўйилган. Халқаро маънода ратификация қилишда давлат ушбу шартнома билан юридик жиҳатдан боғлиқ бўлади.

► Миллий маънода ратификация

Халқаро маънодаги ратификацияни миллий маънодаги ратификация билан чалкаштираслик керак. Миллий маънода давлат халқаро маънодаги мажбуриятга ўз розилигини билдиришгача шартномани ўз конституцияси ёки қонунчилиги қоидаларига мувофиқ равишда ратификация қилиш варианти мавжуддир. Масалан, шундай бўлиши мумкинки, конституцияга мувофиқ давлат халқаро маънода кандайдир мажбуриятга ўз розилигини билдиришгача парламент Конвенциянинг қоидаларини кўриб чиқиши ва уни ратификация қилиш тўғрисида карор қабул қилиши керак бўлади. Бироқ халқаро маънода давлатнинг юридик боғлиқ бўлиши ниятини аниклаш учун миллий маънода ратификация қилишнинг ўзи етарли бўлмас экан. Шунинг учун агар миллий маънодаги ҳамма расмиятчиликлар бажарилган бўлса ҳам халқаро маънода ратификация қилиш зарур бўлади.

ИМЗОЛАШ, РАТИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ, РАСМИЙ ТАСДИҚЛАШ ВА ҚЎШИЛИШ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚЛАР

- Имзолаш давлатнинг Конвенция ва/ёки Факультатив протоколга мажбурийликка ўз розилигини билдириш учун ҳамма зарур нарсани қилиш ниятини ифода қиласди. Имзолаш, шунингдек, имзолаш билан мажбурийликка розилигини билдириш ўртасидаги даврда шартноманинг мақсадлари ва обьектига зид бўлган ҳар қандай ҳаракатлардан тийилиб туриш мажбуриятини ҳам келтириб чиқаради.
- Ратификация қилиш давлатга у қонуний асосда қилиши мумкин бўлган изоҳот, талқинлар ва баёнотларни кучда қолдириб, Конвенция ва/ёки Факультатив протоколни кўпллаш юридик мажбуриятини юклайди.
- Расмий тасдиқлаш минтақавий интеграция ташкилотига Конвенция ва/ёки Факультатив протоколга амал қилиш юридик мажбуриятини юклайди.
- Қўшилиш давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотига Конвенция ва/ёки Факультатив протоколга амал қилиш юридик мажбуриятини юклайди.

Минтақавий интеграция ташкилотлари томонидан ратификация қилиши

Конвенция ва Факультатив протокол Европа Иттифоқи каби минтақавий интеграция ташкилотларига Конвенция ёки Факультатив протоколнинг мажбурийлигига розилигини имзолаш ва “расмий тасдиқлаш” орқали билдириш имконини беради, бунда амалиётда расмий тасдиқлаш ратификация қилиш каби кучга эгадир. Шундай қилиб, минтақавий интеграция ташкилоти мазкур хужжатларни расмий тасдиқлаганидан кейин у Конвенция ва/ёки Факультатив протокол билан юридик жиҳатдан боғлиқ, деб ҳисобланади.

Қўшилиши

Давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти, шунингдек, Конвенция ва Факультатив протокол мажбурийлигига ўз розилигини қўшилиш тўғрисидаги хужжатни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига саклаш учун топширганидан кейин билдириши мумкин. Қўшилиш ратификация қилиш каби юридик кучга эга, лекин ратификациядан фарқли равишда қўшилиш фақат бир чора кўрилишини - бевосита қўшилиш тўғрисидаги хужжатни саклаш учун топширишни талаб килса, ратификация қилишда халқаро ҳуқуқ бўйича қатъий юридик мажбуриятларни яратиш мақсадларида бундан олдин имзолаш талаб килинади.

Ратификация қилиши тўғрисидаги, расмий тасдиқлаши тўғрисидаги ёки қўшилиши тўғрисидаги хужжат

Давлат Конвенция ёки Факультатив протоколни ратификация қилиш ёки унга қўшилиш истагини билдиrsa, ёхуд минтақавий интеграция ташкилоти бу хужжатларга ўзининг расмий тасдигини ёки уларга қўшилиш истагини билдиrsa, мазкур давлат ёки мазкур ташкилот ратификация қилиш, расмий тасдиқлаш ёки имзолаш тўғрисида давлат бошлиғи, ҳукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири томонидан имзоланган хужжат тайёрлаши керак.

Бу хужжат ихтиёрий шаклда тузилиши мумкин, лекин унда қуйидагилар кўрсатилиши керак:

- Конвенция ва/ёки Факультатив протоколнинг номи, имзоланган санаси ва жойи;
- хужжатни имзолаётган шахснинг тўлиқ фамилияси ва лавозими;

РАТИФИКАЦИЯ ЖАРАЁНИДА ПАРЛАМЕНТНИНГ РОЛИ

Ратификация жараёнида парламентнинг роли турли мамлакатларда турличадир. Австралияда парламент ҳукумат шартномани ратификация қилиш учун кўриши мумкин бўлган чора-тадбирларга баҳо бериш ҳуқуқига эга. Шунинг учун, бу чоралар, худди ратификация қилиш тартиби каби, ҳукумат қандайдир ҳаракатларни амалга ошириши мумкин бўлган вақтгача, кечи билан 15 сессия кунигача парламент томонидан кўриб чиқилиши учун тақдим этилиши керак. Шартноманинг матни парламента киритилаётганда, унга ҳукумат шартномани қайси асосга кўра ратификация қилиш кераклиги сабабларига тушунтириш бериладиган “Миллий манфаат таҳлили” (MMT) илова қилинади. MMTга қуидаги масалалар бўйича ахборот киритилади:

- ▣ таклиф этилаётган шартноманинг иқтисодий, экологик, ижтимоий ва маданий оқибатлари;
- ▣ шартномада белгиланган мажбуриятлар;
- ▣ шартнома ички маънода қандай қўлланилиши;
- ▣ шартнома қоидаларини қўллаш ва уларга риоя этишнинг молиявий оқибатлари;
- ▣ бошқа давлатлар, саноат, жамоалар даражасидаги гурӯхлар вакиллари ва бошқа манбаатдор томонлар билан маслаҳатлашув жараёнлари.

Шартномалар бўйича кўмита ММТ ва бошқа тегишли хужжатларни ўрганади, шундан сўнг ўзининг ҳулосасини миллий матбуотда ва ўз веб-саҳифасида эълон қилиб, таклиф этилаётган шартнома манбаатларига тааллуқли бўлган барчани ўз мулоҳазаларини билдиришига даъват этади. Кўмита, қоида бўйича, ошкор эштишларни ташкил этади ҳамда парламентда кўриб чиқиш учун Австралия шартномани ратификация қилиши ёки ушбу масала бўйича бошқа қарор қабул қилиши тўғрисидаги фикрлари баён этилган маъruzани тақдим этади.

Австралияда ҳукумат Шартномалар бўйича кўмита салбий тавсия берган ҳолатда ҳам шартномани ратификация қилиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. У, шунингдек, агар ратификация қилиш Кўмита тавсиясига зид бўлса ҳам бу шартномани ратификация қиласлик тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Шу билан биргаликда мазкур жараён жамият учун ва парламент учун ҳукуматнинг халқаро шартномаларни ратификация қилиш соҳасидаги фаолиятини назорат қилишнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қиласди.

- давлат номидан иш кўраётган ҳукуматнинг Конвенция ва/ёки Факультатив протокол билан ўзини боғлиқ, деб хисоблашини ҳамда уларнинг қоидаларига амалиётда аниқ риоя қилишнинг ва қўллаш ниятининг аниқ билдирилиши;
- давлат бошлиғи, ҳукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазирининг ёхуд имзолаш пайтида шу сифатда бўлган ёки юқорида қайд қилингандан расмий шахслардан бири томонидан ушбу мақсадга ваколат берилган шахснинг имзоси (расмий муҳр етарли эмас).

Ратификация қилиш тўғрисида, расмий тасдиқлаш тўғрисида ёки кўшилиш тўғрисидаги хужжат давлат ёки мінтақавий интеграция ташкилоти уни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йоркдаги Марказий муассасаларида сақлаш учун топширган вақтдан бошлаб кучга киради. Давлат ёки мінтақавий интеграция ташкилоти талаб этилган расмиятчиликларни тезкор бажариш учун бу хужжатларни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Котибиятининг Шартномалар секторига топшириши керак (Шартномалар сектори билан алоқа қилиш учун фойдаланиладиган манзилга юқорида қаранг).

Имконият бўлганида, давлат ёки мінтақавий интеграция ташкилоти илтифот белгиси сифатида бошқа тилларда тайёрланган хужжатларнинг инглиз ва/ёки француз тилига таржимасини тақдим этиши керак, бу расмиятчиликларни бажаришни сезиларли равишда тезлаштиради.

Ратификация жараёнида парламентнинг роли

Парламентлар ратификация жараёнида муҳим роль ўйнайди. Шартномаларни ижроия ҳокимият вакили – давлат бошлиғи, ҳукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири имзоласа ва ратификация қилса ҳам кўпчилик мамлакатларда ратификация бўйича масала юзасидан узилкесил қарорни ратификация қилишни тасдиқлаши керак бўлган парламент қабул қиласи. Бу, шубҳасиз, Рим хукуки анъаналарга амал қиладиган мамлакатларга тааллуқлидир. Бироқ умумий хукуққа амал қиладиган кўпчилик мамлакатларда шартномалар тузиш ваколати, қоида бўйича, ижроия ҳокимиятта берилади, парламентлар эса ратификация жараёнида чекланган роль ўйнайди. Халқаро шартномаларнинг сони тобора кўпайиб боргани сари ва улар ички хукуққа ва ички сиёсатга бевосита таъсир кўрсатадиган тобора кўпроқ масалаларни қамраб олаётгани сари барча мамлакатларнинг парламентлари шартномаларни тузиш соҳасида ижроия ҳокимиятнинг ваколати билан бевосита қизика бошлади. Ушбу бўлим

охирида шу муносабат билан парламентлар кўриши мумкин бўлган чоралар рўйхатига қаранг.

Конвенция ва Факультатив протоколнинг кучга кириши

Конвенция ва Факультатив протокол кучга киргач, барча иштирок этувчи давлатлар учун юридик жиҳатдан мажбурий бўлади.

Бу Конвенция ва Факультатив протоколнинг кучга кирлиши тартиби турлича эканлиги эътиборга олинса, бу икки хужжатнинг тури муддатларда кучга кириши эҳтимоли бор, яъни:

- Конвенция ратификация қилиш ёки қўшилиш тўғрисидаги йигирманчи хужжат сақлаш учун топширилгандан кейин ўттизинчи кунда кучга киради.
- Факультатив протокол ратификация қилиш ёки қўшилиш тўғрисидаги ўнинчи хужжат сақлаш учун топширилгандан кейин ўттизинчи кунда кучга киради.

Конвенция ва Факультатив протокол халқаро маънода кучга кирганидан кейин, Конвенция миллий ва минтақавий маънода ҳар бир давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотига нисбатан уни ратификация қилган,

ЙЎЛ ҚЎЙИЛМАЙДИГАН ИЗОҲОТ

Конвенция ва Факультатив протоколга Конвенция ва Факультатив протоколнинг предмети ва мақсадига зид бўлган изоҳот бекор қилинганда, барча турдаги изоҳотга йўл қўйилади.

Изоҳотга қарши эътиrozлар

Изоҳотнинг матни бошқа давлатларга юборилгандан кейин, уларга ушбу изоҳотга қарши эътиrozларини шакллантириш учун 12 ой муддат берилади. Бунда ушбу давр изоҳот тўғрисида билдирги юборилган санадан ёки давлат ёхуд минтақавий интеграция ташкилоти шартнома бўйича мажбуриятга ўз розилигини билдирган санадан (агар бу биринчи санадан кейинги иккинчи сана бўлса) бошлаб ҳисобланади.

Давлат изоҳотга қарши эътиrozини шакллантириб, уни юқорида қайд қилинган 12 ойлик муддат тугаганидан кейин юборса, Бош котиб изоҳотга қарши бу эътиrozни “хабар” сифатида юборади.

ратификация қилиш ёки расмий тасдиқлаш тұғрисидаги хужжат сақлаш учун топширилгандан кейин ўттизинчі кунда күчга киради.

Ратификация жараёни тұғрисида батағсилроқ ахборотни Ҳуқукий масалалар бўйича бошқарманинг <http://untreaty.un.org> веб-саҳифасидан олиш мумкин.

КОНВЕНЦИЯ ВА ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛГА ИЗОХОТ

Изоҳот – бу давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти томонидан шартномадаги қандайдир қоидани давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотига нисбатан юридик оқибатларини бекор қилиш ёки ўзгартириш мақсадига эга бўлган баёнотдир. Уни “изоҳот”, “баёнот”, “талқин”, ёки “талқин тұғрисида баёнот”, деб аташ мумкин.

Номланишидан қатъи назар, шартнома қоидаси юридик оқибатларини истисно этиш ёки ўзгартиришга қаратилган хар қандай баёнот амалда изоҳот ҳисобланади. Изоҳот давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотига акс ҳолда Конвенция ёки Факультатив протоколда иштирок этиш истагини билдира олмаган ёки уларда иштирок эта олмаган ҳолатларда, буни қилиш имконини беради.

Давлатлар ёки минтақавий интеграция ташкилотлари изоҳотни имзолаш, ратификация қилиш, расмий тасдиқлаш ёки қўшилиш пайтида шакллантиришлари мумкин. Агар изоҳот имзолаш пайтида қилинса, у декларатив хусусиятга эга бўлади ва давлат мажбуриятга ўз розлигини билдираётганда буни ёзма равишда тасдиқлаши керак.
Давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти изоҳотни, шунингдек, ратификация қилишдан, расмий тасдиқлашдан ёки қўшилишдан кейин килиши мумкин.

Одатда давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти изоҳотни шакллантираётганда бундай изоҳот ратификация қилиш тұғрисидаги, расмий тасдиқлаш тұғрисидаги ёки қўшилиш тұғрисидаги хужжатга киритилиши ёхуд давлат бошлиғи, ҳукумат бошлиғи ёки ташки ишлар вазири ёхуд юкорида қайд қилинган расмий шахслардан бири шу мақсадда ваколат берган шахс томонидан имзоланган илова тарзида расмийлаштириши керак.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби изоҳотни олганида бошқа давлатларни, одатда, электрон почта орқали изоҳот олинган сана тұғрисида хабардор қиласи. У изоҳотни ратификация қилиш тұғрисидаги, расмий тасдиқлаш тұғрисидаги ёки қўшилиш тұғрисидаги хужжат сақлаш

учун топширилгандан кейин олса ва изоҳот расмий шартларга жавоб берса, у изоҳот матнини барча манфаатдор давлатларга юборади.

Изоҳотни ўзгартириши ва бекор қилиши

Мавжуд изоҳот ўзгартирилиши мумкин. Ўзгартириш изоҳотни қисман бекор қилиш ёки янги истисноларни киритиш ёхуд айрим қоидаларнинг юридик оқибатларини ўзгартириш мақсадини кўзлаши мумкин.

Айрим қоидаларнинг юридик оқибатларини ўзгартириш янги изоҳотга ўхшашидир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби бу ўзгартиришларнинг матнини юборади ва бошқа давлатларга, агар улар хоҳласалар, эътиroz билдиришлари учун 12 ойлик муддат берилади.

Изоҳотга нисбатан эътиrozлар бўлмаса, Бош котиб ўзгартиришларни саклаш учун қабул қиласи. Агар изоҳотга эътиroz аниқ ифода қилинган бўлса, ўзгартиришлар қабул қилинмайди.

Давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти Конвенция ёки Факультатив протоколга нибатан қилинган изоҳотни хоҳлаган пайтида бекор қилиши мумкин. Бу бекор қилиш ёзма тарзда тузилган бўлиши ва ушбу хужжат давлат бошлиғи, хукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири ёхуд ана шу расмий шахслардан бири томонидан мазкур мақсад учун ваколат берилган шахс томонидан имзоланган бўлиши керак. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби барча манфаатдор давлатларни изоҳот бекор қилинганидан хабардор қиласи.

КОНВЕНЦИЯ ВА ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛГА ТААЛЛУҚЛИ БАЁНОТЛАР

Конвенция ва Факультатив протоколга тааллуқли баёнотларнинг турлари

Конвенцияга мувофиқ давлатлар талқин этиш тўғрисидаги баёнотлар тузишлари мумкин. Факультатив протоколга мувофиқ улар талқин этиш тўғрисида ва факультатив баёнотлар тузишлари мумкин.

■ Талқин этиш тўғрисидаги баёнотлар

Давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти, шунингдек, шартномада кўриб чиқилаётган қандайдир масала ёки ушбу шартноманинг қандайдир алоҳида қоидаси бўйича талқин этиладиган баёнот ҳам беришлари мумкин. Бундай талқин этиш “баёнот” ёки “талқин этиш тўғрисида баёнот”, деб аталади,

аммо изоҳотдан фарқли равишда улар шартноманинг юридик оқибатларини истиш ёки ўзгартириш мақсадини эмас, балки шартноманинг айрим қоидалари ёки умуман бутун шартнома мазмунига шунчаки аниқлик киритишни кўзлади.

► **Факультатив баёнотлар**

Факультатив протокол баёнотларнинг яна бир шаклини назарда тутади. У икки тартибга: жисмоний шахсларга Конвенция бузилганлиги тўғрисидаги шикоятларни Ногиронлар хукуклари бўйича Кўмитага юборишга имконият берадиган тизимга (шахсий хабарларни кўриб чиқиш тартиби) ва Кўмита иштирок этувчи давлат Конвенцияда мустаҳкамлаб қўйилган хукукларни қўпол ва мунтазам равишда бузган бўлиши мумкин, деб ҳисоблаши имконини берадиган ишонарли маълумотлар олганида унга текшириш ўтказишга рухсат берадиган тизимга (текшириш ўтказиш тартиби) йўл қўяди. Факультатив протоколни ратификация қиласётган давлатлар ёки минтақавий интеграция ташкилотлари имзолаш, ратификация қилиш ёки қўшилиш пайтида улар Кўмитанинг текшириш ўтказиш тартиби соҳасидаги ваколатини тан олмасликларини билдиришлари мумкин.

Конвенцияга тааллуқли баёнотларни тузиши

Конвенцияга тааллуқли баёнотлар, қоида бўйича, имзолаш ҳамда ратификация тўғрисида, расмий тасдиқлаш тўғрисида ёки қўшилиш тўғрисидаги хужжатни сақлаш учун топшириш пайтида берилади.

Талқин этиш тўғрисидаги баёнотлар изоҳотдагидек юридик оқибатларга эга эмас, шунинг учун улар расмий шахслар томонидан тегишли давлатдан расмий келиб тушмагунча имзоланмаслиги керак эмас. Шу билан бир қаторда бундай баёнот давлат бошлиғи, хукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири ёхуд ана шу расмий шахслардан бири томонидан мазкур мақсад учун ваколат берилган шахс томонидан имзоланган бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Факультатив баёнотлар уларни тузган давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотининг юридик мажбуриятларига тааллуқли бўлганлиги учун улар давлат бошлиғи, хукумат бошлиғи ёки ташқи ишлар вазири ёхуд ана шу расмий шахслардан бири томонидан мазкур мақсад учун ваколат берилган шахс томонидан имзоланиши керак.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби баёнотни олгач, у баёнот матнини барча манфаатдор давлатларга, қоида бўйича, электрон

почта орқали юборади ва ушбу давлатларда баёнотнинг мақоми тўғрисида ўз хулосаларини чиқариш ҳукуқини қолдиради.

Конвенция ёки Факультатив протоколнинг предмети ва мақсадига зид бўлган, изоҳотга тенг баёнотга йўл қўйилмайди. Бундай ҳолатда давлат Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига эътиroz юбориши мумкин ва шундай бўлса, у эътиroz матнини тарқатади. Баёнотга эътиroz, қоида бўйича, гап шунчаки талқин тўғрисидаги баёнот тўғрисида кетаётгандиги ёки баёнот амалда шартноманинг юридик оқибатини ўзгартириши мумкин бўлган чинакам изоҳот ҳақида эканлиги масаласига тааллуқли бўлади. Эътиrozни тузган давлатлар баъзан баёнот берган давлат ўз ниятини “тушунтиришини” илтимос қиладилар. Бундай ҳолда агар баёнот берган давлат баёнот эмас, балки изоҳот тайёрлаганига қўшиладиган бўлса, у ўз изоҳотини бекор қилиши ёки гап шунчаки баёнот тўғрисида кетаётгандигини тасдиқлаши мумкин.

Изоҳот билан бўлганидек, баёнот ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин.

КОНВЕНЦИЯНИНГ УНИНГ ИШТИРОКЧИЛАРИ БЎЛМАГАН ДАВЛАТЛАР УЧУН АҲАМИЯТИ

Рисолада, давлатлар ўз худудларида ногиронларнинг ҳукуқларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадларида Конвенция ва Факультатив протоколни ратификация қилишлари керак. Лекин ҳатто давлат Конвенция ёки Факультатив протоколнинг иштирокчиси бўлмаса ҳам Конвенциянинг қоидалари унинг учун аҳамиятли бўлиши мумкин. Конвенция Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан овозга қўйилмасдан қабул қилинганлигининг ўзи халқаро ҳамжамиятнинг ногиронлар ҳукуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш заруратини тан олишидан далолат беради. Демак, Конвенция ахлоқий нуфузга эга ва зарур даражадаги сиёсий ирода етарли бўлмай қолганда давлатнинг амалларини йўналтириш ва ҳатто уни ислоҳотлар ўтказишга рағбатлантириш учун кўлланиши мумкин. Ҳуқумат қонунчиликни ислоҳ қилиш тўғрисида карор қабул қилганида, парламент аъзолари миллий сиёsat ва қонунчиликни баҳолаш учун Конвенцияга халқаро эътироф этилган меъёр сифатида ҳавола қилишлари мумкин. Конвенция, шунингдек, янги қонунларни ишлаб чиқишида намуна бўлиб хизмат қила олади.

Бунда давлат инсон ҳукуқлари бўйича бошқа халқаро шартномалар ва умумий халқаро ҳукуққа мувофиқ инсоннинг, шу жумладан

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛИШИ МУМКИН

ҲУКУМАТИМНИНГ КОНВЕНЦИЯ ВА ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛНИ ИМЗОЛАШИ ВА РАТИФИКАЦИЯ ҚИЛИШИ ЁКИ УЛАРГА ҚЎШИЛИШИГА ҶАНДАЙ ЁРДАМ БЕРА ОЛАМАН

- ҳукумат Конвенция ва Факультатив протоколни имзолаш ва ратификация қилиш ниятида эканлигини аниқлаш;
- агар у буни қилиш ниятида бўлмаса, бундай фаолиятсизлик сабабларини аниқлаш учун парламент тартибларидан фойдаланиш ва ҳукуматни имзолаш ва ратификация қилиш жараёнини кечиктирмасдан бошлишига рағбатлантириш. Масалан, ҳукуматга унинг Конвенцияни ратификация қилиш нияти ёки фаолиятсизлиги сабабини аниқлаш учун оғзаки ёки ёзма тарзда сўров юбориш;
- ушбу масала бўйича қонун лойиҳасини киритишни кўзда тутиш;
- ушбу масала бўйича парламент мунозараларини ўтказиш ташабbusи билан чиқиш;
- Конвенция ва Факультатив протоколни ратификация қилишга ёрдам бериш мақсадида ахборот-тарғибот кампаниялари ўтказиш ва ахборот тарқатиш орқали жамоатчилик фикрини сафарбар этиш;
- агар имзолаш тартиби амалга оширилаётган бўлса, ҳукумат Конвенция ва Факультатив протоколга изоҳот тайёрлаш нияти борлигини аниқлаш ва агар шундай бўлса, изоҳот зарурлигини ва ушбу ҳужжатларнинг предмети ва мақсадига мос тушишини аниқлаш. Агар изоҳот ўринли эмаслиги тўғрисидаги хulosага келинса, ҳукуматнинг ўз нуқтаи назарини ўзгартиришига эришиш;
- агар ратификация қилиш содир бўлган бўлса, ҳукумат томонидан тузилган изоҳот кучга киргандигини ва улар зарурлигини аниқлаш. Агар шундай эмаслиги тўғрисидаги хulosага келинса, бу изоҳот бекор қилинишига эришиш;

- давлат Конвенция ва Факультатив протоколни ратификация қилғанлыгини ёки уларга қўшилғанлыгини давлат хизматчилари, расмий шахслар ва умуман жамият эътиборига етказиш;
- Агар давлат Конвенцияни ратификация қилган ёки унга қўшилган, лекин Факультатив протоколни ратификация қилмаган бўлса, нима учун бундай бўлғанлыгини аниглаш ва Факультатив протоколни ратификация қилишга ҳалақит бераётган ҳамма тўсиқларни бартараф этиш ҳамда уни тез орада ратификация қилиш учун қўлдан келган ҳамма ишни амалга ошириш.

ногиронларнинг хукуқларини амалга оширишлари ва химоя қилишлари шарт. Масалан, барча давлатлар инсон хукуqlари бўйича асосий халқаро шартномалардан камида биттасини ратификация қилишган, бу уларнинг ўз зиммаларига камситишни, шу жумладан ногиронларга нисбатан камситишни ман этиш мажбуриятини олганликларини англатади. Давлатлар, шунингдек, инсон хукуqlари соҳасида халқаро хукуқнинг одатдаги хукуқий меъёрларига, жумладан қийноқни ман этиш каби халқаро хукуқнинг мажбурий меъёрларига риоя этишлари шарт.

Иловा.

Ушбу боб таркиби БМТ Котибиятининг Хукуқий масалалар бўйича бошқармаси томонидан эълон қилинган “Шартномаларни тузиш бўйича қўлланма”нинг 3-бобидан олинган, у билан куйидаги манзилда танишиш мумкин:

<http://untreaty.un.org/English/TreatyHandbook/hbframeset.htm>

БЕШИНЧИ БОБ

МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК ВА КОНВЕНЦИЯ

Халқаро хуқуқнинг асосий тамойилларидан бирига мувофиқ халқаро шартноманинг иштирокчиси – ҳар қандай давлат унинг ўз қонунчилиги ва ички амалиёти шартнома билан талаб қилинадиганларга мос бўлишига эришиши керак. Айрим ҳолатларда шартнома қабул қилиниши керак бўлган чораларга нисбатан умумий хусусиятга эга кўрсатмалардан иборат бўлиши мумкин. Бошқа ҳолатларда у маҳсус қоидаларни қамраб олади. Ногиронлар хуқуqlари тўғрисидаги конвенцияда қоидаларнинг икки тури мавжуд. Демак, парламент танқидчи ролини ўйнаши керак ва Конвенцияга мувофиқ талаб қилинадиган қонунчилик чоралари қабул қилинишини кузатиб бориши керак.

Конвенциянинг қоидалари ўз таърифлари ёки ўз моҳияти жиҳатидан кўрсатилган давлат иштирокчиси бўлган инсон хуқуqlари бўйича бошқа шартномаларнинг қоидаларига ўхшашдир. Демак, ногиронлар хуқуqlари тўғрисидаги конвенция қўлланиши мақсадларида қабул қилиниши керак бўлган чораларни аниқлаш учун ўша шартномалар қандай амалга оширилаётганлигини кўриб чиқиши фойдали бўлиши мумкин.

КОНВЕНЦИЯ ҚОИДАЛАРИНИ ИЧКИ ҲУҚУҚИЙ ТИЗИМГА КИРИТИШ

Имзолаши ва ратификация қилиши оқибатлари

Конвенция ва Факультатив протоколни имзолаш ва ратификация қилиш жараёни ва уларнинг оқибатлари 4-бобда батафсил баён этилган. Конвенцияни қўллаш мақсадларида қабул қилинадиган қонунчилик чораларини кўриб чиқиши учун қуйидагиларни ёдда тутиш керак:

- Конвенция ёки Факультатив протокол имзоланиши билан ушбу хужжатлардан бирини ратификация қилиниши орасида қандайdir муддат ўрнатилмаётганигини;
- давлат Конвенция ва Факультатив протоколни имзолаши билан зиммасига ушбу хужжатларнинг предмети ва мақсадларига зид бўлган ҳар қандай амаллардан тийилиб туриш мажбуриятини олганлигини;
- Конвенция ёки Факультатив протоколнинг ратификация қилиниши камида ушбу хужжатлар билан боғлиқликни ва бундан келиб чикадиган мажбуриятларни сидқидилдан бажаришни акс эттиришини.

Конвенцияда мустаҳкамлаб қўйилган асосий мажбуриятлардан бирида миллий қонунчилик Конвенция қоидаларида эътироф қилинган хуқуқлардан фойдаланишни кафолатлаши кераклиги кўрсатилган. Демак, парламент аъзолари Конвенция томонидан кафолатланган хуқуқларни ички қонунчиликда қандай қилиб энг мақбул тарзда амалга ошириш мумкинлигини аниқлашга интилишлари керак.

Танланган усул ҳар бир давлатнинг конституциявий ва хуқуқий тизимиға боғлиқ бўлади:

- Айрим мамлакатларда Конвенция ратификация қилинганидан кейин ички маънода ўз-ўзидан ички хуқуқнинг қисми бўлиши мумкин. Бошқача қилиб айтганда, Конвенциянинг қоидалари миллий судлар

**Уганда Конвенцияни
30 марта имзолаган
ва ҳозир ратификация
қилиш жараёни
бошланган 82 давлат
қаторида бўлган.
Конвенция қўлланила
бошланганда, у
ногиронлик соҳасида
қўлланила оладиган
инсон хуқуқлари
тизимида муҳим
ўзгаришларни англатади
ва бундан буён қадр-
қиммат, камситмаслик,
тўлиқ иштирок этиш,
хурмат қилиш, тенглик ва
фойдаланиш имконияти
тамойилларини акс
эттиради ҳамда инсон
хуқуқларини амалга
oshiриш ва барча
ногиронларнинг
ижтимоий инклюзивига
йўналтирилган бўлади.**

Жеймс Мвандха, Уганда
парламентининг собиқ аъзоси.

ЯНГИ ВА ҚАЙТА КҮРИБ ЧИҚИЛГАН ҚОНУНЛАР КОНВЕНЦИЯГА МУВОФИҚ БҮЛИШИНИ ТАЪМИНЛАШ УЧУН КҮРИЛИШИ КЕРАК БҮЛГАН ЧОРАЛАР

Хукумат қайсиdir бир ташкилотга, масалан, тенглик масалалари бўйича комиссияга, инсон ҳукукларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса ёки ногиронлар ҳукукларини амалга ошириш бўйича комиссияга – мавжуд бўлган ёки ташкил этилиши керак бўлган – у амалдаги қонунчиликни комплекс тадқиқ қилиши учун мурожаат қилиши фойдали бўларди. Ушбу жараён куйидаги мақсадни кўзлаши керак:

- ▣ муассасалар ва ваколатли ҳукумат вазирликлари, фуқаролик жамиятининг экспертлари, ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотларни жалб қилиш;
- ▣ ушбу тадқиқотни ўтказиш жадвалини тузиш ва унга риоя этилишини кузатиб бориш;
- ▣ ушбу жараён устидан назорат қилиш бўйича парламент комиссиясини ташкил этиш ва ҳар қандай янги қонун лойиҳасини унинг Конвенцияга мувофиқлиги мақсадида мунтазам равишда таҳлил қилиб бориш.

ва давлат ҳокимиятининг бошқа органлари томонидан тўғридан-тўғри қўлланиладиган бўлади.

- ▣ Қатор бошқа мамлакатларда, эҳтимол, қонун чиқарувчи орган миллий маънода ратификация тўғрисида қонун қабул қилиши керак бўлиши мумкин. Ушбу қонун Конвенцияни ички ҳукуққа киритиш мақсадини кўзлаши мумкин. Шу билан бир қаторда, агар парламент ҳатто Конвенцияни ратификация қиласа ҳам (ички ратификация), эҳтимол, Конвенциянинг қатор қоидалари қўллаш тўғрисидаги қонун қабул қилинганидан кейин кучга кириши мумкин. Бу, жумладан, Конвенцияда кўзда тутилган мажбуриятларга боғлиқ бўлади: мажбурият қанчалик аниқ бўлса, қўллаш тўғрисидаги қонун қабул қилиниши зарурати, шубҳасиз, шунчалик кам бўлади.
- ▣ Бошқа ҳолатларда, шу жумладан кўпчилик умумий ҳукуқ мамлакатларида фақат шартноманинг ички ҳукуқига тўғридан-тўғри киритилган қоидалар риоя этилиши талаб қилинадиган ҳукуқ ва мажбуриятларни пайдо қиласи.

НОГИРОНЛАР УЧУН ТЕНГЛИКНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ КАФОЛАТЛАРИ

1982 йилги **Канада эркинликлар ва асосий ҳуқуқлар хартиясининг 15-**моддаси: “Барча одамлар қонун олдида тенг ва қонуннинг камситишсиз, жумладан иркй мансублиги, миллй ёки этник келиб чиқиши, танасининг ранги, дини, жинси, ёши, психик ёки жисмоний бузилишлари бўйича камситишсиз тенг ҳимоя қилиниши ҳуқуқига эгадир”.

Хитой Халқ Республикаси Конституциясининг 3-моддаси қўйидагиларни қўзда тутади: “ногиронлар сиёсий, маданий ва ижтимоий соҳаларда, шунингдек оиласвий турмушда бошқа фуқаролар билан бир хил ҳуқуққа эга” ҳамда “ногиронларни камситиш, ҳақоратлаш ёки таъқиб этиш ман қилинади”.

Германия Федератив Республикаси Асосий қонунининг 3-моддасида шундай дейилган: барча одамлар қонун олдида тенг ва ҳеч кимга ногиронлиги сабабли зарар етказилмаслиги керак.

Фиджи Конституциясини ўзгартириш тўғрисидаги 1997 йилги Қонуннинг 38-моддасида шундай дейилади: “инсонга нисбатан унинг хусусиятлари ёки реал ёхуд тахмин қилинган ҳолатлари, шу жумладан... унинг ногиронлиги билан боғлиқ сабаблар бўйича ҳар қандай асоссиз, бевосита ёки билвосита камситиш... тақиқланади”.

1995 йилги **Уганда** Конституцияси жамиятнинг турли гурухлари, шу жумладан ногиронлар иштироқида ишлаб чиқилган эди. Бундай иштирок ногиронларнинг тенглигини таъминлаш ва амалга оширишга йўналтирилган қатор қоидаларда ўзининг ифодасини топди.

1-моддада шундай дейилади: “ҳеч ким жинси, ирқи, танасининг ранги, этник келиб чиқиши, қабиласи, туғилиши, эътиқоди ёки дини, ижтимоий-иқтисодий шароитлари, сиёсий эътиқодлари ёки ногиронлиги бўйича камситилиши мумкин эмас”.

32-модданинг 1-бандида давлат “жинси, ёши, ногиронлиги ёки тарих, анъаналар ёхуд одатлар билан боғлиқ бошқа сабаблар бўйича яккараб қўйилган гурухларнинг ўзлари обьекти бўлган тенгсизликни бартараф этиш мақсадларида ижобий чоралар кўради” дейилади.

Жанубий Африка Конституциясининг 9-моддасида шундай дейилади: “... асоссиз камситиш сабаблари бўйича ноқулай ахволда бўлган шахслар ёки гурухларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва амалга оширишга йўналтирилган қонунчилик ва бошқа чоралар тенгликни таъминлаш мақсадларида қабул қилиниши мумкин”.

Конституциявий, қонунчилик ва меъёрий хусусиятга эга чоралар орқали ички хуқуқий тизимга киритиш

Давлатнинг қонунчилиги Конвенция талаблариiga тўлиқ мувофиқ бўлган камдан-кам ҳолатлар бекор қилинганда, иштирок этувчи давлатлар Конвенцияни амалда кўллаш учун, қоида бўйича, мавжуд қонунчиликни ўзгартиришлари ёки янги қонунлар қабул қилишлари керак бўлади.

Рисолада ногиронлар хуқуклари тўғрисидаги аниқ ва тўлиқ декларация, шунингдек ушбу кафолатларни амалиётда амалга оширишга йўналтирилган батафсил қонунлар қабул қилиниши керак. Рисолада ногиронлар хуқукларининг эътироф этилиши ва ҳимоя қилиниши мамлакатнинг олий қонуни, яъни Конституция ёки асосий қонунда мустахкамлаб қўйилиши керак. Бу хукукларни фақат шу тарзда қонуний ва иложи борича энг кўп ҳимоя қилиш таъминланиши мумкин. Шу мақсадларда ногиронликни камситиш ман қилинадиган сабаблар қаторига кўшиш ёки ногиронлар хукукларини давлатнинг Конституциясида ёки тенгликнинг умумий кафолатлари доирасида ёхуд ногиронлар хукукларини белгилайдиган маҳсус қоидалар шаклида маҳсус ҳимоя қилиш зарурати туғилиши мумкин.

Парламент ҳам Конвенцияни тўлалигича ички хуқуқка қўшиши мумкин. Бундай ҳолатда тегишли қонунда Конвенциянинг қоидалари автомат тарзда ижро учун мажбурийлиги, яъни уларга мамлакатнинг суд инстанциялари ва судларида тўғридан-тўғри ҳавола қилиниши мумкинлиги аниқ кўрсатилиши тўғри бўларди. Бироқ, ҳатто, Конвенция тўлалигича ички хуқуқка қўшилган бўлса ҳам шунинг ўзи, қоида бўйича, унинг қоидаларини тўлиқ амалга ошириш учун етарли эмас ва одатда кўллаш тўғрисида қонунларнинг, шу жумладан иш билан бандлик соҳасида камситишнинг ман қилиниши қаби аниқ масалалар бўйича батафсил қонунлар қабул қилинишининг зарурати пайдо бўлади.

Бундан ташқари парламент ҳамиша ҳам ногиронлар хукукларини амалга ошириш соҳасида тенгликни таъминлаш учун кўллаш талаб қиладиган қоида ва меъёрларни батафсил аниқлаш имкониятига эга эмас. Шундай бўлиши мумкинки, давлат фақат қонунлар қабул қилибгина қолмасдан, балки бинолар ва транспорт воситаларидан ёки ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкони бўлиши (Конвенциянинг 4-моддаси) қаби соҳаларда кўрилиши керак бўлган “тегишли чоралар”, деб аталадиган кўпгина қоидалар бажарилишини таъминлаш учун сиёsat ва қоидаларни ҳам ишлаб чиқиши керак. Агар бу қаби қоидаларни қабул қилиш парламентнинг вазифаси бўлмаса, у ушбу соҳаларда тегишли меъёрларни ўрнатишга рухсат бериладиган қонун қабул қилиши ва ушбу

меъёрлар унга кўриб чиқиш учун ахборотга ва/ёки келишишга тақдим қилинишини талаб этиши мумкин.

КАМСИТИШГА ҚАРШИ ҚОНУНЧИЛИКДАГИ ТУРЛИЧА ЁНДАШУВЛАР

Камида қирқта мамлакат ногиронлар хуқуқларига бағишланган қонунлар қабул қилди. Бу қонунлар баъзиларининг асосий мақсади камситишни ман этишга қаратилган, бошқаларида ногиронларнинг хуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш соҳасида давлат ва жамият зиммасига олган ижобий мажбуриятларга ва уларнинг ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларига ургу берилган. Кўпгина мамлакатларда бир йўла бу икки тоифа бўйича қонунлар қабул қилинган.

Америка Қўшма Штатларида Ногиронлар тўғрисидаги қонун ногиронларга нисбатан бандлик, давлат хизмати, жамоат транспорти ва жамоатчилик биноларига кириш имконияти соҳаларида камситишни ман этади. Бандлик соҳасида бу қонун асосан ногиронлигига қарамасдан ишни эгаллаб турган ёки истаётган лавозимида оқилона мосламаларсиз ёки уларни иш берувчига номутаносиб юқ бўлмайдиган тарзда яратиш орқали бажара олишлари мумкин бўлган малакали ходимларга нисбатан камситишни ман этади¹.

Хиндистонда 1995 йилги имкониятлар тенглигини таъминлаш тўғрисида, ногиронларнинг хуқуқларини ва тўлиқ иштирокларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун анча кенгроқ ёндашувга асосланган: у бир йўла турли соҳаларда камситишни ман этадиган қоидаларни ҳамда давлат муассасалари ва хусусий сектор учун ходимларни касбий тайёрлаш ва танлаш дастурларида ногиронларга муайян ўрин тақдим этадиган квоталар тизимини кўллаш йўли билан ногиронлар манфаатлари йўлидаги ижобий камситишни таъминлайдиган қоидаларни қамраб олган. Бундан ташқари ушбу қонунда ногиронларнинг бандлигини рағбатлантирадиган ва уларга соликлардан озод қилиш, субсидиялар ва нафақалар ажратиш шаклида имтиёзлар тақдим этадиган муассасаларни рағбатлантириши чоралари ҳам кўзда тутилган².

1996 йилда **Коста-Рика Ногиронлар тенглиги тўғрисидаги 7600-сон Қонунни** қабул қилди, у давлат зиммасига ногиронлар хуқуқларини амалга ошириш ҳамда таълим, соғлиқни сақлаш ва меҳнат каби соҳаларда тенгликни таъминлашга йўналтирилган, аниқ белгилаб қўйилган қатор мажбуриятларни юклайди.

¹БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича департаменти материалларидан // <http://www.un.org/esa/socdev/enable/discom102.htm#19#19>.

²Ўша жойда.

Тенгликин амалга ошириши ва камситишга йўл қўймасликка йўналтирилган қонун турлари

Ногиронлик белгиси бўйича хар қандай камситишни ман этиш ҳамда ногиронларга тенг ва самарали ҳимояни кафолатлаш (Конвенциянинг 5-моддаси), шунингдек бу ман этиш миллий қонунчиликда ва айниқса, конституцияда ўзининг ифодасини топиши кераклигини ҳамда ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг ҳамма соҳаларида камситишни ман этадиган батафсил қонуний қоидалар қабул килиши кераклигини англатади. Бу қоидалар қандай шаклда бўлиши кераклиги иштирок этувчи давлатнинг мавжуд қонунчилиги ва ҳуқуқий тизимида боғлиқ бўлади.

Айрим мамлакатлар турли сабаблар бўйича камситишни ман этадиган умумий амалга эга батафсил қонунлар қабул қилди, бошқалари камситишнинг турли шакллари, масалан, жинси, ёши ёки оиласвий ахволи белгиси бўйича камситиш ёки бандлик каби аниқ соҳаларда хар қандай камситишни ман қиласидиган қонунлар қабул қилди.

Кўриб чиқиш мумкин бўлган варианtlардан бири умуман ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман этадиган, лекин шунингдек ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг аниқ соҳаларида қўлланилиши керак бўлган батафсил қоидалар баён этилганг қонунни қабул қилишдан иборатdir.

Яна бир вариант - катор мамлакатлар томонидан қабул қилинган эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенглик тўғрисидаги қонун каби ногиронларнинг тенглиги тўғрисидаги қонунни қабул қилишdir. Бундай турдаги қонунлар фақат камситишни ман этиш билан чегараланиб қолмайди, уларда шунингдек ногиронларга таалкукли масалаларнинг кенг доираси кўриб чиқилади. Масалан, Ҳиндистонда 1995 йилги имкониятлар тенглигини таъминлаш тўғрисида, ногиронларнинг ҳуқуқларини ва тўлиқ иштирокларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ногиронлик соҳасидаги сиёсатда кўп сонли чораларни қабул қилишга, ушбу мақсадларда миллий даражада ва давлат даражасида катор органларни таъсис этишга ҳамда ногиронликнинг олдини олиш ва барвақт аниқлаш, бандлик ва таълим соҳаларида тенглик, хусусан буни ижобий камситиш ва ижтимоий таъминот, транспорт воситалари ва жамоатчилик биноларидан фойдаланиш имконияти, ногиронлар билан шуғулланадиган муассасалар ташкил этиш, ногиронлик масалалари бўйича илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш ва ҳоказо чоралар билан кафолатлаш каби масалаларни тартибга солишга ёрдам берди.

Ҳатто масалаларнинг кенг доирасини қамраб оладиган ногиронларнинг тенглиги тўғрисидаги қонунда айрим жиҳатлар четда қолиши мумкин. Ижтимоий таъминот, ижтимоий хизматлар, ишлаб чиқаришдаги

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ КОНВЕНЦИЯ ИЧКИ ҲУҚУҚҚА ҚЎШИЛИШИ УЧУН НИМА ҚИЛИШЛАРИ МУМКИН

Мамлакатнинг олий қонунида (конституцияда ёки асосий қонунда) ногирон аёллар, ногирон ва болаларнинг фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқлари эътироф этилишига интилиш:

- конституция ёки асосий қонуннинг мавжуд қоидаларини, шунингдек ногиронлар фойдаланаётган ҳимоя масалаларини қайта кўриб чиқиш;
- ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман этиш;
- ногиронлар ҳуқукларига тааллуқли маҳсус қоидаларни киритиш;
- ногиронликни белгилаш учун ишлатиладиган атамаларни қайта кўриб чиқиш.
- Конвенциянинг мазмуни тақрорланадиган ёки бутун матн тўлалигicha киритиладиган кўллаш тўғрисида миллий қонуннинг қабул қилинишига интилиш, бунда ушбу қонунга бевосита судларда ҳавола қилиш мумкинлигигига аниқлик киритиш.
- кўллаш тўғрисида қўшимча қонунларнинг қабул қилинишига интилиш. Амалдаги қонунчиликка боғлиқ равишда қўйидагиларни қабул қилиш ёки ўзгартириш керак бўлади:
- камситишни, жумладан ногиронлик белгиси бўйича, ижтимоий ва шахсий турмушда камситишни ман қиладиган умумий кучга эга қонун;
- бандлик, таълим ва одил судловдан фойдаланиш имконияти каби турли секторларда камситишни ман қиладиган қонунлар ва ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман қиладиган қонунларни;
- ногиронларнинг тенглигини кафолатлайдиган, ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман этадиган ҳамда ногиронлик билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган чора-тадбирларни кўриш учун кенг имкониятлар яратадиган қонун.
- қонунларни ишлаб чиқиш босқичида ногиронлар ва/ёки уларнинг вакили бўлган ташкилотлар учун маслаҳат механизми амал қилишига интилиш.
- барча мавжуд қонунларда ва янги қонунларда ногиронларни белгилайдиган атамаларни қайтадан кўриб чиқиш.

жароҳатлар, транспорт воситалари, шаҳарсозлик меъёрлари ва шу каби соҳаларда қўлланиладиган қоидалар аниқроқ бўлиши кераклиги учун ушбу масалаларни бошқа қонунларда тартибга солиш мақсадга мувофиқроқ бўлар эди.

Камситишининг бошқа шаклларини ман этадиган қонунчилик мавжуд бўлганида, бу қонунчиликни ўзгартириш ва ногиронликни камситиши ман этиладиган бошқа сабабларга қўшиб қўйиш мақсадга мувофиқдир. Ҳеч бўлмаганда, Конвенцияда қўлланилган “ногиронлик” тушунчаси ва “ногиронлик белгиси бўйича камситиши” таърифи камситиши ман этилган умумий кучга эга қонунларда тўла ўз аксини топишига интилиш керак. Мавжуд қонунчилик фақат Конвенцияда кўзда тутилган айрим жиҳатларгагина қўлланилганда, ногиронлик белгиси бўйича камситишининг ман этилиши барча соҳаларда қўлланиладиган янги қонунлар қабул қилиниши керак. Зарурат бўлганида, шунингдек янги қонунлар қоидаларининг мавжуд муассасалардаги мониторинги ва риоя этилиши учун масъулиятни бу муассасаларда ногиронлар бор бўлганида ва уларда ногиронлар билан боғлиқ масалалар бўйича етарлича тажриба бўлганида улар зиммасига юклаш мумкин.

ҚОНУНЧИЛИК ЧОРАЛАРИНИНГ МАЗМУНИ

Асосий унсурлар

Қўллаш тўғрисидаги қоидалар, улар бир қонунга ёки бир нечта алоҳида қонунларга киритилганидан қатъи назар, қатор асосий унсурларга эга бўлиши керак. Ушбу қоидалардан кўйидагилар келиб чикади:

- ▣ албаттa Конвенцияга, унда ногиронлик – бу тадрижий ривожланиб бораётган тушунча эканлиги, “ногиронлик белгиси бўйича камситиши” ва “оқилона мослаштириш” ҳамда Конвенцияда келтирилган бошқа муҳим тушунчаларга ҳавола қилиш;
- ▣ ногиронлик белгиси бўйича камситиши Конвенцияда кўрсатилган барча соҳаларда ман этиш;
- ▣ мажбуриятлар обьектларини, шу жумладан давлат бошқарувининг турли даражаларини ва нодавлат иштирокчиларни ўрнатиш;

Жисмоний шахсларга ва жисмоний шахслар гурухларига қўйидаги хукуқларни тақдим этиш:

- ▣ ногиронлик белгиси бўйича камситиши муносабати билан шикоятлар бериш;

- ушбу шикоятлар бўйича текширишлар ўtkазилишига интилиш;
- хукукий химоянинг тегишли воситаларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;

Куйидагилар учун мустақил муассасаларни белгилаш:

- камситишнинг мунтазам ҳолатлари ва камситишнинг алохидаги ҳолатлари тўғрисидаги тасдиқларни ошкор қилиш;
- бу тасдиқлар юзасидан текширишлар ўтказиш ва маърузалар тақдим этиш;
- тизимли хусусиятга эга воситаларни қидириб топиш ҳамда конунчилик чораларини кўриш ва бошқа тегишли воситалар орқали ўзгаришлар қилиш ташаббусини бошлаш.

Қўллаш тўғрисидаги қонунлар билан Конвенция ўртасидаги боғлиқлик

Қўллаш тўғрисидаги қонунларда Конвенция унинг мазмуни ва рухига мувофиқ талқин этилишини аниқ кўрсатиш учун Конвенциянинг қоидалари келтирилиши ёки уларга маҳсус ҳавола этилиши лозим. Конвенция ногиронлик – бу инсоннинг атроф муҳити билан ўзаро муносабати натижаси эканлиги ва бу одамда фақат унинг соғлиги бузилиши сабаблигина пайдо бўмаслиги ҳолатини тан олишга асосланади. Ушбу тушунча Конвенцияни қўллаш тўғрисидаги қонунлар учун, айниқса, ногиронлар хуқуқларини тўлиқ амалга ошириш учун ҳалақит берадиган тўсиқларни ҳамда бу тўсиқларни бартараф этиш учун кўрилиши керак бўлган чораларни аниқлашда жуда муҳим оқибатларга эга. Парламент аъзолари, эҳтимол, ногиронлик хусусиятини ва улар қандай шаклда бўлишини, шунингдек ногиронларнинг жамият ҳаётида иштирок этиши учун тўскинилк қилаётган ижтимоий тўсиқларни қандай килиб бартараф этишини яхшироқ тушуниш учун ногиронлик билан боғлиқ масалалар бўйича эксперtlар, айниқса ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар билан маслаҳатлашиб олишни хоҳлашлари мумкин.

Қонунчиликда ўз аксини топиши керак бўлган ногиронларнинг турлари

Конвенцияда қонунчиликда ўз аксини топиши лозим бўлган ногиронлар турларининг номукаммал рўйхати келтирилади, бошқача қилиб айтганда,

КАМСИТИШ ТҮГРИСИДАГИ ИШЛАРДА ИСБОТЛАШ МАСЬУЛИЯТИНИНГ ЎРИН АЛМАШИШИ

Европа ҳуқуқида камситиш түгрисидаги ишларда, шу жумладан ногиронлик белгиси бўйича камситиш ишларида исботлаш масъулияти түгрисидаги масалаларда маҳсус қоидалар қабул қилиш ўринли ҳисобланади. Масалан, **Европа Кенгашининг 2000 йил 27 ноябрдаги 2000/78/CE Директиваси** 10-моддасига мувофик ўрнатилган ишга киришда ва касбдан фойдаланиш имкониятида тeng муомалага нисбатан умумий доирада шундай дейилади:

“Исботлаш масъулияти

1. Иштирок этувчи давлатлар ўз суд тизимиға мувофик, агар шахс тeng муомала тамоилии бузилиши натижасида ўзини жабрланган, деб ҳисобласа ва судга ёки бошқа ваколатли органга бевосита ёки билвосита камситиш бўлган, деб тахмин қилиш мумкин бўлган ҳолатларни тақдим этса, жавобгар тeng муомала қилиш бузилмаганигини исботлаши шартлигини таъминлайдиган зарур чораларни кўради.
2. 1-банд иштирок этувчи давлатларга даъвогар учун тасдиқлашнинг имтиёзлироқ қоидаларини ўрнатишга тўсқинлик қилмайди”.

энг кам турлари келтирилади. Конвенция ногиронлар тоифасига “турли тўсиқлар билан ўзаро муносабатда уларнинг бошқалар билан тeng ҳолда жамият ҳаётида тўла ва самарали иштирок этишига ҳалақит берадиган барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сезги тизимлари бузилган шахслар”ни киритади.

Бундай белгилаш ногиронларнинг қандайдир бошқа тоифаларини Конвенцияда кўзда тутилган химоядан маҳрум қilmайди; ногиронликнинг бошқа турлари, масалан қисқа муддатли бузилишлар Конвенция ва иштирок этувчи давлатларнинг қонунлари билан, жумладан, бир қисми у ёки бу турдаги ногиронлик бўлган ижтимоий контекстни хисобга олган ҳолда химояланиши мумкин бўларди. Конвенция 4-моддаси 4-бандида кўрсатилганидек, Конвенциядаги ҳеч бир нарса иштирок этувчи давлатларнинг қонунларида ёки мазкур давлатда амал киладиган ҳалқаро ҳуқуқ меъёрларида мавжуд бўлиши мумкин бўлган ногиронлар ҳуқуқларини амалга оширишга кўпроқ даражада ёрдам берадиган бирор қоидага дахли йўқ ва Конвенция бу қонунларни алмаштирмаслиги керак. Ҳар қандай давлат кенгроқ белгилаш қабул қилишда тўлиқ эркинликка эга. Давлат ўз белгилашини Конвенциянинг 2-моддасида кўрсатилган тоифалар билан чегаралashi шарт эмас.

“Оқилона мослаштириш” қонунчиликнинг асоси сифатида

Конвенцияда шахсга “оқилона мослаштириш”ни рад этиш ногиронлик белгиси бўйича камситишга тенг кучга эгалиги айтилади. Демак, қонунда келтириладиган ҳар қандай таърифда “оқилона мослаштириш”ни рад этиш камситиш ҳаракати ҳисобланишини кўрсатиш лозим. Шунинг учун Конвенциянинг 2-моддасида келтирилган “оқилона мослаштириш” таърифига маҳсус ҳавола қилиниши зарур.

“Оқилона мослаштириш” – бу жиҳозлаш, тузатиш, мослаштириш ўтказиш ёки оқилона чораларнинг ёхуд зарур ва шу мақсадга мўлжалланган ўзгартиришлар қилиш тўғрисидаги мажбуриятларнинг синонимидир. Инсон учун “оқилона мослаштириш” чораларини кўриш, масалан, иш жойи, ўқув юрти, тибиёт муассасаси ёки жамоат транспортини ногиронларга бошқалар билан тенг равишда фаолиятда иштирок этиш ёки хизматлардан фойдаланишга ҳалақит бераётган тўсикларни бартараф этиш мақсадида қайта жиҳозлашни англатади. Гап иш тўғрисида кетганида, бу биноларни ўзгартиришни, янги жиҳозлар олиш ёки мавжуд жиҳозларни модификация қилиш, ёзма матнни ўқишини ёки ишора тилини биладиган шахс томонидан ўқитишни ёки тегишли назоратни ташкил қилишда ёрдам кўрсатишни, имтиҳонлар ёки аттестация ўтказиш тартибини, одатий иш тартибини ўзгартириш ёки ногирондан бажариш кутилаётган айrim топширикларни бошқа шахсга топширишни назарда тутиши мумкин.

Қатор мамлакатларда қонунчилик баъзан давлат муассасалари ногиронлар тўла фойдаланиш имкониятига эга бўладиган жиҳозларга ёки ҳамманинг фойдаланиши тамойили бўйича ишлаб чиқилган жиҳозларга ёхуд ногиронлар ходимларининг муайян қисмини ташкил этадиган хизматлар кўрсатадиганларга афзаллик беришни талаб этади.

Конвенция ногиронларнинг алоҳида эҳтиёжларидан келиб чиқкан ҳолда қулай мосламалар киритиш мажбуриятини назарда тутади, аммо бунда гап *оқилона* мосламалар тўғрисида кетяпти. Агар ўша мослама номутаносиб ва асосланмаган юкка айланса, тегишли шахс ёки корхонанинг бундай мослама киритмаганлиги камситиш ҳисобланмайди. Қатор мамлакатларнинг қонунчилигига талаб қилинадиган мослама номутаносиб юк ҳисобланишини аниқлаш учун эътиборга олиш керак бўлган жиҳатларга аниқлик киритилади. Бундай жиҳатларга, жумладан, талаб этилаётган ўзгартиришларни амалга оширишнинг осонлиги, уларнинг қиймати, ўлчами ҳамда тегишли корхонанинг ресурслари, молиявий кўллаб-қувватлашнинг бошқа шакллари мавжудлиги, ишлаб чиқаришда бахтсиз ҳодисалар билан боғлик хавфлар ва корхонанинг жорий фаолияти ва амал қилишига таъсири тааллуқлидир.

“ОҚИЛОНА МОСЛАШТИРИШ” ТУРЛИ МАМЛАКАТЛАРДА ҚАНДАЙ ТУШУНИЛАДИ

1990 йилги Ногиронлар тұғрисидаги қонун (**Америка Құшма Штатлари**), **42 USC §12112**

а) Умумий қоида.

Малакали ногиронга нисбатан номзодларни лавозимга танлаш, ходимларни ишга ёллаш, хизматда күтарилиш ёки ишдан бўшатиш, ишлаб чиқаришда баҳтсиз ҳодисалардан сугурталаш, касбий тайёрлаш ҳамда меҳнатнинг бошқа шароитлари ва турдош имтиёзлар масалаларида унинг ногиронлик белгиси бўйича ҳар қандай камситиш ман этилади.

б) Талқин этиш.

Мазкур модданинг а) банди мақсадларида “камситиш” дейилганда қуидаги тушунилади...

5) Далил: А) ногирон, бошқача номзод ёки лавозимга тайинланган шахс сифатида малакаланадиганнинг маълум жисмоний ва психик чекланганигидан келиб чиқиб, оқилона мосламани, бундай мослама кўрсатилган корхонанинг фаолият кўрсатишини бузишга қодир бўлган асосланмаган юк бўлмаслиги шарти билан, жорий қилишини рад этиш, ёки

В) ногиронга, бошқача номзод ёки лавозимга тайинлаш учун шахс сифатида тайинланадиган шахсга иш тақдим этишини рад этиш, агар бу рад этиш кўрсатилган корхонага ходим ёки номзоднинг маълум жисмоний ва психик чекланганигидан келиб чиқиб, оқилона мослаштириш зарурати сабабига кўра бўлса...

Испанияда 2003 йилги Имкониятларнинг тенглиги тұғрисидаги, камситмаслик ва ногиронларнинг универсал фойдаланиш имкониятини таъминлаш тұғрисидаги қонуни оқилона мослаштириш (*ajuste razonable*) тамойилини мустаҳкамлайды. “Ajuste razonable” ибораси “жисмоний, ижтимоий ва мумомала мухитининг ногиронлар эхтиёжларига мослаштиришга ва номутаносиб юк бўлмасдан амалиётда ногиронларнинг бошқа шахслар билан тенг хукукларда фойдаланиш имконияти ёки иштирокига йўналтирилган чоралар” сифатида талқин этилади (7c-банди).

Бирлашган Қироллиқда 1995 йилги, Ногиронлик белгиси бўйича камситишини ман этадиган қонун иш берувчиларга “мослаштиришни жорий этиш” мажбуриятини юклайди (6-модданинг 1-банди). Бундай мажбурият иш берувчининг иш жойининг “ҳар қандай жойлаштирилиши” ёки “бинонинг ҳар қандай физик хусусияти” кўрсатилган ногиронни умуман бошқа шахсларга

нисбатан ноқулай ахволга қүядиган бўлса”, қўлланилади. Бундай ҳолатда “иш берувчи кўрсатилган жойлаштириш ёки хусусият бундай оқибатларга олиб келишига йўл қўймаслик учун барча вазиятларни ҳисобга олган ҳолда оқилона бўлган чораларни кўриши шарт”. 6-модданинг 3-бандида иш берувчи ана шу мажбуриятига мувофиқ бўлиши учун кўриши керак бўлган чоралар мисоллари келтирилади. Улар қўйидагилардан иборат:

- ▶ бинога мосламалар ўрнатиш;
- ▶ ногироннинг айрим функцияларини бошқа ходимга топшириш;
- ▶ ногиронни бўш лавозимга ўтказиш;
- ▶ кўрсатилган шахснинг иш тартибини ўзгартириш;
- ▶ ногиронни бошқа иш жойига ўтказиш;
- ▶ ногиронга иш вақтида реабилитация, тиббий текширишдан ўтиш ёки даволаниш учун боришига рухсат бериш;
- ▶ кўрсатилган шахсни қайта тайёрлаш курсларига боришига рухсат бериш ёки юбориш;
- ▶ янги жиҳозлар олиш ёки мавжудларини модификация қилиш;
- ▶ йўриқномалар ёки меъёрий ҳужжатларни ўзгартириш;
- ▶ имтиҳонлар ёки аттестация ўтказиш тартибини ўзгартириш;
- ▶ ёзма матнни ўқишини биладиган шахс ёки ишора тилини биладиган таржимон хизматини тақдим этиш;
- ▶ қўллаб-қувватлаш.

ФИЛЛИПИННИНГ Ногиронлар учун буюк хартиясида бандлик соҳасида “оқилона мослаштириш” дейилганда қўйидагилар тушунилади:

- 1) ногиронлар биноларга осон киришлари ва улардан фойдаланишлари учун ходимлар томонидан фойдаланиладиган бинолар тузилмасини яхшалаш;
- 2) иш тартибини ўзгартириш, бўш жойга ўтказиш, янги жиҳозлар ва мосламларни харид қилиш ёки уларнинг мавжудларини модификация қилиш, корхонанинг сиёсати, қоидалари ва иш тартибини ўзгартириш ёки уларга тегишлича ўзгартиришлар киритиш, қўшимча хизматлар ва ёрдам кўрсатиш ҳамда ногиронлар учун шу каби мосламалар (4-модданинг h-банди).

Давлат хизматларини тақдим этиш ва жамоатчилик биноларига кириш имкониятини яратишда *Ногиронлар учун буюк хартияда камситиш* қўйидагиларни қамраб олиши айтилган:

“сиёсат, амалиёт ва тартибларга ўзгартиришлар киритиш ногиронларнинг гап кетаётган маҳсулотлардан, хизматлардан, объектлардан, имтиёзлардан, устунликлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши учун зарур бўлганда сиёсат, амалиёт ва тартибларга оқилона ўзгартиришлар киритиши, агар кўрсатилган ўзгартиришлар атроф мухитни жиддий равишда ёмонлаштиришга олиб келишининг исботини тақдим эта олмаса, рад этиш” (36–модданинг 2-банди).

Махсус чоралар

Қонунчилик камситиши ман этишнинг ўзи билан чегаралани қолмаслиги керак. У, шунингдек, давлат ва хусусий корхоналарга ижобий чоралар кўриш мажбуриятини юклashi мумкин. Конвенция 5-моддасининг 4-бандида баъзан муайян шахслар ёки аниқ бузилишларга эга шахслар маҳсус қўллаб-қувватланиши зарурлиги эътироф этилади. Бу ижобий чоралар икки шаклда бўлиши мумкин:

Доимий ёки узлуксиз хусусиятга эга бўлган чоралар. Бу ерда гап узоқ муддатли ва ҳатто доимий хусусиятга эга бўлиши керак бўлган чоралар тўғрисида кетмоқда. Масалан, хукumat ногиронларни бошқа шахслар каби ҳаракатчан бўлиши мақсадида улар таксидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари учун ногиронларга нафака тўлаши керак.

Вақтинчалик маҳсус чоралар. Бу ерда гап ногирон ўтмишда тушиб қолган, лекин бу чегараланган вақт мобайнида давом этиши мумкин бўлган нокулай аҳволни тузатиш учун кўрилиши керак бўлган чоралар тўғрисида кетмоқда. Шундай бўлиши мумкинки, масалан, хукumat ногиронларнинг бандлиги соҳасида мақсадларни белгилайди ва квоталар ўрнатади, лекин мақсадга эришилгандан сўнг квоталарни бекор қилиш ниятида бўлади.

Конвенция томонидан ҳам доимий, ҳам вақтинча чораларга йўл қўйилади ва бу унинг қоидаларида белгилаб қўйилган маъносида камситиши хисобланмайди. Маҳсус чораларнинг бу икки тури тенгликни кафолатлаш учун зарур бўлиши мумкин, шунинг учун иштирок этувчи давлатлар жамият ҳаётининг турли соҳаларида қатор маҳсус чоралар кўриши шарт.

Баъзан, ушбу турдаги маҳсус чоралар бир гурӯҳ аъзолари ўтмишда тушиб қолган ёки ҳозирги вақтда давом этаётган нокулай аҳволни тузатиш учун қўлланилганда, мазкур гурӯхга бегона шахслар томонидан ушбу чоралар камситиши хусусиятига эга, деб, уларнинг эътиrozларига сабаб бўлиши мумкин. Парламентлар конституция ёки қонунда таъкидланган

НОМУТАНОСИБ ЁКИ АСОСЛАНМАГАН ЮК

Испаниянинг 2003 йилги Имкониятлар тенглиги тўғрисидаги, камситмаслик ва ногиронлар учун универсал фойдаланиш имкониятини таъминлаш тўғрисидаги қонунида ҳар қандай оқилона мосламани (ajuste razonable) жорий қилиш мажбурияти кўзда тутилган, “номутаносиб юк” (carga desproporcionala) ибораси киритилган. Ушбу қонуннинг 7-моддасида “юк номутаносиб эканлигини аниқлаш учун тадбирнинг қийматини, унинг ногиронлар учун амалга оширилишни рад этиш сабаб бўлиши мумкин камситиш оқибатларини, уни амалга ошириши керак бўлган шахс, корхона ёки ташкилотнинг таркиби ва хусусиятини ҳамда расмий молиялаштириш ёки бошқа шаклда ёрдам олиш имкониятини ҳисобга олиш лозим.

Бирлашган Қиролликнинг 1995 йилги, Ногиронлик белгиси бўйича камситиши ман этадиган қонунига мувофиқ, иш берувчи қуйидаги икки шарт мажуд бўлганида ногиронларга нисбатан камситиша айбланиши мумкин:

- агар у 6-моддага мувофиқ, ногиронларга нисбатан мажбуриятларини (оқилона мослаштиришларни киритиш) бажармаётган бўлса;
- агар у ушбу мажбуриятни бажармаслик асосли эканлигини исботлай олмаса.

Мазкур қонуннинг 6-моддаси 4-бандида иш берувчига оқилона мослаштиришларни киритиш бўйича ўз мажбуриятини бажариши учун муайян чораларни кўриш оқилона эканлигини ўрнатиш эътиборга олиниши керак бўлган асосий омиллар санаб ўтилади. Улар қуйидагилардан иборат:

- “а) тегишли чора юқорида қайд қилинган оқибатларнинг олдини олишининг имконияти;
- б) иш берувчининг тегишли чорани кўриш имконияти;
- с) иш берувчи тегишли чорани кўриши учун сарф қилиши керак бўлган молиявий ва бошқа харажатлар ҳамда бундай чора кўрилиши унинг фаолияти бирор соҳаси учун салбий таъсир кўрсатишнинг хавфи;
- д) иш берувчининг молиявий ва бошқа ресурслари;
- е) иш берувчи тегишли чора кўриши учун унинг молиявий ёки бошқа ёрдам олиш имконияти”.

Австралиянинг 1992 йилги Ногиронлик белгиси бўйича камситиш

тұғрисидаги қонунига мұвофиқ, иш берувчилар, ўқув юртлари ва бошқа корхоналар номутаносиб ва асосланмаган юқ бўлмайдиган ҳар қандай “оқилона мослаштиришни”ни киритишлари шарт. Қонунинг 11–моддасида қуйидаги кўзда тутилади: “Нимани асосланмаган юқ, деб тушуниш лозимлигини аниқлаш учун барча тегишли вазиятларни ҳисобга олиш керак” ва хусусан қуйидаги омиллар ҳисобга олиниши керак:

- ▶ тегишли шахслар кўриши мумкин бўлган манфаат ёки зарар;
- ▶ тегишли шахс учун ногиронлик оқибатлари;
- ▶ асосланмаган юкни зиммасига олаётган шахснинг молиявий аҳволи ва у сарф қилиши керак бўлган тахминий маблағ миқдори;
- ▶ хизматлар кўрсатиш ёки имтиёзлар тақдим этиш ҳолатларида – 64–моддага мұвофиқ Комиссияга бериладиган харакат режаси.

Иш берувчи сарф қиладиган харажатларга келганда, Австралияning Инсон ҳукуқлари ва имкониятлар тенглигини таъминлаш бўйича комиссияси қуйидагиларни ҳисобга олиш зарурлигини изоҳот қилади: “оқилона мослаштиришни киритиш учун иш берувчининг фақат тўғридан-тўғри ёки бевосита харажатлари ёхуд умумий харажатларинигина эмас, шунингдек аниқланиши мумкин бўлган ёки оқилона келиб чиқадиган соғ харажатларини (ёки имтиёзларни) эътиборга олиш керак”. Шу мақсадда, эҳтимол, қуйидагилар ҳисобга олиниши керак:

- ▶ бевосита харажатлар;
- ▶ кўриб чиқилаётган мослама ёки тегишли шахснинг иш билан бандлиги доирасида тақдим этиладиган ҳар қандай солиқ кредити, дотация ёки молиявий имтиёз;
- ▶ билвосита харажатлар ва/ёки имтиёзлар, шу жумладан айни ходим, бошқа ходимлар ва корхонанингунумдорлиги;
- ▶ ишлаб чиқариш кўрсаткичларининг, даромадларнинг ёки мижозларга хизмат кўрсатиш самарадорлигининг ҳар қандай ортиши ёки пасайши;
- ▶ ушбу тоифадаги бошқа ходимга бериладиган ёки берилиши мумкин бўлган жиҳозлар ва имтиёзлар қиймати билан таққосланганда тахмин қилинаётган мослама қиймати ортишининг эҳтимоли;
- ▶ ҳар қандай ҳолатда бошқа қонулар, меъёрлар ёки қўлланиладиган битимлардан келиб чиқадиган мослама заруратининг даражаси; ва
- ▶ мослама жорий этишни талаб этаётган шахснинг малакаси, қобилияти, тайёргарлиги даражаси ва иш тажрибаси.

Тахмин этилаётган мослама сабабли харажатлар ва имтиёзлардан ҳамда бундан

бевосита манфаатдор бўлган ногирон учун имкониятлар, муомала ва иштирок этиш тенглиги келтираётган фойдадан ташқари қўйидагиларни ҳам эътиборга олиш керак:

- ▶ тахмин этилаётган мосламанинг бошқа ходимлар ёки бўлиши мумкин бўлган ходимлар, мижозлар ёки манфаати таалуқи бўлган бошқа шахсларнинг ундан фойдаланиши имконияти маъносида келтирадиган фойдаси ёки зарари;
- ▶ тахмин этилаётган мосламанинг корхона ёки иш жойларида меҳнатни меъерида ташкил этиш, ходимларнинг сони, ишнинг худудий ташкил этилиши, бажарилаётган иш хусусияти, мижозларнинг талаблари, штатларни режалаш, мосламани киритиш зарурати муносабати билан ишлаб чиқаришни тўхтатиб туриш ёки эҳтимол тўхтатиш ҳамда самарадорлик, унумдорлик, муваффақиятли ишлаш ва тегишли ҳолатларда корхонанинг рақобатбардошлиги таъсир кўрсатиши мумкин бошқа омиллар маъносида келтирадиган фойдаси ёки зарари;
- ▶ тахмин этилаётган мослама бошқа ходимларга нокулай талаблар қўйиш ёки қўймаслиги масаласи;
- ▶ тахмин этилаётган мосламанинг ҳар қандай шахснинг соғлиги ва хавфсизлиги учун фойдаси ёки заарининг хусусияти ва эҳтимоли;
- ▶ тахмин этилаётган мосламанинг атроф-муҳит учун фойдаси ёки заарининг хусусияти ва эҳтимоли масаласи;
- ▶ тахмин этилаётган мослама бошқа қонунлар, меъёрлар ёки тегишли битимлар қоидаларини қўллашга ёрдам беришида ёки бунга тўқянлик қилишида, шунингдек тахмин этилаётган мосламани қўллашнинг натижаси бўлиши мумкин бўлган фойда ёки заарининг хусусияти ва эҳтимоли масалалари.

тенгликнинг ҳар қандай кафолатида Конвенцияда кўзда тутилган маҳсус чоралар миллый қонунчиликка нисбатан қонуний эканлиги ва ногирон бўлмаган, бироқ уларнинг ижтимоий яккалаb қўйилиши ўзларининг тенгликка ҳуқуқларининг бузилиш, деб ҳисоблаётганлар томондан тенгликни таъминлашга йўналтирилган бошқа қоидалар асосида эътиrozга сабаб бўлмаслиги аниқ белгилаб қўйилишига эришишга интилишлари керак.

Парламентлар, шунингдек, маҳсус чоралар бутун жамият манфаатларига жавоб беришини ҳисобга олган холда бутун жамият эътиборини маҳсус чоралар қўриш заруратига жалб этишда алоҳида роль ўйнашлари керак. Шунингдек, эҳтимол, ҳукумат хизматлари ва ҳатто хусусий корхоналар ҳар йили қонун бўйича ўzlари ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш

ИШТИРОК ЭТУВЧИ ДАВЛАТЛАРНИНГ ХУСУСИЙ СЕКТОР ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МАЖБУРИЯТЛАРИ

- ▣ Иштирок этувчи давлатлар... ҳар қандай шахс, ташкилот ёки хусусий корхона томонидан ногиронлик белгиси бўйича камситишни бартараф этиш учун зарур чораларни кўриш... мажбуриятларни олади (4-модданинг 1е-банди).
- ▣ Иштирок этувчи давлатлар томонидан кўриладиган чоралар ...барча оммавий ахборот воситаларида ногиронларни ушбу Конвенция мақсадларига мос тушадиган тарзда тасвиirlашга даъват этишни...камраб олади (8-модданинг 2c-банди).
- ▣ Иштирок этувчи давлатлар, шунингдек қўйидаги зарур чораларни кўрадилар...аҳоли учун очик ёки тақдим этиладиган объектлар ва хизматларни таклиф этадиган хусусий корхоналар ногиронлар фойдаланиш имкониятига эга бўлишини таъминлайдиган барча жиҳатларни ҳисобга олишларини таъминлаш (9-модданинг 1-банди).
- ▣ Иштирок этувчи давлатлар... соғлиқни сақлаш соҳаси мутахассисларидан ногиронларга бошқа шахсларга бўлгани каби сифатли хизмат кўрсатишни, шу жумладан бошқа масалалар қатори таълим бериш ҳамда давлат ва хусусий соғлиқни сақлаш соҳаси учун аҳлоқ стандартларини қабул қилиш ҳисобига инсон ҳукуқлари, қадр-қиммати, мустақиллиги ва ногиронларнинг эҳтиёжлари тўғрисидаги хабардорлигини оширишни талаб этади (25-модданинг d -банди).
- ▣ Иштирок этувчи давлатлар меҳнат қилиш ҳукуқини, шу жумладан меҳнат фаолияти давомида ногирон бўлган шахсларнинг меҳнат қилиш ҳукуқини, жумладан қонунчилик йўли билан белгиланган тартибда амалга ошириш ҳукуқини таъминлайди ва рағбатлантиради. Шу жумладан улар ...ногиронларни тегишли стратегиялар ҳамда ижобий ҳаракатлар, рағбатлар ва бошқа чораларни камраб олиши мумкин бўлган дастурлар ёрдамида хусусий секторда ишга ёллашни рағбатлантириш ... зарур чораларини кўради(27-модданинг h-банди).

мақсадларида амалга ошираётган чоралар тўғрисидаги маърузалар ҳамда ногиронлар ҳукукларига амалиётда риоя қилиниши мониторингини амалга ошириш учун кўрилаётган чоралар, ногирон ходимлар сонини кўпайтириш ёки алоҳида эҳтиёжларга эга ногирон мижозларга кўрсатилаётган хизматлар сифатини оширишучун кўрилаётган ҳаракатларнинг натижалари каби турли бошқа масалалар бўйича маърузалар тақдим этишлари шарт бўлиши мумкин.

МИЛЛИЙ ИШОРА ТИЛИНИ ТАН ОЛАДИГАН ДАВЛАТЛАР

Уганда Конституцияси ишора тилини ва давлатнинг уни ривожлантириш мажбуриятини алоҳида тан олади. Конституциянинг 24-моддасида шундай дейилади:

“Давлат эшлиши қобилияти чекланганлар учун ишора тилини ривожлантириши рағбатлантиради”

1995 йилги **Финляндия Конституциясининг**

“*Тил ва маданиятга эгалик хукуқи*”, деб номланган 17-моддасида шундай дейилади: (...) Қонун ишора тилидан фойдаланадиган шахсларнинг, шунингдек ногиронлик оқибатида ёзма ёки оғзаки таржимоннинг ёрдамига муҳтоҷ шахсларнинг хуқуқларини кафолатлайди”

1999 йилги **Венесуэла Боливариан Республикаси Конституцияси** 101-моддасида шундай дейилади:

“Давлат маданий ахборотни тарқатиш, олиш ва ишлатилишини кафолатлайди. Телевидение ОАВ титрлар ва Венесуэла ишора тили таржимасини эшлиши охиз шахслар учун беради. Қонун бу мажбурият бажарилишининг шартлари ва тартибини белгилайди”.

Тайландда 1999 йилнинг августида таълим вазирининг Таиланд қироллик хукумати номидан имзолаган резолюцияда ишора тили “**Тайландда эшлиши қобилияти чекланганларнинг миллий тили**” сифатида тан олинган.

2006 йилда кучга кирган **Янги Зеландия** ишора тили тўғрисидаги қонунда расмий равишда Янги Зеландиянинг ишора тили (NZSL) Янги Зеландия эшлиши қобилияти чекланганларининг биринчи тили ёки афзал кўрилган тил, дея эътироф этилади. Қонун эшлиши қобилияти чекланганларнинг тилини тенг хуқуқли Янги Зеландия тили сифатида тан олади ва шу тариқа NZSLга товушлар тили мақомига тенг бўлган мақом беради. Қонунда NZSL ҳар қандай суд инстанциясида кўлланилиши мумкинлиги қайд қилинган ва бундан ташқари эшлиши қобилияти чекланганларнинг ташкилотлари билан уларнинг тилига таалуқли масалаларда, масалан, NZSLни рағбатлантиши ва ундан фойдаланиш, NZSLни ошкор хизмат кўрсатиш ва ахборот тарқатиш учун, шунингдек тегишли чоралар кўриш, жумладан NZSLни эшлиши қобилияти чекланганларга давлат хизматларидан ва ахборотдан фойдаланиш имконияти кафолатларини таъминлаш масалаларида маслаҳатлашиш кераклиги кўзда тутилган.

Бундан ташқари, қонун давлат хизматлари оқилюналиқ доирасида эшитиш қобилияти чекланганлар билан ўзаро муносабатларда муайян тамойилларга амал қилишларини (9-модда) ва қайд қилинган модданинг бирорта қоидаси эшитиш қобилияти чекланганларга бошқа шахсларга берилмаган устунлик сифатида талқин этилмаслиги назарда тутилади (9-модданинг 2-банди).

Давлат бошқаруви органлари, жисмоний шахслар ва корхоналар томонидан камситилиши

Конвенциянинг асосий тамойилларидан бири шундан иборатки, ногиронлар ҳам давлат, ҳам хусусий тузилмалар томонидан ҳар қандай камситишдан ҳимоя қилинган бўлиши керак. Бундан қамситишини ман этадиган ёки тенг муомала қилишни кафолатлайдиган ҳар қандай конунчилик чораси ҳам жисмоний шахслар ва хусусий тузилмалар ёки корхоналарга, ҳам давлат муассасалари ва органларига қўлланилиши лозимлиги хulosаси келиб чиқади. Конвенция, шунингдек, давлат зиммасига хусусий сектор фаолиятини тартибга солиш мажбуриятини юклайди.

Конунчиликни ислоҳ қилишининг айрим жиҳатлари

Конвенцияда қонун томонидан кафолатлар ёки ҳимоя зарур бўлган айрим соҳалар кўрсатилган. Конвенция 12-моддасининг 1-бандида ҳар бир ногирон тенг ҳуқуқий ҳимоя ҳукукига эгалиги тасдиқланади, ушбу модданинг 2-бандида эса ногиронлар хаётнинг ҳамма соҳаларида бошқалар билан тенг равища ҳуқуқ лаёқатига эгалиги эътироф этилади. 12-модданинг 3-бандида ногиронларга ўз ҳуқуқ лаёқатларини амалга оширишда керак бўлиб қолиши мумкин бўлган қўллаб-кувватлаш уларга тақдим этилиши учун тегишли чоралар кўрилиши зарурлиги таъкидланади, 4-бандда эса бундай имкониятдан фойдаланишда суиистъемолликларнинг олдини олиш бўйича тегишли кафолатлар ўрнатилиши кўзда тутилади.

Ногиронларнинг ҳуқуқ лаёқатини тан олишининг рад этилиши улар ҳукуқларининг мисли кўрилмаган бузилишларга олиб келганлиги сабабли, қонунчиликни ислоҳ этишининг ҳар қандай жараёни, биринчи навбатда, бу ахволни тўғрилаш мақсадини кўзлади. Парламентлар амалдаги қонунчилик ногиронларнинг ҳуқуқ лаёқатини чекламаётганлигини ҳамда қонунчилик қоидалари ва амалиёт Конвенция қоидаларига мувофиқлигини аниқлаш учун амалдаги қонунчиликни таҳлил этиб чиқишилари керак. Парламентлар, шунингдек, ногиронларнинг ҳуқуқ лаёқатига риоя этилишининг расмий кафолатлари

СУД ҲИМОЯСИ ВОСИТАЛАРИ

1995 йилги **Ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман этиш тўғрисидаги ордонансга¹ мувофиқ, **Хитой Халқ Республикаси Гонконг Махсус** маъмурий районининг Округ суди ногиронлик белгиси бўйича камситиш юзасидан даъво аризаларини кўриб чиқишида кенг ваколатларга, жумладан 72-модда бўйича қўйидаги ваколатларга эга:**

- “а) жавобгар мазкур Ордонансда ман этилган қилмиш ёки амал содир эттанилигини билдириш ҳамда жавобгарга бундай қилмиш ёки ноқонуний амални тақорорлаш ёки давом эттиришдан воз кечиши буюриш;
- б) жавобгарга, эҳтимол, даъвогар кўрган зарап ёки зиённи қоплаши учун ҳар қандай оқипона чорани белгилаш буйруғини чиқариш;
- с) жавобгарга даъвогарни ишга қабул қилиш ёки ишида тиклашни буюриш;
- д) жавобгарга даъвогарга ёрдам кўрсатишни буюриш;
- е) жавобгарга ўзининг ҳатти-ҳаракати билан даъвогарга етказган зарари ёки зиёнини қоплашни буюриш;
- ф) жавобгарга жазолаш ва ибрат тартибида даъвогарга етказган зарари ёки зиёнини қоплашни буюриш;
- г) мазкур Ордонансни бузган қарорни тўлалигича ёки қисман, шартнома ёки битимни тўлалигича аввалбошдан ёки кўрсатилган санасидан ҳақиқий эмаслиги тўғрисида қарор чиқариш”.

¹Ордонанс (французча *ordonnance* – буйруқ) – Ўрта асрларда Европанинг айrim мамлакатларида қиролларнинг давлат конуни кучига эга бўлган фармонлари. Ҳозирги пайтда баъзи давлатлarda парламент тасдиқлаши керак бўлган ижроия ҳокимиятнинг фармонлари, фармойишлари ва қарорлари.

бўлса ҳам бундай риоя этиш амалиётда амалга оширилаётганлигини аниқлашлари керак. Конвенция давлатлар зиммасига ўз ҳуқуқ лаёкатини амалга ошириш учун қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган ногиронлар бундай қўллаб-қувватлашни олишлари учун зарур чораларни кўриши бўйича аниқ мажбуриятлар юклаган.

Конвенция, шунингдек, ногиронларнинг ҳуқуклари тан олинмаган ва тан олинмаслик давом этаётган соҳаларда қатор кафолатларни кўзда тутади. Бу эркинлик ва шахсий дахлсизликка (14-модда) ҳамда

қийнашдан ва шафқатсиз, ғайриинсоний ва қадр-кимматни камситадиган мұомала ва жазолаш турларидан холи бўлиш ҳукуқига тааллуқлидир. Шунинг учун давлатлар миллий қонунчилик ва унинг қўлланилишини, жумладан ногиронларнинг, биринчи навбатда, интеллектуал ва психик бузилиши бор шахсларни озодликдан маҳрум қилиш каби соҳаларда қўлланилишини синчилаб таҳлил этишлари керак. Масалан, давлатлар Конвенцияда маҳсус муассасага мажбурий жойлаштиришдан фарқли равишда, жамоада мустакил турмуш кечириш талаби борлигига эътиборни қаратишлари керак. Давлатлар, шунингдек, мажбурий зўрлаб тиббий аралишувга тааллуқли мавжуд кафолатларни таҳлил этишлари ҳамда тегишли қонунларга амал этишни таъминлаш учун тегишли қонунлар ва тартибларни жорий қилиш, суистеъмоллик ҳолатларни текшириш ва зарур жазоларни қўллаш учун ҳамма зарур нарсаларни қилишлари керак (16-модданинг 4-банди).

Интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунлар ва китоблар, фильмлар ҳамда бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиши имконияти

Иштирок этувчи давлатлар ўзларининг интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунларини таҳлил этиб чиқишлири ва улар ногиронларга маданий қадриялардан фойдаланиши имкониятига тўскىнлик қилмаслиги учун барча зарур нарсаларни қилишлари керак. Қатор мамлакатлар шу мақсадда бошқа ҳалқаро-ҳуқукий хужжатлар, масалан, Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти ва Жаҳон савдо ташкилоти бошчилигига тузилган шартномалар асосида зиммаларига юклangan мажбуриятларга мувофиқ қонунлар қабул қилди.

Миллий ишора тилини тан оладиган қонунчилик

Конвенцияга мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар ишора тилини тан олишлари ва ундан фойдаланиши рағбатлантиришлари шарт, бу қоида бўйича, қўллаш тўғрисида муайян қонунларни қабул қилишни талаб этади.

Миллий қонунчиликда кўзда тумилган даъво аризаларини берииш тартиблари

Қонун ноконуний камситиши объекти бўлган ҳар қандай шахсга, жумладан зиён ва заарларни қоплаш тўғрисидаги қарор; ҳукуқни тикилаш тўғрисидаги ажримлар; камситиши ҳаракатларини тўхтатиш тўғрисидаги ва келажакда уларнинг такрорланиши ман этилиши тўғрисидаги қарор;

ҚОНУНЧИЛИК ХУСУСИЯТИГА ЭГА ЧОРАЛАРДА ИФОДАСИНИ ТОПИШИ КЕРАК БҮЛГАН АСОСИЙ ҮНСУРЛАР

- Қонунчилек қуйидаги тамойилларга асосланған бўлиши керак:
 - ▶ ногиронлик инсоннинг атроф мухит билан ўзаро муносабати натижасидир;
 - ▶ ногиронлар фуқаролик, маданий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқлардан бошқа шахслар билан тенг асосларда фойдаланиши керак.
- Ногиронлик белгиси бўйича камситиш, шу жумладан хусусий ва давлат секторларида камситиш шакли сифатида оқилона мослаштиришни киритишни рад этиш ман этилади.
- Ногиронлар жамият ҳаётининг барча соҳаларига жалб этилиши ва, жумладан, қуйидаги каби соҳаларда тўлиқ иштирок этишлари керак:
 - ▶ ижтимоий сиёсий ҳаётда (Конвенцияни, уларнинг манфаатларига таалуқли сиёsat ва қонунларда ва ҳоказоларда қўллаш масалалари бўйича ногиронлар билан маслаҳатлашувлар);
 - ▶ маданий ҳаёт, соғломлаштириш, бўш вақтни мазмунли ўтказиш ва спорт;
 - ▶ таълим;
- ногиронлар учун жисмоний мухитдан, транспортдан, технологиялар, ахборот ва алоқадан, ахолига тақдим этиладиган обьектлар ва хизматлардан фойдаланиш имконияти бўлиши керак;
- амалдаги тенгликни тезлаштириш ва амалга ошириш учун вақтинчалик ёки доимий хусусиятга эга маҳсус чоралар кўзда тутилиши керак;
- жисмоний шахслар ва шахслар гурӯҳларининг ногиронлик белгиси бўйича камситиш ҳолатларида фуқаролик, жиноий ёки маъмурӣ даъво аризалари бериш, шунингдек тегишли суд ҳимояси воситаларига ҳуқуқлари кафолатланиши керак;
- зарур ҳолатларда, шунингдек, ногиронлик турларини белгилаш Конвенция 2-моддасига мувофиқ бўлиши керак.

- ногиронларга уларнинг ҳуқуқ субъекти эканлиги ва ҳуқуқ лаёқатининг тан олиниши ҳуқуқи, шунинглек уларнинг қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилинишнинг зарур чораларидан фойдаланиш ҳуқуқи кафолатланиши керак;
- ногиронлар одил судловдан фойдаланиш ва ҳуқуқий жараённинг барча босқичларида процессуал аниқлик киритишдан фойдаланишлари керак.
- Конвенцияга риоя этилиши мониторингининг миллий механизми ишлаб чиқилиши керак.

жабр кўрган шахснинг ҳуқуқларини ҳисобга олиш мақсадида оқилона мослаштиришни киритиш тўғрисидаги фармойиш; кечирим сўраш тўғрисидаги қарор; турли тузатиш киритиш чоралари, шу жумладан ижобий чоралар ва чораларнинг бошқа турлари бўлиши мумкин самарали суд ҳимояси воситаларидан фойдаланиш имкониятини кафолатлаши керак.

Камситишни ман этиш мақсадларида қатор мамлакатларда қабул қилинган қонунларда даъвогар бу камситиш эканлигини тахмин килишга асос бўлиши мумкин бўлган далилларни аниқлаган заҳоти жавобгар зиммасига даъвогар билан муомала ман этилган камситишга асоланмаганлигини ёки агар бундай ҳолат шундай бўлса, мазкур муомала камситишни ман этадиган қоидалардан йўл қўйилиши мумкин бўлган истисно эканлигини исботлаш масъулияти юкландади. Камситиш тўғрисидаги ишларда, одатда, даъвогарга у билан муомала камситиш хусусиятига эга бўлганлигига доир бевосита исботларни тақдим этиш қийин эканлигини эътиборга олган ҳолда бу масалада қатъий тартиб қоидаларини ўрнатиш лозим (камситишни ман этиш тўғрисидаги қонунчилик чораларига нисбатан турли ёндашувларга юқоридаги қўшимчага қаранг).

КОНВЕНЦИЯГА РИОЯ ЭТИЛИШНИ ТАЪМИНЛАШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАРТИБ ЧОРА-ТАДБИРЛАРЛАР

Мазкур Кўлланмада юқорида Конвенцияни ратификация қилишга тайёргарлик кўришда парламент аъзоларининг ўйнаши мумкин бўлган роли тўғрисида гап борганди. Конвенциянинг давлат томонидан ратификация қилиниши ёки Конвенцияга қўшилиши унинг зиммасига жиддий мажбуриятлар юклайди ва парламент аъзолари бу мажбуриятларга амал қилинишига қўп жиҳатдан ёрдам беришлари

мумкин. Конвенция имзолангани ва ратификация қилингани заҳоти парламент аъзолари куйидагиларни амалга оширишлари керак:

Комплекс муҳокамани амалга ошириш

Конвенциянинг 4-моддаси 1b-бандига мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар “ногиронларга нисбатан камситиш хусусиятига эга мавжуд қонунлар, қарорлар, урф-одатларни ўзгартириш ёки бекор қилиш учун барча зарурий чораларни, шу жумладан қонунчилик чораларини кўриш” мажбуриятини олади.

Демак давлатлар Конвенциянинг иштирокчиси бўлгач, кўриши керак бўлган энг муҳим вазифаларидан бири, имкони борича, Конвенцияни имзолаган заҳоти мавжуд қонунчиликни мажмуавий тахлил килиб чиқиши ва қонунчилик шартнома қоидаларига қай даражада мувофиқлигини аниқлашдан иборатdir. Тегишли ҳолатларда давлат, шунингдек, Конвенция ижросини таъминлаш учун қонунчилик ва сиёсий хусусиятларга эга бўлган қандай янги чоралар кўриш зарурлигини аниқлаши керак. Қонунчиликни кўриб чиқиши ва қонунчиликни ислоҳ этиш учун батафсил жадвал тузиб чиқиши зарур.

Бу турдаги комплекс муҳокама давлат учун Конвенцияга мувофиқ Конвенцияни ратификация қилганидан кейин икки йил мобайнида тақдим этиши керак бўлган дастлабки маърузани тайёрлашда, айниқса, фойдали бўлиши мумкин. Дастлабки маъзуза ногиронлар хукуқларини амалга ошириш учун таянч ҳужжат вазифасини ўтайди, биринчи навбатда ислоҳотлар ўтказилиши

Жанубий Африка ногиронларнинг хукуқларини ҳимоя қилиш, бевосита вакиллик ва сиёсий ислоҳотларни амалга оширишда катта муваффақиятларга эришди. Шу билан бир қаторда Конвенция эришилган ютуқларни янада мустаҳкамлайди ва сиёсий вазиятнинг ўзгаришига қарамасдан, агар бундай ўзгариш ҳақиқатан содир бўлса, мамлакат бундан кейин ҳам ногиронларнинг ва улар оиласарининг хукуқларини ҳимоя қила олади ҳамда ўзининг уларга нисбатан мажбуриятларини бажаради ва ногиронлар билан бошқа шахслар билан бўлганидек тенг, биринчи нав фуқаролардек муюмала қилинишига эришади.

Хендрietta Богопане-Зулу, Жанубий Африка парламентининг аъзоси.

зарур бўлган соҳаларни аниқлайди ҳамда ахволни изчил, режали ва назорат қилган ҳолда яхшилашга йўналтирилган дастурни ишлаб чиқишига ёрдам беради.

Бундай муҳокамани турли воситалар орқали амалга ошириш мумкин. Масалан, қонун билан ана шу муҳокамани амалга ошириш ва хукумат учун маъруза тайёрлаш вазифаси юқлатилидиган мустақил орган ташкил этилиши мумкин ёки ушбу вазифа мавжуд органга, масалан, тенгликни таъминлаш бўйича комиссияга, инсон хукуклари бўйича миллӣ комиссияга ёки ногиронлар хукуклари бўйича комиссияга топширилиши мумкин. Парламентнинг ўзи ҳам ушбу жараённи назорат қилиш бўйича маҳсус комиссия ташкил этиши ёки ушбу вазифани мавжуд органлардан бирига топшириши мумкин.

Конвенция доираси ногиронлар амалда инсон хукукларидан қай даражада фойдаланаётганликларини баҳолаш мумкин бўлган меъёр бўлиши керак. Ногиронлар ушбу жараёнга бир йўла муҳокама органи аъзолари ҳамда маслаҳатчилар сифатида бевосита жалб этилиши керак. Бу муҳокама бир марталик бўлмаслиги керак. Ташкил этилган ёки тайинланган органга Конвенция қўлланишини ёки Конвенцияда таърифлаб берилган тавсиялар бажарилиши уч йилдан беш йилгача бўлган оқилона давр ўтгач, мустақил кўриб чиқиш мавзуси бўлиши кераклиги устидан назорат қилишни амалга ошириш бўйича масъулият юкланди.

Барча қонунлар Конвенцияга мувофиқ бўлишиига эришишига интилиши

Янги қонунлар ва янги меъёрий хужжатлар Конвенцияга мувофиқ бўлишиига ва унинг мақсадларини амалга оширишга ёрдам беришига эришиш мавжуд қонунчиликни қайта кўриб чиқиш каби мухимдир. Давлатлар Конвенцияга мувофиқ барча стратегиялари ва дастурларида инсон хукукларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришни ҳисобга олишлари шарт (4-модданинг 1с-банди). Шунинг учун давлат органлари янги сиёсатни ва янги қонунларни ишлаб чиқаётганларида уларнинг таклифлари Конвенция қоидаларига мувофиқ бўлиши учун ҳамма зарур нарсани қилиши керак.

Парламентлар қонун лойиҳаларини кўриб чиқишида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Улар мазкур қонун лойиҳалари қонуншунослик жараёнининг у ёки бу босқичида Конвенцияга мувофиқлиги масаласида таҳлил қилиб чиқилиши устидан назоратни амалга оширишлари керак. Шу мақсадда парламент комиссиясини ташкил этиш ва унинг зиммасига қонун лойиҳасини кўриб чиқиш вазифаси юқлатилиши ёки ушбу вазифани янги қонунларни инсон хукуклари асосланган тамойилларга

риоя этилиши масаласини кўриб чиқиш билан шуғуланаётган битта ёки бир нечта комиссияга топшириш мумкин. Бундай ҳолатларда ушбу жараёнга ногиронларни ва уларнинг вакили бўлган ташкилотларни ҳам жалб этиш мухимdir. Ногиронлар конунларни кўриб чиқиши ва тайёрлаш жараёнларидан хабардор бўлишлари ва ўз фикрларини эркин билдира олишлари учун парламентлар кўпинча алоҳида чоралар кўришлари керак бўлади.

Қатор мамлакатларда парламент ижроия хокимият кўриб чиқилаётган қонун лойиҳаси тегишли ҳалқаро меъёrlарга мувофиқлиги тўғрисида баёнот беришини ёки ҳокимият қонун лойиҳасини киритишида ушбу қонун лойиҳасининг у ёки бу аниқ бир гурухга нисбатан оқибатларини тадқиқ этиш натижаларини тақдим этишини талаб қилади. Бундай қонун лойиҳаларини амалга оширишнинг ногиронлар учун эҳтимол кутилган оқибатлари тадқиқотнинг алоҳида ёки бундай оқибатларнинг инсон ҳукуқлари учун оқибатлари тадқиқотлари доирасида киритилиши ҳукуматга дикқат-эътиборини ушбу масалага марказлаштиришга ёрдам берган бўларди.

Ногиронларни қонунчилик жараёнида иштирок этишига жалб этиши

Ногиронлар Конвенциянинг ўзини ишлаб чиқишида бўлганидек, ўз манфатларига тааллуқли қонунларни ишлаб чиқишида ва бошқа чора-тадбирларни кўришда фаол иштирок этишлари зарур. Уларни, шунингдек, мулоҳазалар билдириш ва қонунлар кўлланиши тўғрисидаги ахборотларни маълум қилишга ҳам рағбатлантириш лозим. Барча билдирилган фикрлар эътиборга олинишини турлича, масалан ошкор эшитишларини ўтказиш (тегишлича реклама ва олдиндан хабардор қилиш), манфаатдор шахслар ва шахслар гурухларига ваколатли парламент комиссияларига ёзма хабарларни юбориш даъвати билан мурожаат қилиш ҳамда барча олинган мулоҳазаларни парламентнинг веб-саҳифаси ва бошқа оммавий ахборот воситаларида кенг ёритиш орқали таъминлаши мумкин¹.

Парламент ногиронлар қонунларни умуман ишлаб чиқиш жараёнида ва манфаатларига тааллуқли қонунларда тўлиқ иштирок этишларини таъминлаш максадида қонунларнинг матнлари, мунозаралар тўғрисидаги ҳисоботлар ва парламент ҳужжатлари фойдаланиш имконияти бўлган шаклларда, масалан йирик шрифтда, Брайль шрифтida ва одатдаги

¹Фуқароларнинг парламент жараёнларида иштирокининг тўлиқроқ таҳлилини *Parliament and Democracy in the Twenty-first Century: A Guide to Good Practice* (Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2006), pp. 79-87 да топиш мумкин.

КОНВЕНЦИЯНИ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИККА КИРИТИШГА ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЁРДАМ БЕРА ОЛАМАН

-
- Мамлакатнинг олий қонуни (конституция ёки асосий қонун) ногиронларнинг фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилиши ва тан олинишига эришиш;
 - амалдаги қонунчилликни Конвенцияга мувофиқлигини таҳлил қилиш;
 - Конвенцияда ургу берилган барча меъёрлар – улар мавжуд қонунчилек ёки янги қонунлар бўлсин – ички ҳуқуққа киритилишига эришиш;
 - қонунларни ишлаб чиқиш жараённада ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар билан маслаҳатлар ўtkазилишига эришиш;
 - янги қабул қилинган қонунларнинг матнлари Конвенцияга мувофиқ бўлиши учун парламент органлари ва механизмлари яратилишига эришиш;
 - ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган турли секторларга давлат бюджетидан етарли миқдорда маблағлар ажратилишига эришиш;
 - мавжуд парламент тартибларидан, масалан, қуйидагилардан самарали фойдаланиш:
 - ▶ оғзаки ва ёзма сўровлар;
 - ▶ қонун лойиҳаларини тақдим этиш;
 - ▶ парламент мунозаралари.
 - ногиронлар ҳуқуқларини англашига, жумладан, қуйидаги воситалардан фойдаланган ҳолда ёрдам бериш:
 - ▶ ички партия баҳслари;
 - ▶ манфаатларни ҳимоя қилиш мақсадарида парламентнинг бошқа аъзолари билан иттифоқлар тузиш;
 - ▶ ногиронлар ташкилотлари билан шериклик муносабатларини ўрнатиш;
 - ▶ аҳоли ўртасида ахборот-тушунтириш кампаниялари.

алифбода нашр қилиниши устидан назорат олиб бориши лозим.
Парламент бинолари ва маъruzалар ўтказилиши мумкин бошқа жойларга
ҳам ногиронлар кира олиши мумкин бўлиши керак.

Провинциялар ёки федерация субъектлари парламентларини жалб этishi

Конвенция 4-моддасининг 5-бандида Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги ҳалқаро пакт ҳамда Иктисолий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги ҳалқаро пакт қоидаларини тақрорлаган ҳолда “Ушбу Конвенциянинг қоидалари федерал давлатларнинг барча қисмларига бирор чеклашларсиз ёки қисқартиришсиз ҳолда амал этади” дейилади. Айрим федератив давлатларда Конвенциянинг баъзи қоидаларини кўллаш учун масъулият, биринчи навбатда, тегишли ваколатлар берилган провинциялар ёки федерациялар субъектлари зиммасига юкланади. Агар федерация субъектлари бу ваколатларни амалга ошира олмаса, федератив давлатнинг ўзи ҳам ўз ҳалқаро мажбуриятларини бажара олмайди. Федерал ҳукумат расман ушбу соҳада ваколатга эга эмаслиги баҳона хисобланмайди. Шунга қарамасдан, мазкур қоида ушбу маънода муайян имкониятлар тақдим этади, чунки провинциялар ва федерация субъектлари ўз ваколатлари доирасида Конвенция қоидалари бажаралишини таъминлаш учун ўз қонунчилик ва бошқа ташаббусларини амалга ошириб, бу билан федерал ҳукумат қабул қилиши мумкин бўлган чораларни тўлдиради.

ОЛТИНЧИ БОБ

КОНВЕНЦИЯ ҚОИДАЛАРИНИ АМАЛИЁТДА ҚҮЛЛАШ

Конунчилликнинг ўзи ногиронлар инсон ҳуқуқларидан фойдалана олишлари мумкинлигини кафолаттай олмайди. Конвенция қоидалари, ҳақиқатан ҳам, ногиронлар ҳаётига таъсир кўрсатиши учун давлат самарали сиёsat ва дастурларни ишлаб чиқиши керак.

Ногиронлар учун ҳам, шунингдек бошқа одамлар учун ҳам фақат биргина ҳуқуқни рад этиш бутун умри давомида бошқа ҳуқуқлар ва имкониятларни рад этишга олиб келиши мумкин. Куйида мисол тарзida Конвенциянинг бешта қоидаси келтирилган ҳамда абилитация ва реабилитация (26-модда), фойдаланиш имконияти (9-модда), таълим (24-модда), меҳнат қилиш ва бандлик (27-модда) ва ҳуқуқ лаёқати (12-модда) ўргасидаги мавжуд алокадорлик кўрсатилган. Бошқа томондан турли ҳуқуқлар ўзаро боғлиқ бўлганлиги учун давлатлар бир йўла Конвенциянинг турли қоидаларини қўллашга интилиши керак.

АБИЛИТАЦИЯ ВА РЕАБИЛИТАЦИЯ

Кўр бўлиб туғилган бола жамиятнинг фаол аъзоси бўлишга қандай ўрганади? Бахтсиз ҳодиса оқибатида умуртқаси жиддий жароҳатланган ва юра олмайдиган йигит ўзининг холатига қандай мослашади? Ердаги мина портлаши оқибатида иккала оёғидан ажralган она қандай қилиб ишлашни ва ўз оиласига раҳбарлик қилишни давом эттиради?

Абилитация ва реабилитация вазифаси ногиронларга мустакил турмуш тарзини олиб боришда (19-модда), жамиятда ҳаракатчан

бўлишда (20-модда) ва ўз салоҳиятини тўла намоён этишига ёрдам беришдан иборат бўлган жараённинг биринчи, жуда муҳим босқичлари ҳисобланади. Ушбу жараён натижасида ногиронлар ўзларига ишлаш ва тирикчилик кечириш учун пул ишлаб топиш, асосланарли карорлар қабул қилиш, жамият ривожига ҳисса қўшиш ҳамда Конвенцияда кўрсатилган бошқа барча ҳуқуқларини амалга оширишда ёрдам берадиган кўнимкамарини ривожлантиради.

Абилитация одамга жамиятда амал қилишда ёрдам берадиган когнитив¹ кўнимкамарини ривожлантиради. Дастурларнинг бу турлари, қоида бўйича, ногирон бўлиб туғилган болаларга мўлжалланган. Реалибитация ногиронга йўқотган қобиятлари ва кўнимкамарини қайтаришини англатади

МАҲАЛЛИЙ ЖАМОАГА АСОСЛАНГАН РЕАБИЛИТАЦИЯ

Ижтимоий реабилитация – бу жаҳоннинг 90 тадан ортиқ мамлакатларида қўлланиладиган ёндашувдир. У умуман жамиятни ривожлантириш стратегияси унсури ҳисобланади ва қашшоқлик кўламларини қисқартириш, имкониятлар tengligини таъминлаш ва ногиронларни жамиятта интеграция қилишга йўналтирилган. МАҲАЛЛИЙ ЖАМОАЛАР ижтимоий-иктисодий ахволи, топология, маданий ва сиёсий тизими бўйича фарқлангани учун барча ҳолатларда қўлласа ҳам бўладиган модель мавжуд эмас. Демак, ижтимоий реабилитация – бу соглиқни сақлаш, таълим ва қасбий тайёргарлиқдан, даромад олиш, жамият ҳаётида иштирок этиш ва ижтимоий инклузиядан фойдаланиш имкониятига асосланган эгилувчан, ҳаракатчан ва мослаштирилган стратегияидир.

Ижтимоий реабилитация жамоа билан ногиронлар ўзларининг, уларнинг оиласлари, ташкилотлар ва жамоалар, ваколатли давлат тузилмалари ва нодавлат ташкилотларининг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари орқали амал қиласди. Гап мақсади ногиронларга жамиятнинг бошқа аъзоларида мавжуд ўша ҳукуқ ва ўша имкониятларни бериш бўлган жамият фаолияти тўғрисида кетар экан, ижтимоий реабилитацияга тобора кўпроқ жамиятни ривожлантиришнинг муҳим таркибий қисми сифатида қаралмоқда.

ЖССТ, ХМТ, ЮНЕСКО, ногиронлик ва ривожланиш соҳаларида катта тажрибага эга бўлган халқаро НДТ ва ногиронларнинг ташкилотлари дастураламал тамойилларни ишлаб чиқсанлар, уларда ижтимоий реабилитация ногиронларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишда ва ўзларига хос бўлган қадр-қимматга ҳурматни рағбатлантиришда қандай қилиб ёрдам бера ошиллари кўрсатилган.

¹Когнитив – маълумотларни рақамли усулда киритиш ва таҳлил этишини автоматлаштириш комплекс тизими.

ва у, коида бўйича, ногирон бўлиши оқибатида жамиятда амал қилишга яна ўрганиши керак бўлган катта ёшдаги одамларга мўлжалланган.

Абилитация ва реабилитация – бу, одатда, ёки бу ногирон дуч келган вазиятга боғлиқ равишда шахсий хусусият касб этадиган вақт бўйича чегараланган жараёнлардир. Ушбу жараёнлар профессионал ходимлар ёрдамида, баъзан оила аъзолари ва яқин одамлар иштирокида мақсадга эришишдан иборатдир. Абилитация ва реабилитация дастурлари, шунингдек, тиббий, психологик, ижтимоий ва касбий қўллаб–кувватлаш бўйича чораларни қамраб олиши мумкин. Бундай чоралар қўрилмаса, ногиронларнинг ўзларининг имкониятлардан фойдаланиш, таълим олиш ва меҳнат қилиш хукуқларини амалга ошира олишлари эҳтимоли кам.

ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТИ

Ҳар қандай жамиятда ногиронлар тўлақонли яшашлари учун халақит берадиган беҳисоб тўсиқлар ва ғовларга тўқнаш келади – бу ўзлари кўтарила олмайдиган зиналар ёки ўқий олмайдиган эълонлар ва ҳоказолардир. Фойдаланиш имконияти (9-модда) дейилганда жамиятнинг барча аъзоларига, шу жумладан ногиронларга тақдим этиладиган обьектлардан ва хизматлардан фойдаланиш имконияти тушунилади. Бунда гап Конвенция қоидаларини қўллаш барча соҳаларига тааллуқли бўлган Конвенциянинг энг асосий тамойиллари (4-модда) тўғрисида кетмоқда. Конвенциянинг фойдаланиш имконияти соҳасидаги айрим қоидалари қисқа муддатда қимматга тушиши мумкин бўлса-да, дарҳол амал қила оладиган оддий ва кам чиқимли қарорлар ҳам мавжуд.

Масалан, ахборотдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш нисбатан кам чиқимлар билан ногиронларнинг турмушини сезиларли равишда ўзгартира оладиган чора, жумладан, ёрлиқдаги маҳсулот баҳосини ўқиш, йиғилишда иштирок этиш учун залга кириш, автобус жадвалини тушуниш ёки интернетда ишлаш бўлиши мумкин. Масалан, телевидение бир йўла ҳам ахборотнинг асосий манбаси, ҳам маданий ва спорт тадбирлари билан танишиш воситаси ҳисобланади. Парламент аъзолари оммавий ахборот воситалари билан ўзаро ҳамкорликда телевидение ўз каналларидаги кўрсатувларда субтитрларни қўллашга рағбатлантириб, эшлиши қобилияти чекланганлар ва кекса ёшдагиларга телевизор кўриш имкониятини яратишлари мумкин. Бундай чора-тадбирлар хозирнинг ўзида турли минтақалардаги 30 дан ортиқ мамлакатда қўлланилган.

ИНТЕРНЕТДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТИ

Интернет барча одамлар учун имкониятлар яратади, лекин ногиронлар бу имкониятларнинг кўпчилигидан фойдалана олмайди. 2006 йилнинг охирида World Wide Web Consortium (W3C) консорциуми томонидан ишлаб чиқилган тамойиллар асосида 20 мамлакатнинг таҳминан юзта йирик веб-саҳифасидан фойдаланиш имконияти таҳлил қилиб чиқилди. Жумладан, саёҳатлар, молия, ОАВ, давлат бошқаруви ва чакана савдо каби мавзулар бўйича веб-саҳифалар таҳлил қилинди.

Натижада кўпчилик веб-саҳифалар фойдаланиш имконияти бўйича умумий қабул қилинган халқаро меъёрларга жавоб бермаслиги ва уларнинг фақат 3 фоизи энг кам меъёрларга мувоғикилиги аниқланди. Айрим веб-саҳифаларда арзимас модификациялар қилингандан кейин ногиронлар улардан фойдаланса бўларди, бироқ веб-саҳифаларнинг кўпчилиги жиддий иш талаб қиласади.

Ногиронларга ахборот технологияларини тақдим этиш фақатгина инсон ҳукуқаридан фойдаланишига ёрдам берибгина қолмасдан, балки капиталларни тижорат мақсадларида самарали инвестиция қилиш воситаси ҳамдир. Тадқиқотлар фойдаланиш имконияти бўлган веб-саҳифалар асосан қидирув тизими саҳифаларида пайдо бўлишини, улар техник хизмат кўрсатиш учун кам чиқимли эканлигини ва манбаатдор корхоналарга, одатда, бунгача қамраб олинмаган мижозларни топиш имконини беришини кўрсатди.

Интернет таълим олишни улкан даражада енгиллаштиришга, иш топишга, тиббий хизмат соҳасидаги янгиликлар ва ахборотлардан хабардор қилишга қодирлигидан ташқари, сиёсий ҳаётда иштирок этиш ва жамият билан алоқада бўлиши воситаси ҳам ҳисобланади. Шунинг учун интернетдан фойдаланиш имкониятига эга бўлмаган одамлар муайян даражада жамият ҳаётида иштирок этиш имкониятидан маҳрумдир. Бугунги кунда кўпчилик мамлакатлар ногиронлар ҳеч бўлмаганда ҳукуматнинг веб-саҳифасидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларини талаб қилаётган бўлса ҳам улар дунёдаги кўргина веб-саҳифаларга кириш имкониятидан маҳрум (юкоридаги қўшимчага қаранг).

Ахборотдан фойдаланиш имконияти, шунингдек, фавқулодда ҳодисалар рўй берганида муҳим роль ўйнайди. Жаҳоннинг турли минтақаларида яқин орада содир бўлган фожеалар, инқизорзли вазиятларда ногиронлар бошқа одамлардек кўллаб-куvvatlashга эга бўлмасликларини кўрсатди. Шунинг учун Конвенция давлатларни ногиронларга шошилинч ёрдам хизматларини тақдим этиш учун тегишли чораларни кўришга даъват

этади (9-модданинг 1б-банди). Масалан, матнли хабарларни узатиш эшитиш қобилияти чекланганлар учун муомаланинг имтиёзли воситасига айланди. Бироқ кўпчилик мамлакатларда шошилинч хизматлар коммуникация протоколларининг бир-бирига мувофиқ келмаслиги туфайли улар матнли хабарлар орқали алоқа қила олмайди.

ЯШАШ ИМКОНИЯТИНИ ЯРАТИШ

Атроф мұхит

Күлпай атроф мұхит факат ногиронларға эмас, балки ҳамма одамлар учун мұхимдір. Конвенцияда иштирок етүвчи давлатлар ахоли учун очик бўлган ёки тақдим этиладиган обьектлар ва хизматлардан, шу жумладан мактаблар, тиббий муассасалар ва иш жойларидан фойдаланиш имкониятига ҳалақит берадиган тўсиқлар ва ғовларни бартараф қилишга қаратилган чоралар кўришлари кераклиги айтилади (9-модданинг 1а-банди). Йўловчилар учун ҳалақит берадиган барча тўсиқлар факат биноларнинг ичida эмас, шунингдек йўллар, йўлаклар ва ҳоказоларда бартараф қилиниши керак.

Вақт ўтиши билан барча бинолар ногиронлар фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари ҳисобга олинган ҳолда лойиҳалаштирилиши керак. Жаҳон банки агар бунга лойиҳалаш босқичида амал қилинадиган бўлса, бундай мосламаларнинг қиймати арзимас бўлиши тўғрисидаги хуносага келди. Жаҳон банки, ногиронлар фойдаланиш имкониятига эга бўладиган биноларни қуриш учун харажатлар 1 фоиздан ҳам камроққа ортишини ҳисоблаб чиқди.

Ахоли учун очик бўлган ёки тақдим этиладиган обьектлар ва хизматлар
Конвенция ҳукуматни ахоли учун очик бўлган ёки тақдим этиладиган обьектлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятининг зарур меъёрларини ишлаб чиқиш орқали ногиронларнинг жамият ҳаётида тўлиқ иштирок этишини таъминлаш масаласида ибрат кўрсатишга даъват қилди (9-модданинг 2а-банди). Фойдаланиш имконияти яратилиши учун жамоат биноларига кириш жойларида пандуслар бўлиши, Брайль шрифтидан фойдаланилиши, ҳожатхоналардан фойдаланиш қулайлиги, телевидение кўрсатувлари субтитрлар ва субтаржималар билан бўлиши керак. Бу меъёрлар ногиронлар ва/ёки уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар иштирокида ишлаб чиқилиши лозим.

Транспорт

Транспорт – самолётлар, автобуслар, поездлар ва такси – мустақил турмуш тарзи олиб бориш учун биринчи даражали аҳамиятга эгадир. Одатда, ногиронлар, жумладан кўзи ожизлар ёки ҳаракатланишда қийинчилик сезадиганлар асосий хизматлардан фойдаланиш имкониятига эга эмаслар, шунинг учун мактабга, ишга қатнай олмайди ва соғлиқни сақлаш соҳасида хизматлардан фойдалана олмайди.

Кўпгина мамлакатлар ахборотдан фойдаланиш имконияти бўлган шаклларда, масалан Брайль шрифти билан чоп этилган матнлар, овоз ёзувлари ёки ишора тили тарқатишга тааллукли қонунларни ва веб-саҳифалардан фойдаланиш имкониятига доир меъёрларни қабул килмаган. Ҳатто бундай қонунлар мавжуд бўлса ҳам, одатда, улар амалиётда бажарилмайди. Конвенция ногиронлар ўзларининг кундалик турмушига бевосита таъсир кўрсатадиган ахборотдан фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари учун ҳукуматларни тегишли қонунлар қабул қилиш ва чоралар кўришга даъват этади (9-модданинг 1ава 2g-бандлари).

Кўзи ожизларга ахборотни ўқиш, тушуниш ва ўзлаштириш учун фойдаланиш имконияти бўлган шаклда ўз вақтида ва самарали тақдим этиб, улар дунёning ҳамма қисмларида жамиятга улкан ҳисса қўшишларига ишонч комил бўлиши мумкин.

Дон Бреда, кўзи ожиз, ахборот технологиялари соҳасидаги мутахассис.

ТАЪЛИМ

Ногиронлар таълим олишда, айниқса, ривожланаётган мамлакатларда беҳисоб тўсиқларга дуч келишлари мумкин. Бундай тўсиқлар, жумладан, қуидагилардан иборат:

ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ТАШҚАРИСИДА

Таълим олиш имконияти фақат таълим тизимиға боғлиқ эмас. Мактаб, ҳатто, ногирон болаларни ўқишига қабул қилса ҳам, транспорт воситаларининг йўқлиги мактабгача бўлган йўлни босиб ўтишини қийин, ҳатто иложисиз қилиб қўяди. Баъзан эса мактабда ўқиб бўлмайди. Мавжуд инфратузилмани ўзгартириш мураккаб вазифа бўлиб кўриниши мумкин, аммо бу ҳамиша ҳам шундай эмас. Вақт ўтиши билан мактаб биноларини мукаммал таъмирлагандан кейин уларни қайта жихозлаш ва ўқиш учун яроқли қилиш мумкин.

Келажакда барча янги бинолар, шу жумладан ўқув юртлари ҳам мажбурий тарзда ногиронлар учун кулай бўлиши керак. Гап фақат ногиронлар аравачаларида ҳаракатланадиган шахсларнинг биноларга кира олиши тўғрисидагина кетаётгани йўқ, шунингдек Брайль шрифтидан фойдаланган ҳолда тегишли кўрсаткичлар ўрнатиш ва кўзи ожизларга тегишли ёритишни таъминлаш зарур. Биноларни шу тарзда қайта жихозлаш катта чиқим талаб этмайди ва айрим тадқиқотлар биноларни ногиронларга кулай қилиб қуриш учун сарф қилинадиган қўшимча ҳаражатлар 1 фоиздан ҳам кам ортишини кўрсатди.

- камбағаллик;
- мактабларда ўқувчиларнинг сони меъёрдан ошиб кетгандиги;
- малакали педагогларнинг етишмаслиги;
- ногирон ўқувчилар учун тегишли биноларнинг йўқлиги ва уларнинг кўллаб-қувватланмаслиги;
- объектларга киришнинг нокулайлиги;
- ўкув дастурларидан фойдаланиш имкониятининг йўқлиги;
- транспорт воситаларига чиқишнинг иложи йўқлиги ёки уларнинг етишмаслиги;
- жамиятда камситилиш ва мактаб мухитидаги тушунмовчилик.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛА ОЛАДИ

МЕН ҚАНДАЙ ҚИЛИБ ЖАМИЯТДА ОЧИҚЛИКНИ ТАЪМИНЛАЙ ОЛАМАН

- Мавзени айланиб чиқиш ва бу жойларда қанча тўсиқлар: мослаштирилган зиналар, йўлаклар, Брайль шрифтида ёзилган кўрсаткичлар ва ҳоказолар йўқлигини аниқлаш;
- ҳукумат ҳужжатлари ногиронлар таниша оладиган муқобил вариантларда нашр этилишини аниқлаш;
- давлат бошқаруви объектлари ва хизматлари қай даражада фойдаланиш имкониятига эгалигини аниқлаш;
- ҳукумат томонидан ишлаб чиқилган шошилинч ёрдам режаларида ногиронларнинг аҳволи ҳисобга олинганлигини аниқлаш;
- ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар билан фойдаланиш имкониятини яхшилаш учун кўрилиши керак бўлган чоралар бўйича маслаҳатлашиш.

Сўнгти маълумотларга кўра, ривожланаётган мамлакатларда ногиронларнинг мактаб таълими билан қамраб олиниши 1–3 фоиздан ортиқ эмас, шунинг учун ногирон болаларнинг 98 фоизга яқини мактабга бормайди ва саводсиз. Шу қадар кўп ногирон болалар мактабга бормас экан, Минг йиллик декларациянинг ривожланиш соҳасидаги умумий бошлангич таълимни таъминлашни кўзда тутадиган мақсадига эришиб бўлмайди. Бу билан биргта тадқиқотлар оддий мактабларда ўқийдиган болалар, жумладан жиддий ногиронликкаэга бўлгандар ҳам бошлангич мактабни тугаллаш, ўрта мактабда ўқишни давом эттириш ва касбий тайёргарлик олиш, иш топиш, яхши пул ишлаб топиш ва ўз жамиятининг фаол аъзосига айланиш учун кўпроқ имкониятга эга бўлишини кўрсатади.

Мен ақллироқ бўлганим учун эмас, шунчаки имкониятларим борлиги ва барча шароитлар яратиб берилгани учун маҳсус курсларда шуғулланадиган синфимдаги ҳамма ўқувчиларга нисбатан имтиҳонларни яхшироқ топширдим.

Люсия Беллини, кўзи ожиз, студент
(Бирлашган Қироллик).

Конвенцияда хаётнинг турли босқичларидаги таълимнинг кўпгина хусусиятлари ўз ифодасини топган (24-модда). Асосий вазифа - ногирон болаларни барча даражалардаги мактабга боришини рағбатлантиришдан иборатdir (24-модданинг 2a-банди). Конвенцияга кўра, бунинг энг яхши воситаси – асосий эътиборни болаларнинг энг яхши манфаатларига қаратишидир (24-модданинг 2b-банди).

Конвенцияда, шунингдек, саводсиз ёки етарли таълимга даражасига эга эмас, болалигига ўқиш имконияти бўлмаган кўп сонли катта ёшдаги

ногиронларнинг ҳам таълим олиши зарурлиги таъкидланади.

Конвенцияда айни пайтда катта ёшдагилар учун таълимнинг ва бутун умр давомида таълим олишнинг муҳимлиги (24-модданинг 5-банди), шу жумладан ногирон бўлишган ва бунинг оқибатида ўз таълимини чукурлаштиришни, жумладан ишлаш имкониятига эга бўлиш учун касбий, ўрта ёки олий таълим олишни хоҳлаётганлар ёки таълим олишлари керак бўлганлар учун муҳимлиги эътироф этилади.

Конвенцияда баён этилган таълим олишга ёндашув инклузив билим олиш учун, шу жумладан ақлий қобилияти бузилган болалар учун факат яхши шароитларни яратибгина қолмасдан, тўсиқлар барҳам бериш этиши ва бир қолипли тасаввурларни бартараф этишга кўмаклашиш аниқ келиб чиқадиган кўрсаткичларга асосланган. Бундай ёндашув ногиронликдан хавфисирамайдиган, у қандай бўлса, шундайлигича қабул қилишга тайёр

жамиятни яратиш имконини беради. Ногирон ва ногирон бўлмаган болалар биргаликда катта бўлишса ва бир мактабда парталарда ёнма-ён ўтиришса, улар бир-бирларини яхшироқ тушунади ва кўпроқ хурмат килади.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛИШИ МУМКИН

МЕН ТАЪЛИМ ЯНАДА ИНКЛЮЗИВ БЎЛИШИГА ҶАНДАЙ ҚИЛИБ ЁРДАМ БЕРА ОЛАМАН

- Инклюзив таълим усулларини педагогларни тайёрлаш дастурларига киритиш;
- ногиронларни таълим соҳасида мутахассисликни танлашга рағбатлантириш;
- инклюзив таълим усулларига ўқитилган педагоглар, ўз навбатида бошқа ўқитувчиларни тайёрлайдиган погонали таълим услубидан фойдаланиш;
- юқори синфлар ўқувчиларини куйи синфлар ўқувчиларига бириктирган ҳолда ёрдам берадиган қўллаб-кувватлаш дастурларини рағбатлантириш;
- мактаблар ва ота-оналар ўртасидаги шерикликни ривожлантиришни рағбатлантириш;
- инклюзив таълим соҳасидаги тадбирларни қўллаб-кувватлаш мақсадларида ижтимоий реабилитациянинг мавжуд тармоқлари ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш;
- болаларни тест синовидан ўтказиш учун оқилона мосламалар кўзда тутилишига эришишга интилиш;
- мавжуд ихтисослаштирилган мактабларни ресурс марказларига айлантириш;
- ногирон болаларни мактаб таълими билан қамраб олиниши фоизини ва уларнинг давоматини назорат қилиш имкониятини берадиган ҳисобот механизмини яратиш.

Махсус таълимга асосланган мактаб тизимидан инклузив тизимга ўтиш синчиклаб режалаштирилиши ҳамда бола эҳтиёжларини ва энг яхши манфаатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак. Бу масалада ота-оналар, жамоалар раҳбарлари ва педагоглар томонидан қўллаб-қувватланиш талаб қилинади. Умумий таълим тизими инклузив бўлиши учун куйидагилар амалга оширилиши керак:

- ▣ ногиронлар ихтиёрига тегишли воситалар ва ўкув материалларини тақдим этиш;
- ▣ барча болалар ва барча ўкувчилар, шу жумладан ногиронлар эҳтиёжини ҳисобга оладиган ва турфаликни рағбатлантирадиган ўқитиш услубиёти ва ўкув дастурларини қўллаш;
- ▣ инклузив синфларда дарс бериш учун педагоглар тайёрлаш ва уларнинг бир-бирига ёрдам кўрсатишларини рағбатлантириш;
- ▣ барча ўкувчилар, шу жумладан ногирон бўлмаган ўкувчилар эҳтиёжларига имконияти борича жавоб берадиган қўллаб-қувватлаш бўйича хизматлар кўрсатиш;
- ▣ кўзи ожиз ва эшитиш қобилияти чекланган болалар ёки кўзи ожиз-эшитиш қобилияти чекланган болалар таълим олиш ва ўзаро муомала қилиш имкониятига эга бўлишлари учун уларнинг Брайль шрифти ва ишора тилини ўрганишларида ёрдам бериш.

Инклузив таълим баҳоси

Кўпинча инклузив чора-тадбирларнинг баҳоси юкорилиги сабабли улардан фойдаланиш имконияти йўқ, улар қулай эмас, фойдаси кам ва факат ногиронлар учун қўлланиши мумкин, деб хато ҳисоблашади. Бироқ барча ижобий чоралар ҳам қимматга тушмайди. Қатор мамлакатларда ҳозирнинг ўзида чекланган ресурслардан фойдаланган ҳолда инклузив таълимни амалга оширишга йўналтирган самарали ва тежамкор дастурлар ишлаб чиқилган. Давлатлар мавжуд ресурслардан фойдаланишга, аниқ белгиланган мақсадларга эришишга интилишлари ва таълимни қисқа муддатли, ўрта муддатли ва узок муддатли барқарор молиялаштиришни кафолатлашлари керак. Таълимнинг инклузив тизимига ажратиладиган маблағларни қисқартириш факат инсон учун эмас, балки умуман инклузияга йўналтирилган сиёsat учун ҳам жiddий оқибатлар келтириб чиқариши ҳам мумкин.

Инклузив тизим, коида бўйича, махсус таълимни кўзда тутадиган тизимга қараганда арzonроқдир. Ягона комплекс тизим икки алоҳида

тизимга қараганда камхаржроқдир. Ягона тизим бошқарув ва маъмурий харажатларни қисқартириш имконини беради, бунда маҳсус ўқув юртларига хизмат кўрсатадиган маъмурий бирликлар, қоида бўйича, ўз кўламларига кўра катта бўлғанлиги учун транспорт сарфлари ҳам камаяди. Тажриба маҳсус таълимга муҳтоҷ бўлган болаларнинг 80 фоиздан 90 фоизигача, шу жумладан ақлий бузилишларга эга бўлган болалар ҳам уларга ижтимоий инклозияда зарур ёрдам кўрсатилса, одатдаги мактабда осон ўқий олишларидан далолат беради.

МЕХНАТ ҚИЛИШ ВА БАНДЛИК

Бандлик (27-модда) иқтисодий мустақиллик, оила қуриш имконияти ва миллий иқтисодиётни ривожлантиришга дахлдорлик ҳиссини туғдириш орқали жамият ҳаётида иштирок этиши учун беҳисоб имкониятлар тақдим этади. Шундай бўлса ҳам жаҳондаги биронта мамлакатда ногиронлар меҳнат бозорида иш билан тўла таъминланмаган. Уларнинг кўпчилиги ёки ишсиз, ёки фаол иш излаш рағбатини йўқотган. Ишлаётганлар орасида кўпчилик тўлиқ бўлмаган иш куни шароитида меҳнат қиласи, энг кам иш ҳақидан паст бўлган иш ҳақи олади ёки малакасига мувофиқ бўлмаган ишни бажаради. Иқтисодий фаолиятда иштирок этиш имкониятининг мавжуд эмаслиги ногиронлар турмушига жиддий таъсир кўрсатади, чунки улар етарлича турмуш даражасига эга бўлиш (28-модда) ва маҳаллий жамоада мустақил турмуш тарзи кечириш (19-модда) хукуқидан фойдалана олмайди.

Жаҳоннинг барча минтақаларида ногиронлар ва бошқаларнинг меҳнат шароитлари ва иш билан бандлиги даражаси ўртасида катта тафовут мавжуд. Кўпинча ногиронлар ўзларига муносиб иш топа олмасликлари сабабли тиламчилик қилишга, хайрия ва ижтимоий ёрдам ҳисобига турмуш кечиришга мажбур.

ТАЪЛИМ ВА ТРАНСПОРТ ВОСИТАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ БАНДЛИККА ҚАНДАЙ ТАЪСИР КЎРСАТАДИ

Транспорт, ижтимоий инфратузилма ва таълим тизимини ривожлантириш бўйича сиёсат ва режаларда ногиронларнинг эҳтиёжлари ҳисобга олинмайдиган бўлса, улар кўпинча меҳнат бозоридан иш топишдан маҳрум бўлади. Ҳатто ногиронлар учун иш жойлари бўлганида ҳам улар меҳнат қилишларига ҳалақит берадиган бошқа тўсиқларга дуч келишлари мумкин, бу ёки иш жойи бўйича таклифлар фойдаланиш учун зарур бўлган шаклда эмаслиги ёки ишга бориш учун фойдаланса бўладиган транспортнинг йўқлиги учун рўй беради. Ана шу нарсалар малакали ногиронлар умидларини узиб, иш қидиришни тўхтатишларига сабаб бўлиши мумкин.

Одатда иш берувчилар ногиронларни ишга олишмайди ёки бу одамлар ўзларига топширилган ишни бажара олмайди ёхуд уларни ишга олиш жуда құмматта тушишига ишончлари комил бўлгани ҳолда ногиронлар номзодларини рад этади. Бундай муносабат ногиронликка инсон қобилиятига нисбатан кўпроқ аҳамият бериладиган хавфлар ва бир қолипли тасаввурларга асосланган. Аммо мавжуд амалий маълумотлар ногиронлар бошқа одамларга қараганда тиришқоқлиги билан ажралиб турадиган, унуми катта ва содик ҳодимлар эканлигидан далолат беради. Бундан ташқари ногирон ҳодимлар учун мосламалар, одатда камчиқим бўлади, кўпгина ҳолатларда эса уларга алоҳида мослама талаб қилинмайди. Ўтказилган тадқиқотлар ногиронларни ишга жойлаштириш корхона учун бошқа, меҳнат иштиёқи катта ҳодимларга ёки яхши мижозларга эга бўлишда устунликлар ҳам бериши мумкинлигини кўрсатади.

Ривожланаётган мамлакатларда кўпчилик меҳнаткашлар ҳодимларнинг ҳимояси чекланган, иш билан бандлик бекарор бўлган иқтисодиётнинг норасмий секторида ишлайди. Мавжуд маълумотларга кўра, ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ ҳўялиги ҳодимлари бўлмаганларнинг 50 фоиздан 75 фоизгачаси иқтисодиётнинг норасмий секторида иш билан банд. Африкада норасмий секторда иш билан бандларнинг кўлами Шимолий Африкадаги 48 фоиз билан Африка Сахарасининг жанубида 78 фоизи ўртасида тебранади. Норасмий сектор ҳодимларининг 60 фоиздан 70 фоизгачаси қишлоқ ҳўялик секторидан ташқари шахсий меҳнат фаолияти билан шуғулланади. Ногирон аёлларнинг иш топиш имконияти эркакларни киға қараганда анча кам, ишлаётган аёллар эса эркаклардан кам иш ҳаки олади.

Кўпгина мамлакатларда меҳнаткаш ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишга йўналтирилган қонунлар қабул қилинмаган, бунинг натижасида улар камситилади ва меҳнат бозорида иш топа олмайди. Ёш ногиронларнинг иқтисодий ҳаётда иштирок эта олмасликлари, шунингдек, уларнинг таълим ва касбий тайёргарлик олиш имкониятлари йўқлиги билан изоҳланади.

Конвенция қоидаларини қўллаш турли бузилишларга эга меҳнатга лаёкатли 470 миллион эркак ва аёлга бевосита тааллуклидир.

Конвенцияда давлатлар зиммасига ногирон эркин танлаган ёки ўзи эркин рози бўлган меҳнат қилиш билан турмуш кечириш учун пул ишлаб топиш ҳуқуқини таъминлаш ҳамда иш билан бандликнинг барча шаклларига нисбатан ногиронлик белгиси бўйича камситиш ман этилган (27-модданинг 1-банди). Конвенция меҳнат бозорини ногиронлар учун очишни рағбатлантиргани ҳолда, шунингдек ривожланаётган мамлакатларда катта ўрин тутадиган шахсий

мехнат фаолияти муҳимлигини тан олади (27-модданинг 1f-банди). Конвенцияда шунингдек ногиронлар иш жойида оқилона мослама билан таъминланиши зарурати (27-модданинг 1i-банди) таъкидланади ва хусусий секторда тегишли стратегия ҳамда ижобий амаллар дастурлари, рағбатлар ва ҳоказоларни қамраб оладиган чоралар ёрдамида ногиронларни ёллаш рағбатлантирилади (27-модданинг 1h-банди).

ИШГА ЖОЙЛАШИШ УЧУН ИМКОНИЯТЛАР ЯРАТИШ

Ногиронлик баъзан одамнинг муайян ишни одатдаги ёки кўнишиб қолган усулда бажариш қобилиятидан маҳрум қиласди. Конвенциянинг меҳнат қилиш ва бандликка таалуқли қоидалари вазият талаб қилганда оқилона мослаштиришларни киритиш, шунингдек ногиронларнинг оқилона мосламалардан фойдаланиш ҳукуқига доир мажбуриятларни кўзда тутади.

Меҳнат фаолияти маъносида оқилона мослаштиришларни киритиш мажбуриятига тааллуқли қоидалар жаҳондаги турли минтақаларда қабул қилинган, бироқ кўпчилик мамлакатлар учун бу янгилик ҳисобланади. Шунинг учун иш берувчиларга ҳам, меҳнаткашларга ҳам оқилона мосламаларнинг қайсиси мажбурий эканлигини аниқлашда кўрсатмалар ва ёрдам талаб қилиниши мумкин.

Ижобий амаллар чоралари, масалан, квоталар имкониятлар тенглигини таъминлаш ва айрим гурухлар дуч келадиган таркибий тўсиқларни бартараф этиш мақсадини кўзлайди. Оқилона мосламалардан фарқли равишда бу чоралар шахсий эҳтиёжларни ҳисобга олишни назарда тутмайди. Ижобий амаллар чоралари вақтинчалик хусусиятига эга ва таркибий тўсиқлар факат ёки тузатиш, ёхуд адолатлироқ тизимни яратиш орқали бартараф этилмагунча қўлланилиши керак.

Иш берувчилар тўғрисида гап кетганда, кўпчилик давлатларда, айниқса, ривожланаётган мамлакатларда энг йирик ва имтиёзларга эга бўлган иш берувчи давлат бўлса ҳам кўпинча хусусий сектор назарда тутилади. Конвенция ҳукуматлар зиммасига барча даражалардаги кўп сонли ишсиз ногиронларни иш билан таъминлаш учун оқилона мослаштиришни жорий этиш мажбуриятини юклаганлиги учун ҳукумат хусусий секторнинг барча иш берувчиларига ибрат кўрсатиши мумкин.

Кўпчилик мамлакатларда, ҳеч бўлмаганда давлат секторида, ногиронларни ишга жойлаштириш учун у ёки бу шаклда квоталар киритилган эди. Бу квоталар 2 фоиздан 7 фоизгачани ташкил этади, аммо одатда, квоталарнинг 50–70 фоизидан фойдаланилади. Квоталар,

ИЖТИМОЙ ИНКЛЮЗИЯНИ ҚҰЛЛАБ-ҚУВВАТЛАЁТГАН ЙИРИК КОРХОНАЛАР

Business and Disability (Бизнес ва ногиронлик) ташкилоти 2003 йилда Европада ногиронлар иили муносабати билан ташкил этилган шериклик компаниялари негизидаги Европа тармоги ҳисобланади. Мазкур тармоқ ногиронларнинг ижтимоий инклюзиясига күмаклашишга йўналтирилган ташаббусларни қўллаб-қувватлайди ҳамда ишビルармон ва сиёсий доиралар билан ногиронлар ўртасида фикр ва тажриба алмашишни рағбатлантиради. **Business and Disability** ногиронлар инклюзиясини Европа жамиятининг барча соҳаларига, жумладан меҳнаткашлар, истеъмолчилар ва қарор қабул қиласиган шахслар сифатида амалга оширишга интилади.

Business and Disability аъзолари – фаолиятнинг тегишли соҳаларидағи етакчи корхоналар – асосий эътиборни фойдаланиш имконияти, жумладан маҳсулотлар ва хизматлардан компьютер орқали фойдаланиш имконияти ҳамда бандлик билан боғлиқ масалаларга қаратади. Adecco, Hewlett-Packard, IBM, Manpower, Microsoft ва Schindler кампаниялари **Business and Disability** таъсисчилари ҳисобланади.

одатда, ўртача ва йирик корхоналар учун қўлланилади ва бунга амал қилмаган корхоналарга жарима солинади. Бу жарималар белгиланган квоталар коэффициентини оширмайди, бироқ шунга қарамасдан кўпинча ногиронларни иш билан таъминлашга йўналтирилган дастурларни молиялаштириш учун қўшимча маблағ тўплаш имкониятини беради. Иштирок этувчи давлатлар ижтимоий ёрдамга нисбатан боғликлардан меҳнат бозорида иштирок этишга ўтишда кўмаклашиш мақсадида дастурлар ишлаб чиқишдан манфаатдорликларини кўрсатишлари мумкин.

Конвенциянинг меҳнат қилиш ва бандликка тааллуқли қоидалари ногиронларга нисбатан бандликнинг барча боскичларида ва жумладан, иш излаётган, хизмат вазифасида кўтарилаётган шахсларга ва ишда ногирон бўлган ҳамда ишлашни давом эттиришни хоҳлаётган шахсларга қўлланилади. Конвенция, шунингдек, ногиронларнинг меҳнат қилиш ва касаба уюшма ҳуқуқларини бошқалар билан teng ҳолда амалга оширишларини кафолатлайди (27–модданинг 1с–банди). Бундан ташқари иштирок этувчи давлатлар ногиронлар қулликда ва қарам ҳолатда сақланмаслиги ҳамда бошқалар билан teng ҳолда мажбурий ва зўраки меҳнатдан ҳимояланган бўлиши устидан кузатишлари шарт (27–модданинг 2–банди).

Амалий жиҳатдан давлат ногиронлар иш жойларини эгаллаш учун бошқалар билан teng равишда ўз номзодларини кўйишларига, улар

камситишдан химояланган бўлишларига ва бошқалар билан тенг равишда меҳнат қилиш ҳуқуқига ҳамда хизматда қўтарилишда тенг имкониятга эга бўлишларига эришиш керак. Ҳуқумат, касаба уюшмалар ва касбий бирлашмалар, иш берувчилар ва ногиронларнинг вакиллари ногиронларнинг ижтимоий ва иқтисодий интеграциясини таъминлаш учун биргаликда иш олиб боришлари мумкин. Бунинг учун қабул қилиниши керак бўлган чоралар тегишли мамлакат эришган ривожланиш даражасига боғлик равища бўлиши мумкин.

Конвенцияда бошқа масалалар қатори ривожланаётган мамлакатларда яшаётган ногиронларнинг салмоқли қисми учун шахсий меҳнат

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛА ОЛИШЛАРИ МУМКИН

МЕН ҚАНДАЙ ҚИЛИБ НОГИРОНЛАРНИНГ ИШГА ЖОЙЛАШИШ ИСТИҚБОЛЛАРИНИ ЯХШИЛАЙ ОЛАМАН

- Эътиборсизлик туфайли ижтимоий нафақа тизими ишлаш хоҳишини сўндиримаётганлигини аниқлаш. Айрим ҳолларда ижтимоий ёрдам тизими ногиронларнинг иш излаш рағбатидан маҳрум қилиши мумкин;
- касбий реабилитация ва инклузив сиёсатнинг бошқа шаклларини рағбатлантириш;
- ногиронларнинг ижтимоий инклузиясини таъминлашга йўналтирилган сиёсат корхоналар манфаати йўлида ҳамда ногиронларни хусусий ва давлат секторида ишга қабул қилишни рағбатлантириш учун амалга ошираётганлигини тушунтириш учун давлат, иш берувчилар ва ходимлар ўртасидаги ҳамкорликка қўмаклашиш. Бирлашган Қироллиқда мавжуд бўлган Ногиронлик масалалари бўйича иш берувчиларнинг анжумани шу турдаги ташаббуслар учун яхшигина ибрат бўла олади.
- Ногиронлар ташкилотининг тенгликни таъминлаш ва инклузив иш муҳитини яратиш мақсадида қилаётган саъй-ҳаракатларини қўллаб- қувватлаш.

фаолиятини амалга ошириш ва кичик корхоналар ташкил қилиш энг яхши ва ҳатто ягона танлов бўлиши мумкин. Конвенциянинг иштирок этувчи давлатлари бу имкониятларни рағбатлантириши юридик мажбуриятига эга.

Хукуматлар ногиронларни иқтисодиётнинг расмий секторида иш билан таъминлашга ёрдам бериш билан бир каторда уларни микрокредитлаш ва микромолиялаштиришни ривожлантириш дастурларига ҳам киритишлари керак. Бу дастурлар жаҳоннинг кўпгина миңтақаларида аъло натижалар берди, бироқ уларга ногиронларни киритишни ёддан кўтаришар ёки уларнинг бундан фойдаланиш имконияти борлар сифатида атайин киритишмасди.

АМАЛИЁТДА БОШҚА ШАХСНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШДА ҚАРОРЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИШ

Канададаги Британия Колумбияси бошқа шахсни қўллаб-қувватлашда қарор қабул қилишни қонунчилик, сиёsat ва амалиётга киритиш тўғрисидаги масалада ҳаммадан илгарилаб кетган провинциялардан бири хисобланади. Ногирон ёрдам тармоғи билан “вакиллик тўғрисида битим” тузиши мумкин. Бу битим ногирон атрофидагилар, шу жумладан врачлар, молия муассасалари ва хизматларни тақдим этувчилар учун тармоқ унга қарор қабул қилишда ёрдам кўрсатиш ва муйян соҳаларда унинг номидан иш кўриш ваколатига эгалигини англатади.

Қонунчилик маъносидаги энг асосий янгиликлардан бири шундан иборатки, энг оғир бузилишларга эга бўлган ногиронлар ўзига ёрдам кўрсатиш учун тайинланган шахсларга “ишончи”ни намойиш этиб, ёрдам тармоғида вакиллик тўғрисида битим тузишлари мумкин. Уларга одатдаги мезонлар, масалан тегишли ахборотни тушунишга қодирлиги исботини келтириш, ўз қарорлари оқибатини прогноз қилиш, эркин ихтиёрига кўра иш тутиш ва битим тузиш учун ўз қарори тўғрисида мустақил маълум қилиш бўйича ҳуқуқдорлигини аниқлаш талаб қилинмайди.

Бир қанча ногиронлар ва ёрдам тармоғи ўртасида вакиллик тўғрисидаги битимлар асосан ҳомийлик ва васийлик масалалари бўйича ёхуд бошқа шахсни қўллаб-қувватлашда қарор қабул қилишнинг бошқа шаклларига нисбатан тузилди. Провинцияда фаолият олиб борадиган вакиллик тўғрисидаги битимлар бўйича ахборот маркази ахборот тарқатиш, амалий семинарлар ташкил этиш ва тавсиялар тайёрлаш орқали ёрдам тармоғини яратиш ва уларни бошқаришни қўллаб-қувватлайди. Бундан ташқари марказ қўллаб-қувватлашга муҳтож шахс билан битим тузгунга қадар танишиш зарурати бўлганида учинчи шахслар таниша олишлари учун ёрдам тармоғи ўз битимини кирита оладиган рўйхатни назорат қилиб боради. Бу ҳақда батафсил ахборотни www.rarc.ca веб-саҳифасидан топиш мумкин.

ХУҚУҚ ЛАЁҚАТИ ВА ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШДА ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Сиз факат ногирон бўлганингиз учун қарор қабул қилишга, шартномаларни имзолашга, овоз беришга, судда ўз хукуқингиздан фойдаланишга ва даволаш усулини танлашга қодир эмаслигингизни тасаввур килиб кўринг. Ҳолбуки, бу жуда кўп ногиронлар учун жиддий оқибатлар келтириб чиқарадиган қайгули воқелик ҳисобланади.

Инсон хуқуқ лаёқати-муомала лаёқатини амалга ошириш имкониятига эга бўлмаганида, у фақат бошқа одамлар билан тенгликда ўзининг субъектлилик мақоми тан олиниши хукуқидангина маҳрум бўлмасдан, шунингдек ўзини ҳимоя қилишга ва инсоннинг бошқа хукукларидан фойдаланишга қодир бўлмай қолади. Баъзан ногирон номидан иш кўриш учун тайинланадиган васийлар ўзи вакили бўлган шахс манфаатлари йўлида яхши иш тутмайди ва ҳатто баъзан ўз ваколатларини суиистеъмол қиласи ва ногироннинг хукукини бузади.

Конвенциянинг 12-моддасида ногиронлар бошқалар билан тенг ҳолда ҳаётнинг барча соҳаларида хуқуқ лаёқатига эга эканликлари тан олиниади. Бошқача қилиб айтганда, одам факат ногирон бўлганлиги сабабли ўзининг хуқуқ лаёқатини йўқота олмайди (Бироқ у барча шахсларга нисбатан қўлланиладиган ҳолатларда, масалан жиноят содир этганида ўзининг хуқуқ лаёқатини йўқотиши мумкин).

Конвенцияда, шунингдек, айрим шахслар ўз хуқуқ лаёқатини амалга оширишда қўллаб-куватланишга муҳтож эканликлари эътироф этилади, шунинг учун давлатлар уларни қўллаб-куватлаш учун ўзларига боғлиқ ҳамма нарсаларни қилишлари ва ана шу қўллаб-куватлаш билан боғлиқ суиистеъмолликларнинг олдини олишга қаратилган чораларни кўришлари керак. Бундай қўллаб-куватлаш ишончли шахсдан ёки шахслар гуруҳи томонидан амалга оширилиши ва айрим ҳолатларда ёки доимий керак бўлиши мумкин.

Қарор васий томонидан ногирон номидан қабул қилинганда, шубҳалар ҳамиша қабул қилинган қарор тааллукли бўлган ногирон фойдасига талқин қилинади. Қарор ногирон томонидан қабул қилинганида, унга ёрдам бераётган шахс, зарурат бўлган ҳолатларда, пайдо бўлиши мумкин бўлган саволларни тушунтириши ва ўз васийлигидаги ногироннинг белгилари ва афзалликларини талқин қилиб бериши керак. Агар ногирон ҳатто бошқа шахсга тўлиқ ишониши керак бўлса ҳам, бу шахс ўз васийлигидаги ногиронга имконияти бўлган даражада, унинг истакларига мувофиқ ўзининг хуқуқ лаёқатини амалга ошириш имконини бериши керак. Бу, бошқа шахс ёрдамида қарор қабул қилиш, шу тарзда қарор

воситачи орқали қабул қилинадиган, масалан, кўрсатмалар олдиндан тайёрланадиган ёки васийга суд томонидан васийлигидаги шахс номидан қарор қабул қилиш ваколати берилган ва бунда уларнинг мазкур қарорлар ногироннинг энг яхши манфаатлариға жавоб беришини ёки ногирон истакларига мувофиқлигини исботлаш талаб қилинмайдиганлардан фарқ қиласи. Конвенциянинг 12-моддаси 4-бандида фойдаланиш имкониятини тақдим этиш бўйича шундай механизмларни қўллашда суиистъмолликларнинг олдини олиш мақсадаларида тегишли кафолатларни қабул қилиш тўғрисида гап кетади.

Ногиронлар томонидан бошқа шахс ёрдамида қарор қабул қилиш турли шаклларда амалга оширилиши мумкин. Ногиронга ёрдам берётган шахслар ногироннинг ниятлари тўғрисида унинг атрофидагиларга маълум қилишлари ёки унга танлашнинг тахмин қилинаётган варианatlарини тушуниб этишига ёрдам беришлари мумкин. Улар жуда жиддий бузилишларга эга ногироннинг атрофидагиларга бу ногироннинг ҳам ўтмиши, ҳаётда қизиқиши ва мақсадлари борлиги, ўз ҳуқуқ лаёқатини амалга оширишга қодир шахс эканлигини тушуниб этишларида ёрдам беришлари мумкин.

Ногиронларга ёрдам кўрсатиш бўйича қатор яхши тармоқ моделлари мавжуд бўлишига қарамасдан, барibir, қоида бўйича, бу соҳадаги сиёсатнинг муайян қатъий чегараси йўқ ва бу соҳада ҳануз васийлик қонунлари ва амалиёти устунлик қиласи. Баъзан, айниқса ногирон битта ёки бир нечта ишончли шахсни кўрсатиб бера олмаганида ёрдам тармоғини аниқлаш қийин бўлади. Maxsus интернат муассасаларида яшайдиган ногиронларга кўпинча ёрдам бериш мумкин бўлган ҳолларда ҳам буни рад этишади. Мавжуд васийлик тизимлари ҳам арzonга тушмаслигига қарамасдан самарали ёрдам тармоқларини яратиш саъй-ҳаракатларни ва молиявий маблағларни талаб этади. Демак, бошқа шахс кўллаб-куватлашида қарор қабул қилишга қўшимча чиқимлар, деб эмас, балки мавжуд ресурсларни қайта тақсимлаш сифатида қаралиши керак.

МЕН НОГИРОНЛАР ЎЗЛАРИНИНГ ХУҚУҚ ЛАЁҚАТИНИ АМАЛГА ОШИРА ОЛИШЛАРИ УЧУН НИМА ҚИЛА ОЛАМАН

- Ўз сайлов округида ёрдамчи қарор қабул қилишнинг ёрдамчи механизми мавжудлигини аниқлаш учун фуқаролик жамияти ташкилотлари билан маслаҳатлашиш;
- мавжуд қарорлар ва ўтказилаётган сиёsat қай даражада бошқа шахснинг қўллаб-кувватлашида қарорлар қабул қилишни рафбатлантириши ва ногиронларнинг хуқуқ лаёқатини таъминлаши мумкинлигини аниқлаш учун васийлик масалалари бўйича қонунчилликни таҳлил қилиш;
- парламентда бошқа шахснинг қўллаб-кувватлашида қарорлар қабул қилиш тўғрисидаги масалани кўтариш ва шундай механизмларни яратишга йўналтирилган дастурлар ишлаб чиқиш ташаббуси билан чиқиш;
- психиатрия муассасаларида қандай ёрдам тармоқлари мавжудлигини аниқлаш учун уларга ташриф буюриш;
- ўз сайлов округидаги ногиронларнинг ўз хуқуқ лаёқатини амалга ошириш ва ёрдам олиш тажрибалари билан таништириш учун оммавий йиғилишлар ўтказиш;
- бошқа шахснинг қўллаб-кувватлашида қарорлар қабул қилиш соҳасидаги илғор тажриба намуналарини тўплаш билан шуғулланиш ва буни бошқа мамлакатларнинг парламентлари эътиборига ҳавола қилиш;
- Конвенцияни қўллаш билан шуғулланадиган парламент комиссиялари ўз кун тартибларига ногиронларнинг хуқуқ лаёқати ва бошқа шахснинг қўллаб-кувватлашида қарорлар қабул қилиш масаласини киритишларига эришишга интилиш;
- бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Конвенциясига мувофиқ бошқа шахснинг қўллаб-кувватлашида қарорлар қабул қилишни ривожлантириш бўйича миллий тузилмани ташкил этишни таклиф қилиш.

ЕТТИНЧИ БОБ

КОНВЕНЦИЯНИ ҚҮЛЛАШ ВА МОНИТОРИНГИНИ АМАЛГА ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНУВЧИ МИЛЛИЙ МУАССАСАЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Конвенцияни қўллаш учун фақат конунлар ва тегишли сиёсий чораларгина эмас, балки шунингдек молиявий ресурслар ва ҳам ушбу конунлар ва сиёсатни қўллашга, ҳам уларнинг мониторингини амалга ошириш талаб этиладиган салоҳиятига эга муассасалар талаб килинади. Конвенциянинг 33-моддасига мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар миллий даражада ногирон аёллар, ногирон эркаклар ва ногирон болалар хукукларини амалга ошириш ва мониторингини олиб бориш учун маҳсус механизмлар яратишлари шарт. Жумладан, иштирок этувчи давлатлар куйидагиларни амалга оширишлари керак:

- ҳукumatда Конвенцияни амалга ошириш билан боғлик масалаларга мутасаддиллик қиласидиган битта ёки бир нечта идора ёки **мурожаат нуқтасини** тайинлади;
- турли секторлар ва турли даражадаларда тегишли ишларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш учун ҳукumatда **мувофиқлаштирувчи механизмни** таъсис этиш ёки тайинлашни кўзда тутади;

**Конвенция
муваффақиятининг
калити уни қўллашнинг
самарадорлигига
боғлиқлиги
тушунарлидир...
Конвенциянинг ўзи
хукуматлар томонидан
курилиши керак бўлган
Конвенцияни қўллаш
бўйича чораларга
нисбатан жуда аниқдир.**

Элчи Дэн Маккей, Махсус таҳир
кўмитасининг раиси (Янги Зеландия)

чикиш ҳамда амалга оширишга жалб қилинишлари керак.

Миллий судлар бу билан параллел равища Конвенцияда кўрсатилган хукуқлар қонун томонидан ҳимоя қилиниши устидан назоратни амалга оширишда ҳал қилувчи роль ўйнашлари керак.

МУРОЖААТ НУҚТАЛАРИ

Конвенция иштирок этувчи давлатларга хукуматда Конвенцияни амалга ошириш билан боғлиқ масалаларга мутасаддиллик қиладиган битта ёки бир нечта идора ёки мурожаат нуқтасини тайинлаш мажбуриятини юклаган ва хукуматда мувофиқлаштирувчи механизмни таъсис этишини кўзда тутса ҳам, унда бу тузилмаларнинг шакли ҳам, уларнинг ваколати ҳам кўрсатилмаган. Шунга қарамасдан, айrim ҳалқаро-хукукий хужжатлар, масалан Ногиронларга нисбатан жаҳон ҳаракат дастури ва Ногиронлар учун teng имкониятларни таъминлаш стандарт қоидаларида ҳам бу каби муассасалар ташкил этиш кўзда тутилгани учун кўпчилик давлатлар ногиронларга таалукли масалалар бўйича мурожаат нуқталари ва мувофиқлаштирувчи механизmlарни ташкил этишди ёки тайинлашди.

Вазирлик ёки вазирликлар гурухининг қайсиdir шахси, хизмати ёки вазирликнинг бўлинмаси, масалан вазирликнинг ногиронлар хукуқлари бўйича комиссияси, инсон ва ногиронлар хукуқларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича комиссиялар ёхуд бу уч комиссиянинг жамланмаси ана шундай мурожаат нуқтаси бўлиши мумкин. Агар бундай органлар

■ Конвенцияга риоя этилишини рафбатланиш ва мониторингини олиб бориш учун мустақил тузилмани, масалан инсон хукуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасани ташкил этади.

Конвенция, бундан ташқари фуқаролик жамияти, жумладан ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар мониторинг олиб бориш ишларига жалб қилинишларини ва бу ишларда тўлиқ иштирок этишларини, худди шунингдек улар Конвенцияни қўллаш максадини кўзлаган сиёsat, дастурлар ва қонунларни ишлаб

чикиш ҳамда амалга оширишга жалб қилинишлари керак.

МУРОЖААТ НҮҚТАЛАРИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

- ▣ давлат ёки ҳукумат бошлигига, қарор қабул қиладиган шахсларга ҳамда сиёсат, қонунлар, дастурлар ва лойиҳалар ишлаб чиқиш ва уларнинг ногиронлар учун оқибатларига тааллуқли масалалар бўйича дастурлар ишлаб чиқувчиларга маслаҳатлар бериш;
- ▣ инсон ҳуқуқлари ва ногиронлар ҳуқуқлари соҳасидаги турли вазирликлар ва департаментлар фаолиятини мувофиқлаштириш;
- ▣ федерал, миллый ва минтақа даражаларида инсон ҳуқуқлари ва ногиронлар ҳуқуқлари соҳасидаги амалларни, шунингдек давлат, провинциялар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари амалларини мувофиқлаштириш;
- ▣ стратегия ва сиёсатни қайта кўриб чиқиш ҳамда ногиронлар ҳуқуқларига риоя этилишига эришишга интилиш;
- ▣ тегишли қонунларни тузиш, қайта кўриб чиқиш ёки уларга тузатишлар киритиш;
- ▣ турли ҳукумат идорлари ўртасида Конвенция ва Факультатив протокол тўғрисидаги ахборотни тарқатиш;
- ▣ Конвенция ва Факультатив протокол маҳаллий тилларга таржима қилинишига ва барча учун қулай бўлган шаклда эълон қилинишига эришиш;
- ▣ Конвенцияни ратификация қилиш бўйича ҳаракат режасини ишлаб чиқиш;
- ▣ Факультатив протоколни қўллаш бўйича ҳаракат режасини ишлаб чиқиш;
- ▣ инсон ҳуқуқлари ва ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш бўйича ҳаракат режаси бажарилшини назорат қилиш;
- ▣ давлатнинг даврий маърузалар тайёрлашини мувофиқлаштириш;
- ▣ жамиятнинг ногиронлик ва ногиронлар ҳуқуқлари билан боғлиқ масалалар муҳимлигини англаб етишига кўмаклашиш;
- ▣ ҳукуматнинг ногиронларга тааллуқли соҳалардаги имкониятларини мустаҳкамлаш;
- ▣ сиёсатни дастурлашни ва унинг қўлланишини баҳолашни енгиллаштириш мақсадида статистика маълумотлари тўпланишини таъминлаш ва бу ишни мувофиқлаштириш;

- ногиронларни улар манфаатларига тааллуқли сиёсат ва қонунларни ишлаб чиқишига жалб қилинишига эришиш;
- ногиронларни түзилган ташкилотларда ва фуқаролик жамияти фаолиятида иштирок этишини рагбатлантириш ва ногиронлар ташкилотларини очишни рагбатлантириш.

ёки механизмлар ҳатто мавжуд бўлса ҳам, Конвенцияга риоя этилиши мониторинги ҳамда маҳаллий, минтақавий ва миллий/федерал даражаларда қилинаётган саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштириш вазифаларига нисбатан уларнинг таркибини қайта кўриб чиқиши керак.

Алоқа нуқтаси сифатида тайинланган механизм шаклидан қатъи назар якка ўзи иш кўрмаслиги, балки Конвенцияни қўллашни мувофиқлаштиришда раҳбарлик ролини ўйнаши керак. У етарли инсон ва молиявий ресурсларга эга бўлиши; қонунчилик, маъмурий ва бошқа тегишли чоралар асосида ташкил этилган бўлиши; доимий асосда иш кўриши ва давлат бошқарувининг иложи борича юқорироқ даражасида ташкил этилган бўлиши керак.

МУВОФИҚЛАШТИРУВЧИ МЕХАНИЗМЛАР

Конвенцияда турли секторларда ва турли даражалардаги тегишли ишларга ёрдам бериш учун давлатларга ҳукуматда мувофиқлаштирувчи механизм тузиш таклиф этилади. Давлатлар қуидаги мақсадларда мувофиқлаштирувчи механизмни тузиш ёки мавжуд мувофиқлаштирувчи механизмни қайта кўриб чиқишини режалаштиришлари мумкин:

- мувофиқлаштирувчи механизм тегишли институционал қоидаларга асосланган ҳамда турли ҳукумат органларининг фаолиятини мувофиқлаштирадиган доимий иш кўрувчи орган бўлиши учун;
- маҳаллий, минтақавий ва миллий/федерал даражада мувофиқлаштиришни таъминлаши учун;
- ногиронлар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотларнинг фуқаролик жамияти билан мунозаралар ўтказиш учун доимий тузилма ташкил этиш орқали иштирок этишларини кафолатлаш.

Турли мамлакатларда ёки ҳукумат ва миллий ташкилотлар ўртасида, ёки кўпинча бўладигандек, ҳукумат билан ногиронлар ва уларнинг

вакиллари бўлган ташкилотлар ўргасида инсон хукукларини ҳимоя қилиш бўйича воситачи ролини ўйнаши мақсадида мувофиқлаштирувчи механизм яратилган ёки мурожаат нуқталари тайинланган. Мавжуд мувофиқлаштирувчи механизмларга турли вазирликларнинг (мехнат ва ижтимоий масалалар вазирлиги ёки молия, соғлиқни сақлаш, турар жой курилиши, таълим ёки бандлик вазирликлари) вакиллари, баъзан маҳаллий ва минтақавий ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари, кўпинча ногиронлар ташкилотларининг вакиллари киради. Масалан, Австралияда ногиронлик масалалари бўйича миллий кенгаш хукуматга ногиронларга тааллуқли муаммолар бўйича маслаҳатлар беради ва мулокотни рағбатлантириш ва ўзларига тааллуқли масалалар хусусида бевосита шахсларнинг ўзидан олинадиган ахборотни тўплаш мақсадларида жамоатчилик билан маслаҳатлашувлар ташкил этади.

ИНСОН ХУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БЎЙИЧА МИЛЛИЙ МУАССАСАЛАР

Конвенция билан Инсон хукуқларини ҳимоя қилиши бўйича миллий муассасалар ўргасидаги боғлиқлик

Конвенцияга мувофиқ, давлатлар Конвенция бажарилишини амалга ошириш (масалан, аҳоли ўргасида ахборот-тарғибот кампаниялари ва тушунтириш ўтказиш орқали), ҳимоя қилиш (шахсий шикоятларни кўриб чиқиш ва суд ишларида иштирок этиш орқали) ва мониторинг олиб бориш (жумладан, конунчилликни таҳлил қилиш ва миллий даражада Конвенция қай даражада қўлланилаётганлигини таҳлил қилиш орқали) мақсадларида битта ёки бир нечта мустақил механизмлардан иборат тузилмани ташкил этишлари керак. Конвенцияда “инсон хукукларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса” эмас, балки “механизм” тўғрисида гап боради. Лекин давлат ана шундай механизмни ташкил этаётганда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1993 йилда қабул қилинган “Инсон хукукларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган миллий муассасаларнинг мақомига тааллуқли тамойиллар”ни ҳисобга олиши керак. Ҳозир бу тамойиллар “Париж тамойиллари” (куйида қаранг), деб аталади. Бундан келиб чиқкан ҳолда инсон хукукларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса миллий даражада Конвенция қўлланиши мониторингига тааллуқли қоидаларга мувофиқ мустақил “механизм” шаклини олади.

Инсон хукуқларини ҳимоя қилиши бўйича миллий муассасаларнинг турлари

Инсон хукуqlари билан шуғулланадиган жуда кўп турли “муассасалар”, шу жумладан диний муассасалар, касаба уюшмалар, оммавий ахборот

Ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш – бу доимий асосда олиб бориладиган фаолиятдир. Конвенция имкониятлар төнглигини таъминлашда ва Австралияда фойдаланиш имконияти, адолат ва төнглик барча ногиронлар учун воқелик ҳисобланган жамиятни яратишга нисбатан йүл харитаси ва саноқбоши бўлади.

Грэм Эдварс, парламент аъзоси
(Австралия)

солиши ваколатларига эга бўлган маъмурий хусусиятга эга муассасалар тўғрисида кетади. Мазкур муассасалар, коида бўйича, миллий ва/ёки ҳалқаро даражада инсон ҳуқуқларига нисбатан маслаҳат бериш доимий ваколатларига эга. Улар ўз ишларини ёки умумий хусусиятга эга фаолият доирасида – хуносалар ва тавсиялар ишлаб чиқиш йўли билан, ёхуд айrim шахслар ёки гурухлар томонидан берилган шикоятларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш асосида бажаради. Айrim мамлакатларда инсон ҳуқуқлари бўйича миллий муассасаларни ташкил этиш конституцияда кўзда тутилган. Кўпинча эса бундай муассасалар тегишли қонун ёки фармон асосида ташкил этилади. Кўпгина миллий муассасалар у ёки бу тарзда ижроия ҳокимият органларида ташкил этилса ҳам, уларнинг амалдаги мустақиллик даражаси қатор омиллар, шу жумладан ўзларининг таркиби ва фаолиятларининг услублари билан белгиланади.

Кўпгина мавжуд миллий муассасаларни икки йирик тоифага: “инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия” ва “обудсман”га ажратиш мумкин. Яна битта, камроқ тарқалган, лекин муҳим тоифага кирадиган - вазифаси аҳолининг аник бир гурухи, масалан, ногиронлар, этник озчиликни ташкил қилганлар, туб аҳоли, қочоқлар ёки аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қиласидиган “ихтисослаштирилган” миллий муассасалардир.

воситалари, ННТ, ҳукумат хизматлари, судлар ва парламентлар мавжуд бўлишига қарамасдан “инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса” ва “инсон ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса” ибораси алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу ибора зиммасига аниқ вазифа – инсон ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган органни англатади.

Айнан бир хил иккита муассаса мавжуд бўлмаса ҳам, уларнинг ҳаммаси қатор умумий хусусиятларга эгадир. Кўпчилик ҳолларда бу миллий муассасалар суд ва қонунчилик органи бўлмаса ҳам бунда гап анчагина кисми сунъий суд ваколатларига – масалан, муаммоларни тартибга

Париж тамойиллари

Иштирок этувчи давлатлар Конвенциянинг тегишли талабларига жавоб берадиган механизмларни тайинлаш ёки ташкил этишда инсон хукуқларини рағбатлантириш ва химоя қилиш билан шугулланадиган миллий муассасаларнинг мақомига тааллукли тамойилларни эътиборга олишлари керак. Бу тамойиллар 1991 йилда Париждага Инсон хукуқларини химоя қилиш бўйича муассасаларнинг халқаро кенгашида ишлаб чиқилган, шундан кейин Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган¹. Улар “Париж тамойиллари” номи билан танилган.

Инсон хукуқларини химоя қилиши бўйича миллий муассасаларнинг функциялари

Ташкил этилаётган инсон хукуклари бўйича миллий муассасалар мустакиликка ва нуфузга эга бўлишига йўналтирилган, юқорида санаб ўтилган еттита тамойилдан қатъи назар, Париж тамойилларида ушбу муассасалар амалга ошириши керак бўлган қатор функциялар рўйхати келтирилади. Агар инсон хукуқларини химоя қилиш бўйича миллий муассасаларга конституция ёки қонунда баён этилган, иложи борича кенг кўламли ваколатлар берилган бўлса ҳам, Париж тамойиллари улар қўйидагиларни қилиши кераклигини назарда тутади:

- тегишли давлат томонидан инсон хукуқлари соҳасидаги мажбуриятларини бажаришини кузатиб бориш ва ҳар йили (камидаги) ушбу масала бўйича маъруза тайёрлаш;
- хукуматга унинг илтимосига кўра, ёки ўз ташаббуси бўйича инсон хукуқларига тааллукли, шу жумладан қўлланилаётган қонунчилик ва маъмурий қоидалар, инсон хукуқларининг бузилиши, умуман мамлакатда инсон хукуқларининг аҳволи ва бу ахволни яхшилашга йўналтирилган ташаббусларга тааллукли масалалар бўйича маърузалар ва тавсиялар тақдим этиш;
- миллий қонунчилик ва амалиётни инсон хукуқлари бўйича халқаро мөъёrlарга мувофиқлаштирилишини рағбатлантириш;
- инсон хукуқлари бўйича шартномаларни ратификация қилишга ёрдам бериш;

¹Бош Ассамблеяниң 1993 йил 20 декабрдаги 48/134-резолюцияси.

- иштирок этувчи давлатлар зиммаларига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалар бажаришини назорат килиш бўйича юклатилган вазифа юзасидан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти органларига тақдим этадиган маърузаларни тайёрлашда иштирок этиш;
- минтақавий ташкилотлар ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари билан шуғулланадиган органлари, шунингдек

ПАРИЖ ТАМОЙИЛЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ

Париж тамойиллари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган миллий муассасаларнинг мақомига тааллуқли қатор энг кам асосий тавсияларини қамраб олган. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 33-моддаси 2-бандига мувофиқ иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш ҳамда Конвенцияни амалга оширишни мониторинг қилиш учун механизмлар тайинлаш ёки таъсис қилишда бу тамойилларни эътиборга олишлари керак. Париж тамойилларига мувофиқ ушбу механизмлар:

- ҳукуматдан мустақил бўлиши, бунда ана шу мустқиллик қонунчилик ва конституциявий қоидалар билан кафолатланиши керак;
- фуқаролик жамиятининг плюралистик ваколатини таъминлашлари керак;
- иложи борича кенг ваколатларга эга бўлишлари ва Конвенция доирасида Конвенциянинг барча жиҳатларига риоя этилишини рағбатлантириш, ҳимоя қилиш ва жамоавий мониторинг олиб боришлари, бунда турли воситалардан, шу жумладан амалдаги қонунчиликка ва таклиф этилаётган қонунлар ва сиёсатга тааллуқли тавсиялар ва таклифларни ишлаб чиқишдан фойдаланиш;
- текширишлар олиб бориш учун етарлича ваколатларга, шунингдек шикоятларни кўриб чиқиш ва бу шикоятларни ваколатли органларга топшириш ваколатларига эга бўлиш:
- ўз функцияларини зарур даражада бажаришни таъминлайдиган инфратузилмага эга бўлиш;
- зарур маблағларга эга бўлиш ва уларнинг мустақиллигига таъсир этадиган молиявий назорат остида бўлмаслик;
- Конвенцияга тааллуқли, жумладан ногиронларга, шу жумладан ногирон аёлларга ва ногирон болаларга ҳамда ўз вакиллари бўлган ташкилотларга тааллуқли масалалар бўйича кенг жамоатчилик учун очиқ бўлиш.

бошқа давлатларда инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш бўйича миллий муассасалар билан ҳамкорлик қилиш;

- ▣ инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим дастурларини ишлаб чиқишга ёрдам бериш;
- ▣ инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ахволни ва камситишига қарши кураш бўйича саъй-ҳаракатларни ошкор қилиш;
- ▣ миллий қонунчилик ва амалиётнинг мониторингини олиб бориш.

Миллий муассасалар, қоида бўйича, миллий қонунчиликнинг Париж тамойилларида тавсия этилган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги меъёрларга мувофиқ бўлишини таъминлашни кузатиб боради. Шу мақсадда улар амалдаги қонунчиликни ўрганишлари, янги қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиша назоратни амалга оширишлари ва тавсиялар киритишлари мумкин. Қатор муассасалар қонун лойихалари ва таклифларни назорат қилиш билан махсус шуғулланади; уларни ўрганиб ва зарурат бўлса, бу ҳужжатларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасида давлатнинг зиммасига юқлатилган мажбуриятларга мувофиқлиги бўйича тавсиялар киритади.

Миллий муассасалар таклиф этилаётган қонун инсон ҳуқуқлари соҳасида қандай оқибатларга олиб келишига боғлиқ равишда, шунингдек жисмоний шахслар ва ташкилотлар agar ўз фикрларини ҳукумат эътиборига етказиш истагида бўлишса, аҳоли ўртасида ахборот-тушунтириш кампанияларини ўтказишлари мумкин.

Миллий муассасалар, шунингдек, ҳукуматнинг сиёсати ва амалий фаолияти назоратини амалга оширишда муҳим роль ўйнайди ҳамда бу сиёсат ва амалий фаолият мамлакатнинг халқаро мажбуриятларига, ногиронларнинг ҳуқуқлари соҳасидаги миллий қонунчиликка, шунингдек тегишли суд амалиётига, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стратегия ёки миллий режаларга ва зарурат бўлса, кўлланилаётган кодексли амалиётга мувофиқлигини кузатиб боради.

▣ Миллий даражада инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ахволни яхшилашга қаратилган ташаббуслар

Рисолада, давлатлар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ олган мажбуриятларини бажаришни таъминлаш мақсадидаги стратегияни ёки чораларни белгилайдиган инсон ҳуқуқларини амалга ошириш бўйича миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқади. Давлатлар бу стратегия ёки миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқиша, қоида бўйича, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий муассаса билан маслаҳатлашади. Давлат томонидан ишлаб чиқилган миллий ҳаракат режасидан қатъи назар, инсон

хуқуқлари бўйича миллий муассаса инсон хуқуқларига риоя этилишини таъминлаш бўйича ўз режасини ишлаб чиқиши мумкин. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам стратегияни ишлаб чиқиш босқичида ваколатли хукумат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти билан маслаҳатлашишлар ўтказилади. Конвенцияда фуқаролик жамияти, жумладан ногиронлар ва уларнинг вакили бўлган ташкилотлар, шунингдек ногирон болалар ва улар билан шуғулланадиганлар ушбу жараёнга жалб қилиш кераклиги кўзда тутилган.

Инсон хуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасалар айрим аниқ вазиятларда муайян хуқуқларга нисбатан амаллар тартибини ўрнатадиган кодекслар ҳам ишлаб чиқиши мумкин. Бу харакат кодекслари, жумладан, аниқ хукукни қўллаш масалаларига тааллуқли бўлиши ёки бу хукукка амал қилинишини таъминлаш учун кўриладиган аниқ чораларни батафсил белгилаши мумкин; хукумат органи ёки хукумат органларининг гурӯҳи ҳаракатлари, фаолиятнинг айрим турлари ёки давлат ёки хусусий секторнинг фаолияти тоифалари ёхуд фаолият соҳаси ёки муайян касблар ушбу меъёrlарга мувофиқ бўлиши керак. Ушбу кодекслар меъёрий хусусиятга эга бўлганлиги учун улар қонун асосида ишлаб чиқилиши ва, қоида бўйича, кенг муҳокама қилингандан сўнг қабул қилиниши керак.

▣ **Текшириш, тадқиқ қилиш ёки маърузалар**

Муайян масалалар бўйича жамоатчилик текширишлари ва тадқиқотларини ўтказиш катта ресурсларни талаб қилса ҳам, бу инсон хуқуқларига риоя этилишини таъминлашда ва ахбороттарғибот ишларини ўтказишда ёрдам бериши мумкин. Бундай тадқиқотлар инсон хуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасанинг ташабbusи билан ёки хукумат, масалан, адлия вазирлиги ёки зиммасига аниқ хуқуқларга риоя этилиши устидан ёки бузилишлар мунтазамлик хусусиятига эга эканлигидан далолат берадиган кўп мартали шикоятлар асосида назорат қилиш вазифаси юклangan мурожаат нуқтаси ташабbusи билан ўтказилиши мумкин.

Миллий муассасаларга, шунингдек, хукумат сиёсатини ишлаб чиқиши ёки суд суриштируви доирасида далилларни аниқлаш билан боғлик вазифаларни бажариш ваколатлари берилиши мумкин. Муассаса ёки ташкилот текшириш ёки тадқиқот ўтказишга ваколат олганида, улар ўзининг ахборотлар ва исботлар тўплаш бўйича вазифаларини самарали бажара олишлари учун уларга тегишли ваколатлар берилиши керак. Текшириш ўтказиш ваколатига эга бўлмаган инсон хуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасага у ёки бу

ХИНДИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ

Хиндистанда, агар мамлакат марказий ҳукумат томонидан бошқариладиган 29 штат ва 6 ҳудуддан иборат эканлиги эътиборга олинадиган бўлса, инсон ҳуқуқларини, шу жумладан ногиронлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг институционал асоси муқаррар равишда жуда мураккаб. 2005 йилнинг февралида ушбу соҳада ҳукумат сиёсатини ўтказиш бўйича асосий вазифа юкланган Ихтимоий адолат ва мухторлаштириш ишлари бўйича вазирлик ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида миллий сиёсатини ишлаб чиқди ва қабул қилди. Ушбу янги сиёсатга мувофик, мазкур сиёсатни ўтказиш билан боғлиқ масалаларни мувофиқлаштириш бўйича идоралараро механизм ташкил этилди. Мазкур идоралараро механизм миллий даражадаги Марказий мувофиқлаштирувчи қўмитани ва номарказлаштирилган даражадаги штатларнинг мувофиқлаштирувчи қўмиталарини қамраб олган. Мазкур қўмиталар мамлакатдаги турли ихтисослаштирилган муассасаларни, шу жумладан Реабилитация бўйича миллий қўмита ва аутизм¹, церебрал фалаж, ақлий ноқислик ва кўплаб бузилишлардан азоб чекадиган шахсларни ҳимоя қилиш Миллий фонднинг фаолиятини мувофиқлаштириб боради.

Мазкур сиёсат қабул қилинмасдан 1995 йилдаги имкониятларнинг tengligi, ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тўлиқ иштирок этиш тўғрисидаги қонун билан Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича комиссия ташкил этилган эди. Ушбу Комиссия вазифаларига, жумладан, давлат фондларидан фойдаланишини назорат қилиш, штатлар комиссиялари фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда тан олинган ҳуқуқлар ва ногиронларга тақдим этилиши керак бўлган хизматларни ҳимоя қилиш киради. Комиссия ярим суд органи ҳисобланади, шунинг учун унинг раиси инсон ҳуқуқлари бузилиши ва қонунларга риоя этилмаслик тўғрисидаги аризаларни текширишни тайинлаш, эшлишлар ўтказиш, қасамёд остида кўрсатмалар олиш ва судга чақириш ваколатларига эга, айни пайтда у мажбурий хусусиятга эга қарорлар қабул қилиш ваколатига эга эмас. Шундай қилиб комиссия бир йўла икки функцияни: давлат фондларидан фойдаланишини ва амалдаги қонунчиллик ижросини назорат қилишни бажаради.

Хиндистанда, шунингдек, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссия мавжуд бўлиб, у шахсий аризаларни кўриб чиқиши, ишларни Хинди斯顿нинг Олий судида кўриб чиқиш учун ошириши (айрим чекловлар истиснолари билан), суднинг рухсати билан инсон ҳуқуқлари бузилиши тўғрисидаги аризаларни текшириши, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қонунчилликни, шу жумладан Конституцияни қайта кўриб чиқиши, илмий тадқиқотлар олиб бориши ва буни рағбатлантириши мумкин. Комиссия Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция бўйича музокаралар вақтида сиёсатни ишлаб чиқиш ва ҳукумат учун холосалар тайёрлашда тегишли вазирликларга тавсиялар ишлаб чиқиша етакчи роль ўйнади.

¹Аутизм (autizm) – бош мия ривожланишининг бузилиши оқибатиидаги қасалланиш, у ижтимоий муомала тақчиллiği, кизиқиши чекланиши каби хусусиятларга эга.

шаклда ахборот тўплаш билан шуғулланишга рухсат берилиши керак.

Конвенциянинг 35-моддасига мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича кўмитага ўзларининг Конвенция бўйича мажбуриятларини бажариш юзасидан кўрилаётган чоралар тўғрисида вақти-вақти билан маъруза тақдим этиши керак. Конвенция 4-моддасининг 3-бандига (маслаҳатлар ва ногиронларни жалб қилиш) ва 35-моддасининг 4-бандига кўра, давлатлар ушбу маърузаларни ишлаб чиқишида ногиронлар, шу жумладан ногирон болалар ва уларнинг вакиллари бўлган ташкилотлар билан яқин ҳамкорлик қилиши керак. Миллий муассасалар маърузаларни ишлаб чиқишига ҳисса кўшишлари, шунингдек фуқаролик жамияти билан ҳукumat ўртасида маърузаларни ишлаб чиқиш масалаларида маслаҳатлашувлар ёрдам кўрсатиши мумкин.

Миллий муассасалар, шунингдек, ҳукumat маърузалари билан параллел равиша, айниқса уларнинг фикрлари ҳукumat маърузасида ўзининг зарур аксини топмаган, деб ҳисоблаган ҳолатларда маърузалар тайёрлашлари мумкин. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномаларнинг мониторингини олиб бориш вазифаси юклangan органлар тақдим этилган маърузаларни кўриб чиқишида бевосита инсон ҳуқуқлари бўйича миллий муассасалар билан тобора кўпроқ маслаҳатлашмоқда.

▣ **Низоларни тартибга солиш**

Париж тамойилларида баён этилган тавсияларга мувофиқ, инсон ҳуқуқлари бўйича миллий муассасалар зиммасига юклатиладиган вазифалардан бири – инсон ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисидаги тасдиқларга тааллуқли низоларни тартибга солишида ёрдам беришdir. Низоларни тартибга солишида ёрдам кўрсатиш вазифаси юклangan муассаса, шунингдек, ахборот ва исботлар тўплаш учун етарлича ваколатларга эга бўлиши керак.

▣ **Аҳоли ўртасида маърифий-ахборот ишлари**

Париж тамойилларида инсон ҳуқуқлар соҳасида таълим дастурларини рағбатлантиришга доир маҳсус тавсиялар келтирилган. Ҳақиқатан ҳам, агар биз инсон ҳуқуқларига риоя қилинишини ва бу самарали назорат қилинишини хоҳласак, жисмоний шахслар, хусусий корхоналар ва ҳукumat ташкилотлари инсон ҳуқуқларини ва улардан келиб чиқадиган мажбуриятларни яхши билишлари жуда муҳимdir. Эҳтимол, аниқ гурухлар эҳтиёжларидан келиб чиқкан ҳолда бундай дастурларга аниқлик киритилиши талаб қилинади.

Масалан, ногиронларга мүлжалланган дастурлар хужжатларни фойдаланиш имконияти бўладиган шаклда: Брайль алифбосида, йирик шрифтда, оддий тилда, субтитрлардан фойдаланган ҳолда, шунингдек улар электрон шаклда ҳам бўлишини назарда тутиш керак.

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиши бўйича миллий муассасалар ва шикоят аризаси берии механизмлари

Париж тамоийилларига мувофиқ, миллий муассасалар тегишли текширишлар ўtkазиш ҳуқуқига, шунингдек шикоят аризалари қабул қилиш ваколатига эга бўлишлари керак. Конвенцияда кўзда тутилган мониторинглар ўtkазиш бўйича вазифалар юклатилган мавжуд миллий муассасалар муайян ҳолатларда ногиронлар ва уларнинг вакили бўлган ташкилотлар ўзларининг хизматларидан фойдалана олишлари учун воситачилик ва яраштириш тартибларига эга бўлишлари керак. Миллий муассасалар ўз ролларини қўйида баён этилган турли воситалар билан ўйнашлари мумкин.

► Воситачилик ва яраштириш

Энг оддий даражада кўпчилик миллий муассасалар воситачилик ва яраштириш хизматларини кўрсатиш билан инсон ҳуқуқларидан фойдаланишни таъминлашга ёрдам беради. Жабрланган шахс бевосита инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасанинг воситачиси ёки яраштирувчисига мурожаат қилиши ва улар билан ўз муаммоларини муҳокама этиши мумкин. Бу яраштирувчилар ва воситачилар шикоят аризасини рўйхатга олишлари шарт ва қоида бўйича, жабрланган шахсга эга бўлган ҳуқуқий ҳимоя воситасига нисбатан умумий тарздаги маслаҳат беришлари керак ва агар жабрланувчи шахс истаса, кўпчилик миллий муассасалар номсиз ва имзоланмаган шикоят аризаларини қабул қилмасалар ҳам, тортишувдаги бошқа томон билан норасмий, телефон орқали ёки шахсан боғланишлари мумкин. Кўпинча миллий муассасалар кўпроқ расмий хусусиятга эга бўлган, масалан, ёзма хабарларни олади. Тортишув хусусияти ва дастлабки муҳокама натижаларига боғлиқ равишда тортишаётган томонлар ўртасида учрашув ташкил этилиши мумкин, унинг давомида воситачи ёки яраштирувчи келишмовчиликларни ҳал қилишга интилиши керак.

Миллий муассасалар тортишувлар қандай восита орқали тартибга солинишига боғлиқ равишда пайдо бўлиши мумкин бўлган тенденцияларни аниқлаш учун, қоида бўйича, воситачилик ва яраштириш хизматлари кўрсатишни хисобга олиш дафтарини олиб боради. Бу турдаги ахборот ҳар йиллик маърузада эълон қилиниши,

максус маърузани тайёрлашда фойдаланилиши, инсон хуқуклари соҳасидаги шартномаларнинг бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш вазифаси топширилган органга тақдим этиладиган параллель маърузага киритилиши ва/ёки яраштирувчилар ва воситачиларни тайёрлашда, шунингдек изчил натижаларга эришиш учун ягона тарздаги усуулларни ишлаб чиқишдақўлланилиши мумкин. Ушбу дафтарлар ишонарли жойда сакланиши, тугалланган тортишувлар ишларига ҳавола қилишда низолашган томонларнинг шахслари ошкор қилинмаслиги керак.

Воситачилик ва яраштириш тортишувларни тартибга солишининг бошқа механизмлари билан боғлиқ бўлиши мумкин, шунинг учун ушбу даражада тартибга солишга муваффақ бўлинмаса, юқорироқ дараждаги миллий муассасалар ёрдамидан фойдаланиш керак.

▣ **Инсон хуқуклари бўйича судлар**

Агар воситачилик ва яраштириш жараёнлари натижা бермаса ёки бир томон, ёхуд иккала томон тортишувни тартибга солиши шартларини бажаришдан бош тортса, инсон хуқукларини химоя қилиш бўйича айрим миллий муассасаларда ва тортишув томонларида судда, шу жумладан инсон хуқуклари бўйича судда иш қўзғатиш имконини берадиган механизм мавжуд. Судда иш қўзғатиш имконияти ва суднинг ўзи қонун томонидан ўрнатилиши керак. Инсон хуқуклари бўйича суд судда расмий иш қўзғаш билан норасмийрок бўлган текшириш ва яраштириш жараёнлари ўртасидаги функцияларни бажариши мумкин.

▣ **Суд суриштирувларида иштирок этиши**

Инсон хуқуклари бўйича миллий муассасалар ўйнаши мумкин бўлган яна бир роль – бу умумий хуқуқ тизими судларидаги суриштирувлarda иштирок этишdir. Масалан, Австралияда Инсон хуқуклари ва имкониятлар тенглиги бўйича комиссия суд жараёнларида *amicus curiae* (суднинг дўсти) хуқуки асосида ногиронлик белгиси бўйича камситишлар билан боғлиқ масалалар борасида суд инстанцияларидаги суд жараёнларида иштирок этиши ваколатига эга. Комиссия, шунингдек, амалдаги қонунчиликни қандай талқин қилиш кераклиги ва унинг суд иши вазиятларида кўллаш тўғрисида ўз фикрини билдириши мумкин.

Тегишли муассасаларни ташкил этиши

Конвенцияда иштирок этувчи давлатларнинг хукуматида тегишли ўзгартиришлар амалга оширилганидан кейин Конвенция талабларига

ЯНГИ ЗЕЛАНДИЯДАГИ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ БҮЙИЧА СУД

Янги Зеландияда Инсон ҳуқуқлари тұғрисидаги қонун асосида 1993 йилда Инсон ҳуқуқлари бүйича миллий комиссия доирасыда маңсус бошқарма ташкил этилган бўлиб, унга инсон ҳуқуқларига тааллукли суд ишларини кўриб чиқиш топширилган. Ушбу бошқарманинг бошлиғи инсон ҳуқуқлари бүйича мустақил судга фуқаролик даъво аризаларини ошириш ваколатига эга.

Янги Зеландиядаги инсон ҳуқуқлари бүйича суд давлат ҳукуқи институти хисобланади ва аддия вазири томонидан тайинланадиган шахслар гурухидан иборат бўлиб, уларнинг учтаси судда кўриб чиқиладиган масалалар юзасидан қарорлар тайёрлайди. Мазкур гурух инсон ҳуқуқлари, ҳуқук, жамият, маданият, бошқарув ва иқтисодиётга тааллукли турли масалалар бүйича билимлар ва иш тажрибасига эга бўлганлардан танлаб олинадиган йигирма нафар кишиларни қамраб олиши мумкин. Сунъий суд органи сифатидаги мазкур суд процедурапарни танлашда жуда кенг дискрецион¹ ваколатларга эга. У низоларни тартибга солиш ва эҳтимол тутилган зарарни қоплаш тұғрисида қарор чиқариш ваколатларига эга. У, шунингдек, ўзи кўриб чиқаётган масалаларни яраштириш қарори қабул қилиш учун Инсон ҳуқуқлари бүйича комиссияга тақдим этиши ҳамда зарарни қоплаш тұғрисида суд қарори чиқариш учун Олий суд томонидан муҳокамага ҳар қандай масалани ошириши мумкин.

¹Дискрецион (“discretion” – “ўз хохишича”, “голибнинг иродаси” сўзидан) – ихтиёрий, ўз хохиши бўйича иш кўрадиган.

Жавоб берадиган механизм бўлиши мумкинлиги эътироф этилади. Шу билан бир қаторда айрим институтционал механизмлар Конвенцияга риоя этилишини мониторинг қилиш учун воситаларга эга бўлмаслиги ва уларни ташкил этиш талаб қилиниши мумкин. Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича мавжуд миллий муассасалар Конвенцияга риоя этилишининг самарали мониторингини олиб бориш учун зарур бўлган инсон ва молиявий ресурсларга эга бўлиши керак. Муассасалар ёки муассасаларнинг бирлашмаси ўз шаклидан қатъи назар, Конвенцияда кўрсатилган вазифаларни: ногиронларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш ҳамда Конвенцияга риоя этилиши мониторингини амалга оширишлари керак. Бу муассасалар, шунингдек, фуқаролик жамияти, жумладан ногиронлар ва уларнинг вакили бўлган ташкилотлар мониторинг жараёнда тўлиқ иштирок этиши тамойилига амал қилиши керак.

Янги муассаса ташкил қилиш ёки вазифаларни ҳал этишни мавжуд муассасаларга топширишни аниқлаш учун куйидаги саволларга жавоб бериш зарур:

- Мавжуд муассаса Париж тамойилларига мувофиқми?
- Муассасага Ногиронлар хукуқлари түғрисидаги конвенцияга мувофиқ келадиган ваколатлар берилганими?
- Муассаса Конвенцияга ва/ёки умуман инсон ва ногиронлар хукуқларига таалуқли масалаларда иш тажрибасига әгами?
- Муассасанинг ходимлари орасида ва раҳбарияти таркибида ногиронлар борми?
- Мавжуд муассаса ногиронларнинг хукуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш ҳамда Конвенцияга риоя этилишининг мониторингини олиб бориш, бунда ўзининг бошқа функцияларини бажариш учун етарлича одам ресурсларига ва вақтга әгами?
- Ногиронлар мавжуд муассасадан етарлича фойдаланиш имкониятига әгами ва муассаса фойдаланиш имкониятлари соҳасида (бинолар, ҳужжатлар, технологиялар ва ҳоказолар) сиёсат олиб борадими?

ПАРЛАМЕНТ НАЗОРАТИ

Парламент Конвенцияда кўзда тутилган маҳсус мониторинг механизмларидан қатъи назар ўзининг назорат қилиш функциясидан келиб чиқкан ҳолда ногиронларнинг инсон хукуқларига риоя этилишини таъминлашга катта ҳисса қўшиши мумкин. Қўйида назоратнинг айрим асосий механизмлари баён қилинади¹.

Парламент комиссиялари

Ижроия ҳокимият фаолияти устидан мунтазам назорат, одатда, турли вазирликлар ва хукумат органлари фаолиятини назорат қиласидан алоҳида муҳим жиҳатларини текширадиган парламент комиссиялари томонидан амалга оширилади. Парламент комиссиялари ўзларининг назорат функцияларини самарали бажариш мақсадларида ўз кун тартибини тузиш ваколатига эга бўлишлари ҳамда ўз мажлисларига вазирлар ва раҳбар ходимларини чақириш ва уларга жавоб беришлари шарт бўлган саволларни бериш хукуқига эга бўлишлари керак.

¹Парламент назорат механизмлари батафсилроқ кўриб чиқилган *Parliament and Democracy in the Twenty-first Century: A Guide to Good Practice* (Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2006), pp. 127-146 га қаранг.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ БҮЙИЧА МИЛЛИЙ МУАССАСАЛАР ҲОЗИРНИНГ ЎЗИДА КОНВЕНЦИЯНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ БИЛАН ШУҒУЛЛАНМОҚДА

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасалар Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция ва унинг Факультатив протоколи бўйича музокараларда иштирок этишган ва бу хуҗоатлар қабул қилингандан кейин уларга қизиқиш билдиришни давом эттиришмоқда. Улар Конвенцияни қўллаш ва мониторингини амалга ошириш масалаларини миллий ва халқаро даражаларда кўриб чиқиш учун экспертларнинг ногиронлар ташкилотлари билан кенгашларини ўтказган. Инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасаларнинг фаолиятини мувофикаштириш бўйича Халқаро қўмитанинг кун тартибида Конвенцияга мухим ўрин берилди. Қўмитанинг 2007 йил мартаидаги сўнгги сессиясида Инсон ва ногиронлар ҳуқуқлари бўйича Қўмитанинг Мувофикаштирувчиси ва Ирландиянинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиясининг вакили инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассасалар ногиронлар ва уларнинг вакили бўлган ташкилотлар билан яқин ҳамкорлик қилиши ҳамда Қўмита ўзининг келгуси сессияларида Конвенцияни қўллашга доир масала бўйича мунозаралар ўтказиш учун етарли вақт ажратиши тўғрисидаги таклиф билан чиқди.

Қўмитанинг бюроси инсон ҳуқуқлари бўйича миллий муассасаларнинг Осиё–Тинч океани анжуманида билдирилган, миллий муассасалар учун ногиронлар бўйича маълумотлар базасини яратиш тўғрисидаги таклифни қўллаб-куватлашга қарор қилди. Ушбу маълумотлар базаси инсон ва ногиронлар ҳуқуқлари билан боғлиқ масалалар бўйича ахборотларни халқаро даражада таққослаш учун тўплаш, таҳлил этиш ва тарқатишга ёрдам беради. Ушбу маълумотлар базаси қўйидаги вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради:

- ▣ ногиронлар ҳуқуқларига тааллуқли масалаларни кўриб чиқишида миллий муассасаларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида уларнинг салоҳиятини мустаҳкамлаш соҳасидаги устуворликларини ўрнатиш;
- ▣ ногиронларнинг инсон ҳуқуқлари бузилишига эътиборни кучайтиришга ва жамиятнинг ушбу бузилишларни бартараф этиш учун муносабатини ўзгартиришга кўмаклашиш;
- ▣ ногиронлар ҳуқуқлари масалалари бўйича тадқиқотларни ўтказишини қўллаб-куватлаш учун амалда ишонарли ахборотни тўплаш;
- ▣ ногиронлар ҳуқуқлари билан боғлиқ масалаларни ҳал этишни соддалаштириш мақсадларида халқаро ҳамжамият доирасида мувофикаштиришни яхшилаш.

Текшириш бўйича комиссиялар

Жамиятда катта қизиқиши уйғотадиган муаммо пайдо бўлган ҳолатда, айниқса бу масала мавжуд парламент комиссияси ваколатига ёки муайян хукумат органининг маъсулияти соҳасига кирмаса, текшириш бўйича комиссия тайинлаш мақсадга мувофиқдир.

Вазирларга бевосита парламент сўрови

Вазирлар парламент аъзолари бўлган мамлакатларда вазирларга оғзаки ва ёзма тарзда бериладиган парламент сўрови парламент учун муҳим назорат механизми ҳисобланади. Бу бевосита саволлар хукуматга ўз фаолияти тўғрисида ҳисоб бериш мажбуриятини юклайди.

Ижроия органлар томонидан қилинадиган тайинлашларни назорат қилиши

Вазирлар парламент аъзолари бўлмаган мамлакатларда назорат қилишнинг яна бир муҳим механизми – вазирлик лавозимига ва раҳбарлик лавозимларига тайинлашни тасдиқлаш жараёни мавжуддир. Ушбу жараён, қоида бўйича, давлат лавозимига тайинлаш учун таклиф этилаётган шахс қобилиятини узоқ ўрганишни талаб қиласи. Инсон хуқуклари бўйича воситачилар, комиссарлар ва вазирлар маҳкамаси аъзоларини тайинлашда парламент тегишли шахснинг малакаси даражаси ҳамда унинг ногиронларга нисбатан нуқтаи назари тўғрисида ахборот олишиши керак.

Давлат ва надавлат ташкилотлар устидан назорат

Парламент, шунингдек, хукумат, масалан, тартибга солувчи функцияларни ёки истеъмолчиларга давлат хизматларини бевосита тақдим этиш каби давлат функцияларини топшириши мумкин бўлган мустақил ташкилотлар фаолияти устидан назоратни амалга оширади. Бундай ташкилотлар соғликни сақлаш ва хавфсизлик, хизматлар тақдим этувчилар, маданий-маиший хизматлар ҳамда фаолияти ногиронларнинг хуқукларига бевосита таъсир кўрсатиши мумкин бўлган бошқа органлар секторларини тартибга солиш вазифалари юклатилган органлар бўлиши мумкин.

Бюджет ва молия назорати

Парламент давлат харажатларини назорат қилиши учун хукумат сиёсатига жиддий таъсир кўрсатади. Парламент назоратни ҳам бюджет тузилиши

босқичида, ҳам молия маблағларини ҳаражат қилиш босқичида амалга ошириши мүмкін. Парламент ана шу жараён доирасыда таклиф этилаётган бюджеттің түрлі ижтимоий гурұхлар, шу жумладан ногиронларға ҳам тәсіри билан боғлиқ масалаларни мұхокама қилиши ва назорат қилиши мүмкін.

СУДЛАР ВА СУД ТИЗИМИНИНГ РОЛИ

Хар бир иштирок этувчи давлаттің конституцияйи таркибиға мувофиқ Ногиронлар хуқуқлари тұғрисидеги конвенцияның ратификация қилиниши ёки унинг қоidalарини ички хуқуққа автомат равища киритилиши ва бунда Конвенцияның қоidalары миллий суд муассасаларыда құлланилиши шартлыгини (гап Рим хукуқи анъаналарига амал қыладыган мамлакатларда халқаро хуқуқни киритишнинг “монистик”, деб аталадыган ёндашуви тұғрисида кетмоқда), ёки Конвенцияда санаб ўтилған хуқуқларни ички қонунчилікка киритиш учун миллий қонун қабул қилишни (гап умумий хуқук мамлакатлары амал қыладыган “дуалистик,” деб аталадыган ёндашув тұғрисида кетмоқда)¹ талаған этади. Ҳатто “дуалистик” усулда ҳам құлланиладыган хуқуқнинг талқын этилиши тұғрисидеги масалада Конвенцияның имзоланиши ёки ратификация қилинишининг ўзи Конвенцияға очық устунлик берилешини англатади. Бошқача қилиб айтганда, суд идораси ички хукукни құллайды ва уни иложи борича Конвенцияға яқын талқын этади, бу билан давлаттің ички хуқуқи ушбу давлаттің халқаро мажбурияттарға мувофиқ бўлиши тұғрисидеги одатдаги конституцияйи шартдан фойдаланилади. Бундан ташкари Конвенция қабул қылингунча бўлган суд амалиёти аниқ кўрсатиб турганидек, давлатлар ўзларининг ногиронларнинг хукукларини амалга ошириш ва ҳимоя қилишда тенглик ва камситмаслик тамойилларини қўллаш мажбуриятини тан олади.

Куйида келтирилган қўшимча маълумотдаги кўпгина суд қарорлари апелляция судлари томонидан чиқарилған, лекин уларда шунингдек инсон хукуклари бузилишига тааллуқли миллий воситачи органлар ёки шикоятларни кўриб чиқиши бўйича органларнинг қатор қарорлари тилга олинади. Ҳозирги пайтгача суд тизими камситмаслик тамойилини ногиронларға нисбатан қўллашни ривожлантиришга катта ҳисса қўшди. Суд тизимининг хукукларни ҳимоя қилишдаги бу қадар мухим роли ўз афзалликларига ва ўз камчиликларига эга.

¹Бу ҳақда батағсилроқ 4-бобдаги ахборотта қарант.

Шуни эътироф этиш алоҳида мухимки, ҳозирги вақтгача эришган ютуқларимиз анъанавий мустақилликдан маҳрум бўлган ҳамжамият муҳторлашишининг исботи ҳисобланади. Бевосита ногиронлар ўзларининг ана шу бутун кучларини ишга солишлари шартномани тузишда ҳал қилувчи омил бўлди ва бевосита ана шу бугунги кунда Конвенция шу қадар кенг шуҳрат қозонгандигини изоҳлади.

Луиза Арбур, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари

кузатиб борилади. Бундай “типик ҳолат” бўйича чиқариладиган қарор фақат тортишувдаги томонлар учунгина эмас, шунингдек ана шундай ёки бунга ўхшаш ҳолатга тушиб қоладиган бошқа шахслар учун ҳам тааллуқли бўлиши мумкин. Масалан, “типик ҳолат” бўйича суд томонидан чиқарилган қарор фақат аризачига товон тўлаш оқибатига олиб келибгина қолмасдан, балки сиёсатни мунтазам ислоҳ қилиш ва демак, шахсларнинг катта гурухига ўз ҳуқуқларидан фойдаланишини яхшилашга хизмат қилиши мумкин.

Шу тарзда суд идораси инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ниҳоятда мухим роль ўйнайди. Судлар, одатда, фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларнинг бутун хилма-хил турларига тааллуқли ишлар билан шуғулланади. Турли ҳукуматлароро ва нодавлат ташкилотлари ушбу ҳуқуқлардан фойдаланишга тааллуқли, судга оширилган ишлар бўйича маълумотлар базасини яратишни ёқлаб

Ҳуқуқларни суд тартибида ҳимоя қилиши

Кўпчилик миллий ҳуқуқий тизимларда ҳуқуқлар ва мажбуриятларни аниқлаш ва юридик тамойилларни ўрнатиш учун расмий ва тенглаштирилган юридик жараёндан фойдаланилади. Судлар ва фуқаролик кодекслари тизими ёки суд прецеденти назариясини қўллаш орқали вақт ўтиши билан ҳуқуқ ва юридик тамойиллар ривожланишининг бир хиллигини таъминлаш мумкин. Ушбу тизим “типик ҳолатлар”ни мураккаб бўлган ёки жиддий принципиал юридик оқибатларга эга бўлиши мумкин бўлган масалаларни синчилкаб ўрганишга кодир тажрибали ҳуқуқшунослар кирадиган юкори суд инстанцияларида кўриб чиқиш учун тақдим этиш маъносида устунликка эгадир. Ишни кўриб чиқишининг ушбу даражасида, коида бўйича, томонларнинг вакиллиги ва юкори сифатли юридик исботлаш

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИГА ТААЛЛУҚЛИ СУД АМАЛИЁТИНИНГ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ

Күргина давлатларда ногиронлар даъво аризалари билан ҳам инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий суд муассасаларига, ҳам Европанинг инсон ҳуқуқлари бўйича судига мурожаат қилишган. Судлар бу ишлар бўйича қарорлар чиқараётганда давлатлар ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун нима қилишлари керак бўлганини таъкидлашган ва ҳуқуқлари бузилган шахсларга етказилган зарарни қоплашни ҳукм қиласади. Жумладан, судлар томонидан қўйидаги қарорлар чиқарилган:

- Авиакомпаниялар йўловчилар ихтиёрига аэропортнинг рўйхатга олинадиган устунчадан самолётга чиқиш жойигача ҳаракатланиш учун ногиронлар аравачасини тақдим этиши керак. Бундай аравачадан фойдаланиш учун ҳақ олиш ноқонуний камситиш ҳисобланади (*Райанэйр Россага қарши* [2004] EWCA Civ 1751).
- Хонада ёки тиббиёт муассасасида туғилганидан эшитиш қобилияти чекланган шахсга у муомала мақсадида фойдаланадиган ишора тилини биладиган таржимон хизматини тақдим этиш каби оқилтона мослаштиришнинг йўклиги камситишни ман этадиган қонунчиликка мувофиқ эмас (*Элдриж Британия Колумбиясига қарши* [Бош прокурор] [1997] 3 SCR 624).
- Университет аспирант қизга иш вақти бўлмаган пайтда унинг руҳий сиқилишини баҳона қилиб, бошқа студентлар учун фойдаланиш очиқ бўлган бинога киришининг рад этилишида айбланади. Суд бундай фойдаланиш одатда одамларга кўрсатиладиган хизматнинг бир тури эканлиги ва аспирант қизга унинг психик саломатлиги ахволига асосланиб, бу ерга кириши рад этилганлиги камситишга тенглаштирилади, деб ҳисоблади (*Британия Колумбиясинг Университети Бергга қарши* [1993] 2 SCR 353).
- Оммага мўлжалланган майдончаларда ўтказилган ва таснифдан ўтган иштирокчилар учун очиқ бўлган гольф бўйича PGA Tour турнири ўзининг қоидаларини ўзгартириши ва таснифдан ўтган, катта масофани пиёда босиб ўтломайдиган иштирокчилардан бирини барча иштирокчилар билан бирга йўналиш бўйича юришга мажбур қилмаслиги, балки бу манфаатдор шахсга моторли транспорт воситаси ажратиши керак эди (*PGA Tour Мартинга қарши* [2001] 204 F 3d 994).
- Қамоқхона раҳбариятининг маҳбуслардан бири саломатлигининг салбий ҳолати сабабли мослама тақдим этиш ёки маҳсус парваришилашни таъминлашни рад этиши қамоқхонада қамоқ жазосини ўташда муқаррар бўлган укубатлар чегарасидан чиқадиган азобга дучор қилиш сифатида

баҳоланган (*Мүиссель Францияга қарши* [2002] Инсон ҳуқуқпари бўйича Европа суди).

- ▣ Жанубий Африканинг Конституциявий суди ногиронлик бўйича нафақа тўлашнинг 40 ойга кечикиши фақат ижтимоий ёрдам тўғрисидаги қонунчиликнинг бузилиши бўлибгина қолмасдан, балки манфаатдор шахснинг мустакил турмуш кечириш қобилиятига таъсирини ҳисобга олган ҳолда унинг қадр-қимматига тажовуз, деб ҳам ҳисоблади (*Ижтимоий таъминот департаменти Нонтембисога қарши* [2006йил, март] 580/04сон иш, 32 б.).
- ▣ Ногиронларнинг яккалаб қўйилиши ва сегрегацияси, айниқса ногирон болаларни одатдаги мактаблардан ҳайдалиши камситишнинг қўпол ва кенг тарқалган шакли ҳисобланади (*Олмстед L Сга қарши* [1999] 527 US 581).
- ▣ Етарпича турмуш даражасига эга бўлиш ҳуқуқи ногиронлар фақат аҳоли учун тақдим этиладиган обьектлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларинигина эмас, айрим ҳолларда улар шунингдек яшаш ҳуқуқларига таҳдид қиласидиган қоидаларга амал қилишдан озод қилинишларини ҳам англатади. Шунинг учун турар жой эгаларининг кўзи охиз ижарачига йўл кўрсатадиган итни сақлашига рад этилиши ногиронлик белгиси бўйича ноқонуний камситиш, деб баҳоланди (*Холт Сокато Apartments Ltd турар жой компаниясига қарши* [1987] 9 CHRR D/4681).
- ▣ Нихоят, Инсон ҳуқуқпари бўйича Европа суди томонидан кўриб чиқилган ишларнинг бири мосламани рад этиш инсоннинг бошқа ҳуқуқларини бузишга тенглаштирилиши мумкинligини кўрсатади. Ушбу иш фақат ногиронлар аравачасида ҳаракат қила оладиган ва ҳамиша ёрдамга муҳтоҷ бўлган бир маҳбус аёлга таалукли бўлиб, бу аёл агар тунда хонаси маҳсус иситилмаса ва ўзига катта адёл берилмаса, исиниш учун фаол ҳаракат қила олмасди. Суд аризачи бошқа маҳбуслардан фарқ қилишини ва у билан бошқалар каби муомала қилиш камситиш хусусиятига эга бўлганинги ҳамда муомаланинг қадр-қимматни камситиш тақиқини ва шахс дахлсизлиги ҳуқуқининг бузилиши эканлигини тан олди (*Прайс Бирлашган Қиролликка қарши* [2002] 34 EHRR 1285).

чиққанлар¹. Бундай механизмлар судъялар ва адвокатларни тайёрлаш ва улар билан ахборот-тарғибот ишларини олиб бориш учун фойдали бўлиши мумкин. Кўйида келтирилган қўшимчадан кўриниб турганидек, Конвенция

¹Масалан, *Effective functioning of human rights mechanisms: national institutions and regional arrangements – Regional Arrangements for the promotion and protection of human rights in the Asian and Pacific region* (E/CN.4/2006/100/Add.1, п. 34 **ва навбатдаги ҳужжатлардаги тавсияларга** каранг.

қабул килингунга қадар ёки маҳсус миллий қонунлар қабул қилиш ёхуд тенглик ва камситмаслик тамойилини қўллаш натижасида ногиронлар ҳуқуқлари ва бу ҳуқуқлардан фойдаланишга нисбатан миллий суд амалиёти билан бир қаторда тегишли суд амалиёти ҳамда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ва минтақавий ташкилотларнинг шарҳлари ривожлана бошлади.

ПАРЛАМЕНТ АЪЗОЛАРИ НИМА ҚИЛА ОЛАДИ

МЕН МИЛЛИЙ МУАССАСАЛАРДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ҚАНДАЙ ЁРДАМ БЕРА ОЛАМАН

- Ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш ҳамда Конвенцияга риоя этилишининг мониторинги бўйича ваколатга эга бўлган, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича миллий муассаса туридаги бошқалардан афзалпроқ механизмни ташкил этишга эришиш;
- Конвенцияга риоя этилиши мониторинги учун тайинланган ёки ташкил этилган миллий муассаса Париж тамойилларига мувофиқ бўлишига эришиш;
- ногиронлар ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш ҳамда Конвенцияга риоя этилиши мониторинги учун тайинланган ёки ташкил этилган миллий муассаса ўз вазифасини муваффақиятли ва самарали бажариши учун етарлича молиявий ва инсон ресурсларига эга бўлишига эришиш;
- давлат иштирок этувчи бўлган инсон ҳуқуқлари бўйича барча халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда зиммасига юклатилган мажбуриятларини бажариши учун қабул қилиниши керак бўлган стратегия ёки чоралар баён этиладиган инсон ҳуқуқларини амалга ошириш соҳасидаги миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқишга эришиш.

Шу билан бир қаторда инсон хукуқларининг суд томонидан химоя қилиниши унинг учун хос бўлган муайян чекловларга эга. Судда даъво аризаларини кўриб чиқиши, айниқса, апелляция босқичида узоқ давом этадиган ва қимматга тушадиган тартиб ҳисобланади. Судда даъво аризасини кўриб чиқишининг қиймати бундай мурожаатни, айниқса гап ижтимоий ёрдамга қарам ва даъво аризаси хусусиятига кўра давлатнинг бепул юридик ёрдамига умид қилиб бўлмайдиган ҳолатлар тўғрисида борганида, имконсиз ва иложсиз килиши мумкин. Бундан ташқари, даъво аризасининг судда кўриб чиқилишининг узоқ давом этиши ҳам ёки асосланган шикоятлар бериш рағбатини йўққа чиқариши, ёхуд иш кўриб чиқилаётган даврда ахволни янада аборглаштириши мумкин. Ногиронлар учун бу жамиятнинг нормал ҳаётида иштирок этишнинг барча турларидан бундан бўён четта чиқариб қўйилишини англатиши мумкин. Расмий суд тартиблари ўз хусусиятига кўра Конвенцияда кўрсатилган хукукларга тааллуқли муаммоларни тартибга солиш учун тўғри келмаслиги мумкин. Бундай ҳолатларда, тортишув ёки кўриб чиқилаётган масала хусусиятига боғлик равишда воситачилик ва яратшириш Конвенцияга риоя этишни таъминлашнинг самаралироқ воситаси бўлиши мумкин. Юкорида кўрсатилган муаммоларни тартибга солишнинг турли механизмлари тортишувларни ҳал этишнинг баъзан тезроқ ҳал бўладиган, арzonроққа тушадиган, фойдаланиш имкониятлари кўпроқ ва мақсадга мувофиқроқ воситаси бўлиши мумкин.

ФОЙДАЛИ ҲАВОЛАЛАР

Achieving Equal Employment Opportunities for People with Disabilities through Legislation: Guidelines (Geneva, International Labour Office, 2004).
<http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/disability/download/eeofinal.pdf> веб-саҳифасида жойлаштирилган

Assessing the Effectiveness of National Human Rights Institutions (Geneva, International Council on Human Rights Policy and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2005). Инглиз, араб, испан ва француз тилларида: <http://www.ohchr.org/english/about/publications/papers.htm> веб-саҳифасида жойлаштирилган

2015 йилга ҳамма учун таълим. ОДВ мониторинги бўйича жаҳон маъруzasи, 2007 (Париж, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти таълим, фан ва маданият масалари бўйича). http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=49591&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html веб-саҳифасида жойлаштирилган

Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability (Geneva, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2002). Инглиз, испан ва француз тилларида: <http://www.ohchr.org/english/about/publications/papers.htm> веб-саҳифасида жойлаштирилган

Human Rights: Handbook for Parliamentarians (Geneva, Inter-Parliamentary Union and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2005). Инглиз, араб, испан ва француз тилларида: <http://www.ohchr.org/english/about/publications> веб-саҳифасида жойлаштирилган

Community-based Rehabilitation (CBR): A Strategy for Rehabilitation, Equalization of Opportunities, Poverty Reduction and Social Inclusion of People with Disabilities (Geneva, International Labour Office, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, and World Health Organization; 2004).
http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/ability/download/otherpubl_cbr.pdf веб-саҳифасида жойлаштирилган

Parliament and Democracy in the Twenty-first Century: A Guide to Good Practice (Geneva, Inter-Parliamentary Union, 2006). Инглиз, араб, испан

ва француз тилларида: <http://www.ipu.org/english/handbks.htm> веб-сахифасида жойлаштирилган

Ногронларнинг таълим олии ҳуқуқи: Таълим олии ҳуқуқи тўғрисидаги масала бўйича Махсус маъruzachi Вернора Муньосанинг маъruzasi (A/HRC/4/29). Инглиз, араб, хитой, испан, француз ва рус тилларида: <http://www.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/4session/reports.htm> веб-сахифасида жойлаштирилган

Treaty Handbook (United Nations Office of Legal Affairs, New York).
<http://untreaty.un.org/English/TreatyHandbook/hbframeset.htm> веб-сахифасида жойлаштирилган

І ИЛОВА

НОГИРОНЛАР ҲУҚУҚЛАРИ ТҮҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯ

*Бош Ассамблеяning 2006 йил 13 декабрдағи 61/106-
сонли резолюцияси билан қабул қилинган*

МУҚАДДИМА

Ушбу Конвенцияда иштирок этувчи давлаттар,

- a)** Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Уставида эълон қилинган инсоният оиласининг барча аъзоларига хос қадр-қиммат ва қадриятлар ҳамда уларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқлари тамойиллари озодлик, адолат ва ялпи тинчликнинг асоси, деб эътироф этилишини эслатиб,
- b)** Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва Инсон ҳуқуқлари түғрисидаги халқаро пактларда ҳар бир инсон ушбу ҳужжатларда кўзда тутилган ҳуқуқлар ва эркинликларга ҳеч қандай тафовутсиз эгалик қилишини эълон қилганлиги ва мустахкамлаб кўйганлигини тан олиб,
- c)** инсоннинг барча ҳуқуқлари ва асосий эркинликларининг ялпилиги, ажралмаслиги, ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро алокадорлигигини, шунингдек ногиронларга улардан камситилмасдан тўла фойдаланиш кафолатланиши зарурлигини тасдиқлаб,
- d)** иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар түғрисидаги халқаро пакт, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар түғрисидаги

халқаро пакт, Ирқий камситишининг барча шакллариға барҳам бериш тұғрисидаги халқаро Конвенция, Аёлларга нисбатан камситишининг барча шакллариға барҳам бериш тұғрисидаги Конвенция, Қыйнокқа солиш ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган бошқа мумала ва жазолашға қарши Конвенция, Бола хуқуқлари тұғрисидаги Конвенция ва Барча мұхожир меңнаткашлар ва улар оиласы аязоларининг хуқуқларини ҳимоя қилиш тұғрисидаги халқаро Конвенцияға ҳавола қилиб,

- e) ногиронлик – бу тадрижий ривожланиб борувчи тушунча, ногиронлик бузилган саломатликнинг муносабат ва мухитдаги түсиқлар билан ўзаро алоқаси натижаси бўлиб бу уларнинг жамият хаётида бошқалар билан тенг ва самарали иштирок этишига ҳалакит беришини тан олиб,
- f) ногиронларга нисбатан жаҳон харакат дастури ва Ногиронлар учун тенг имкониятларни таъминлаш стандарт қоидаларида қайд этилган тамойиллар ва йўл-йўриқлар ногиронларга янада тенг имкониятларни таъминлаш учун миллий, минтақавий ва халқаро даражалардаги стратегиялар, режалар, дастурлар ва тадбирларни рағбатлантириш, расмийлаштириш ва баҳолашға таъсири нуқтаи назаридан мұхимлигини тан олиб,
- g) ногиронлик муаммоларини барқарор ривожланиш стратегиясининг тегишли таркибий қисмлари сифатида долзарблаштириш мұхимлигини таъқидлаб,
- h) шунингдек, ҳар қандай шахсни ногиронлик белгиси бўйича камситиши инсон шахсига хос қадр-қимматни хўрлаш эканлигини тан олиб,
- i) шундан кейин ногиронликнинг хилма-хиллигини тан олиб,
- j) барча ногиронларнинг, шу жумладан фаолроқ қўллаб-қувватлашга мұхтож бўлғанларнинг хуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилишининг зарурлигини тан олиб,
- k) ушбу турли хужжатлар ва ташаббусларга қарамасдан ногиронлар жамият хаётида тенг хуқуқли аязолар сифатида иштирок этиш йўлида түсиқларга дуч келиши давом этаётганлигидан ҳамда жаҳоннинг барча қисмларида уларнинг инсон хуқуқлари бузилаётганлигидан ташвишланиб,

- l) хар бир мамлакатда, айниқса, ривожланаётган мамлакатларда ногиронлар турмуш шароитларини яхшилаш учун халқаро ҳамкорлик мухимлигини тан олиб,**
- m) ногиронларнинг маҳаллий ҳамжамиятларнинг умумий фаровонлиги ва турфа хиллигига ҳозирги ва келажақдаги қимматли ҳиссасини ҳамда ногиронлар томонидан ўзларининг инсон хукуқлари ва асосий эркинликларини тўла амалга оширишларига ёрдам бериш, шунингдек ногиронларнинг тўлақонли иштирок этиши уларда дахлдорлик туйғусини мустаҳкамлаш ва жамиятнинг инсон тараққиёти, ижтимоий ва иқтисодий ривожланишида салмоқли муваффақиятларга эришиш ҳамда қашшоқликка барҳам бериш имконини беришини тан олиб,**
- n) ногиронлар учун уларнинг шахсий мустақиллиги, шу жумладан ўз мустақил танловининг эркинлиги мухимлигини тан олиб,**
- o) ногиронлар стратегиялар ва дастурлар, шу жумладан бевосита уларга тааллукли стратегия ва дастурлар бўйича карор қабул қилиш жараённада фаол иштирок этиш имкониятига эга бўлишлари кераклигини ҳисобга олган ҳолда,**
- p) ногиронлар ирқи, терисининг ранги, жинси, тили, диний, сиёсий ва бошқа эътиқоди, миллӣ, этник, абориген ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкий ҳолати, туғилиши, ёши ёки бошқа хусусиятлари белгиси бўйича жуда кўп ва кескин шаклдаги камситишга дуч келишлари билан боғлиқ оғир шароитларидан ташвишланиб,**
- q) ногирон аёллар ва ногирон қизлар уйларида ҳам, уйлари ташқарисида ҳам кўпинча зўравонлик, жароҳатланиш ёки тажовуз қилиш катта хавфига, эътиборсизлик ёки бепарвонлик муносабатига, ёмон мумомала ёки эксплуатацияга дуч келишларинитан олиб,**
- r) ногирон болалар инсоннинг барча хукуқлари ва асосий эркинликларидан бошқа болалар билан тенг ҳолда тўла ҳажмда фойдаланишлари кераклигини тан олиб ва шу муносабати билан Бола хукуқлари тўғрисидаги Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар ўз зиммаларига олган мажбуриятларни эслатиб,**
- s) ногиронларнинг инсон хукуқлари ва асосий эркинликларидан тўла фойдаланишларига ёрдам бериш бўйича барча саъй-харакатларда гендер хусусиятларини ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлаб,**

- т) ногиронларнинг кўпчилиги қашшоқлик шароитида яшашларини таъкидлаб ва шу муносабат билан ногиронларга қашшоқликнинг салбий тъсири муаммоси билан шуғуланиш ўта зарурлигини тан олиб,**
- и) Бирлашган Миллатлар Ташкilotининг Уставида ҳамда инсон хукуқлари соҳасида қўлланила оладиган шартномаларда баён этилган мақсад ва тамойилларини тўла ҳурмат қилишга асосланган тинчлик ва хавфсизлик вазияти ногиронларни, жумладан куролли можаролар ва чет эл босқинчилиги даврида тўла ҳимоя қилишнинг сўзсиз шарти эканлигини эътиборга олиб,**
- в) жисмоний, ижтимоий, иқтисодий ва маданий муҳитдан, соғлиқни сақлаш ва таълимдан, шунингдек ахборот ва алоқадан фойдаланиш имкониятининг муҳимлигини, чунки бу ногиронларга барча инсон хукуқлари ва асосий эркинликларидан фойдаланиш имконини беришини тан олиб,**
- г) ҳар бир алоҳида инсоннинг бошқа одамлар ва ўзи мансуб бўлган жамоа олдида мажбуриятларга эга эканлигини ва Уйсон хукуқлари халқаро хужжатида тан олинган хукукларни рағбатлантириш ва уларга риоя этилишига эришишга интилиши кераклигини эътиборга олиб,**
- х) оила жамиятнинг табиий ва асосий хужайраси эканлигини, у жамият ва давлат томонидан муҳофаза қилиниш хукуқига эгалигини ҳамда ногиронлар ва улар оиласарининг аъзолари оиласарга ногиронлар хукуқларидан тўла ва тенг фойдаланиш ишига ҳисса қўшиш имконини берадиган зарур ҳимоя ва ёрдамга эга бўлишларига ишонч ҳосил қилган ҳолда,**
- у) ногиронларнинг хукуқлари ва қадр-қимматларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш тўғрисидаги ялпи қамровли ва яхлит Конвенция ногиронларнинг абгор ижтимоий ахволларига барҳам беришга ҳамда уларнинг ҳам ривожланган, ҳам ривожланаётган мамлакатларда фуқаролар, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётда тенг имкониятларга эга бўлган ҳолда иштирок этишларини кенгайтишга ишонч ҳосил қилган ҳолда,**

куйидагиларга рози бўлишиди:

1-МОДДА

Мақсад

Ушбу Конвенциянинг мақсади барча ногиронларнинг инсоннинг барча хукуклари ва асосий эркинликларини рағбатлантириш, ҳимоя қилиш ҳамда тўла ва кенг амалга оширилишини таъминлаш, шунингдек уларга хос қадр-қимматни ҳурмат қилишни рағбатлантиришдир.

Ногиронлар бу жамият ҳаётида бошқалар билан teng ҳолда тўлақонли ва самарали иштирок этишга ҳалакит қиласиган турли тўсикларга дуч келадиган барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сенсор бузилишлари ҳолатига эга шахслар.

2-МОДДА

Тушунчалар

Ушбу Конвенция мақсадлари учун:

“мулоқот” – тиллар, матнлар, Брайль алифбоси, тактил муомаласи¹, йирик шрифт, фойдаланиш имконияти бўлган мультимедиа воситалари, айни вақтда босма материаллар, аудиовоситалар, сухандонларнинг одатий тили, шунингдек мулоқот кучайтирувчи ва муқобил усувлари, воситалари ва шакллари, шу жумладан фойдаланиш имконияти бўлган ахборот-коммуникация технологияларини қамраб олади;

“тил” – оғзаки ва ишора тилларини ҳамда оғзаки бўлмаган тилларнинг бошқа шаклларини қамраб олади;

“ногиронлик белгиси бўйича камситиш” - мақсади ёки натижаси сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаро ёки ҳар қандай бошқа соҳада бошқалар билан teng ҳолда инсоннинг барча хукуклари ва асосий эркинликларининг эътироф этилиши ёки амалга оширилишини камситадиган ёки рад этадиган ҳар қандай тафовут, истисно ёки чеклашни англатади. У камситишнинг барча шаклларини, шу жумладан оқилона мослаштиришдан воз кечиши қамраб олади;

“оқилона мослаштириш” - ногиронларнинг бошқалар билан teng равишда барча инсон хукуклари ва асосий эркинликларини амалга ошириш

¹Тактиль (лотинча “tactilis” – “англанадиган” сўзидан) – бу ерда ногиронлар англашини осонлаштирадиган Брайль алифбосида бўртма тарзда тайёрланадиган лавҳалар назарда тутилмоқда.

мақсадларида аниқ бир ҳолатда зарурат бўлганда мос келмайдиган ёки оқланмайдиган юқ бўлмайдиган зарур ва мувофиқ модификациялар ва тузатишлар киришишни англатади;

“универсал дизайн” – барча одамлар учун мослаштириш ёки маҳсус дизайнни талаб этмайдиган ҳолда энг юкори имконият даражасида яроқли қилишга даъват этилган буюмлар, муҳит, дастур ва хизматлар дизайнини англатади. “Универсал дизайн” зарурат бўлганда аниқ бир ногиронлар учун ассистив¹ қурилмаларни истисно этмайди.

3-МОДДА

Умумий тамойиллар

Ушбу Конвенциянинг тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- a) инсонга хос бўлган қадр-қимматни, унинг шахсий мустақиллиги, шу жумладан мустақил танлови эркинлигини ҳамда мустақиллигини хурмат қилиш;
- b) камситмаслик;
- c) жамиятда тўла ва самарали иштирок этиш ва қўшилиш;
- d) ногиронларнинг ўзига хос хусусиятларини хурмат қилиш ва буни инсоний турфа ҳилликнинг таркиби ва инсониятнинг бир қисми сифатида қабул қилиш;
- e) имкониятларнинг тенглиги;
- f) фойдаланиш имконияти;
- g) эркаклар ва аёлларнинг тенглиги;
- h) ногирон болаларнинг ривожланаётган қобилиятларини хурмат қилиш ва ногирон болаларнинг ўз шахсий хусусиятларини сақлаб қолиш хукуқини хурмат қилиш.

¹Assist (лотинча “assist” — “ёрдам, кўмак” сўзидан) — бу ерда ногиронларга нарсаларни англашда ёрдам берадиган белгилар ҳакида гап боряпти.

4-МОДДА

Умумий мажбуриятлар

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар барча ногиронлар томонидан ногиронлик белгиси бўйича хеч қандай камситишсиз инсоннинг барча ҳуқуқларини амалга ошириш ва асосий эркинликларини тўла таъминлаш ва рағбатлантириш мажбуриятини олади. Шу мақсадда иштирок этувчи давлатларнинг мажбуриятлари қуидагилардир:
- a)** ушбу Конвенцияда эътироф этиладиган ҳуқуқларни амалга ошириш учун барча зарур қонунчилик, маъмурий ва бошқа чораларни кўриш;
 - b)** ногиронларга нисбатан камситиш хусусиятига эга мавжуд қонунлар, карорлар, урф-одатлар ва амалиётларни ўзгартириш ёки бекор қилиш учун барча зарур чораларни, шу жумладан қонунчилик чораларини кўриш;
 - c)** барча стратегиялар ва дастурларда ногиронлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришни ҳисобга олиш;
 - d)** Ушбу Конвенцияга тўғри келмайдиган ҳар қандай ҳаракатлар ёки усуслардан тийилиш ҳамда давлат органлари ва муассасалари ушбу Конвенцияга мувофиқ иш тутишларини таъминлаш;
 - e)** ҳар қандай шахс, ташкилот ёки хусусий корхона томонидан ногиронлик белгиси бўйича камситишни бартараф этиш учун зарур чораларни кўриш;
 - f)** ногиронларнинг аниқ эҳтиёжлари учун мослаштириш иложи борича кам ўзгартириш ва харажат талаб қиласиган маҳсулотлар, хизматлар, жиҳозлар ва универсал дизайн обьектларининг (ушбу Конвенциянинг 2-моддасида белгилаб кўйиладиган) илмий-тадқиқот ва конструкторлик ишланмаларини олиб бориш ёки рағбатлантириш, уларнинг мавжуд бўлишига ва улардан фойдаланишга ёрдам бериш, шунингдек стандартлар ва кўлланмаларни ишлаб чиқишида универсал дизайн гоясини илгари суриш;
 - g)** ногиронларга мўлжалланган янги технологиялар, шу жумладан ахборот–комуникация технологиялари, ҳаракатчанланишга кўмаклашувчи, қурилмалар ва ассистив технологиялардан фойдаланиш имкониятлари устида илмий- тадқиқот ва конструкторлик ишланмаларини олиб бориш ёки рағбатлантириш,

бунда энг мақбул нархдаги технологияларга биринчи даражали эътибор бериш;

- h)** харакатланишга қўмаклашувчи қурилмалар ва ассистив технологиялар, шу жумладан янги технологиялар, шунингдек ёрдамнинг бошқа шакллари, қўллаб-кувватлаш хизматлари ва муассасалари тўғрисида фойдаланиш;
- i)** ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуклар орқали кафолатланган ёрдам ва хизматларни тақдим этишни такомиллаштириш учун мутахассислар ва ногиронлар билан иш олиб борадиган ходимларни ўқитишни рағбатлантириш.
- 2.** Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқукларга келганда, ҳар бир иштирок этувчи давлат мазкур ҳуқукларни ушбу Конвенцияда белгилаб берилган мажбуриятларга зиён етказмаган ҳолда босқичма-босқич тўла амалга оширишга эришиш учун ўзида мавжуд бўлган ресурслардан иложи борича тўлиқ фойдаланиш, зарурат бўлганда эса халқаро ҳамкорликдан фойдаланиш мажбуриятини олади.
- 3.** Ушбу Конвенцияни амалга оширишга йўналтирилган қонунчилик ва стратегияни ишлаб чиқиши ва қўллашда ҳамда ногиронларга тааллукли масалалар бўйича қарор қабул қилишининг бошқа жараёнлари доирасида иштирок этувчи давлатлар ногиронлар, шу жумладан ногирон болалар билан яқиндан маслаҳатлашиш ҳамда уларни ўзларининг вакилликлари орқали бу ишга фаол жалб этиш чораларни кўради.
- 4.** Ушбу Конвенциядаги ҳеч бир нарса иштирок этувчи давлатларнинг қонунларида ёки мазкур давлатда амал қиласидиган халқаро ҳуқуқ меъёрларида мавжуд бўлиши мумкин бўлган ногиронлар ҳуқукларини амалга оширишга кўпроқ даражада ёрдам берадиган бирор қоидага дахли йўқ. Ушбу Конвенцияда иштирок этувчи қайсиdir бир давлатда эътироф этиладиган ёки мавжуд бўлган инсоннинг қайсиdir ҳуқуклари ва асосий эркинликларини бу ҳуқуклар ёки эркинликлар ушбу Конвенцияда эътироф этилиши ёки кичикроқ ҳажмда эътироф этилиши сабаби билан ҳеч қандай чеклаш ёки камситишга йўл қўйилмайди.
- 5.** Ушбу Конвенциянинг қоидалари федерал давлатларнинг барча қисмларига бирор чеклашларсиз ёки қисқартиришсиз амал қиласди.

5-МОДДА

Тенглик ва камситмаслик

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар барча шахслар қонун олдида тенг эканлигини ва унга кўра қонун томонидан бирор камситишсиз тенг ҳимояланиш ҳамда ундан тенг фойдаланиш хукуқига эгалигини тан олади.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронлик белгиси бўйича ҳар қандай камситишни ман этади ҳамда ногиронларга ҳар қандай асосда камситишдан тенг ва самарали хукуқий ҳимояни кафолатлайди.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар тенгликни рағбатлантириш ва камситишни бартараф этишда оқилона мослашишни таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.
- 4.** Ногиронларнинг амалдаги тенглигини таъминлашни тезлаштириш ёки бунга эришиш учун зарур бўлган барча аниқ чоралар ушбу Конвенция маъноси бўйича камситиш ҳисобланмайди.

6-МОДДА

Ногирон аёллар

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногирон аёллар ва ногирон қизлар кўп томонлама камситилишга дуч келишини тан олади ва шу муносабат билан улар томонидан барча инсон хукуқлари ва асосий эркинликларини тўла ва тенг амалга оширилишини таъминлаш учун чоралар кўради.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар аёлларга ушбу Конвенцияда мустаҳкамлаб кўйилган инсон хукуқлари ва асосий эркинликларини амалга ошириш ва ундан баҳраманд бўлишни кафолатлаш учун аёлларнинг тўлақонли ривожланиши, такомиллашиши ва салоҳиятининг ошишини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.

7-МОДДА

Ногирон болалар

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногирон болаларнинг барча инсон хукуклари ва асосий эркинликларини бошқа болалар билан тенг равишда тўла амалга оширилишини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.
- 2.** Ногирон болаларга нисбатан барча саъй-харакатларда боланинг олий манфаатларига биринчи даражали эътибор қаратилади.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар ногирон болалар ёшларига ва етуклигига мувофиқ бўлган зарур салмоқ оладиган ўз қарашларини бошқа болалар билан тенг равишда эркин ифода этиш хукуқига эга бўлишларини ҳамда ушбу хукукларни амалга ошириш учун ногиронликлари ва ёшига мос бўлган ёрдамни олишларини таъминлайди.

8-МОДДА

Маърифий–тарбиявий ишлар

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар қуйидагиларга эришиш учун кечиктириб бўлмайдиган, самарали ва зарур чораларни кўриш мажбуриятини олади:
 - a)** бутун жамиятнинг, шу жумладан оила даражасида ногиронлик масалалари бўйича билимини ошириш ҳамда ногиронларнинг хукук ва қадр-кимматини ҳурмат қилишни мустаҳкамлаш;
 - b)** ногиронларга нисбатан турмушнинг барча жабхаларида, шу жумладан жинси ва ёши асосидаги ақидалар, ноўрин қарашлар ва зарарли одатлар билан кураш олиб бориш;
 - c)** ногиронларнинг салоҳияти ва хиссасини тарғиб этиш.
- 2.** Шу мақсадда кўрилаётган чоралар қуйидагиларни қамраб олади:
 - a)** қуйидагиларга даъват этилган самарали ижтимоий-маърифий кампанияларни авж олдириш ва олиб бориш:

- i) ногиронлар хукуқларини тан олишни ўргатиш;
 - ii) ногиронлар тўғрисидаги ижобий тасаввурларни ва уларнинг жамият томонидан чуқурроқ англанишини рафбатлантириш;
 - iii) ногиронларнинг кўникмалари, қадр-киммати ва қобилияти, шунингдек уларнинг иш жойи ва меҳнат бозоридаги ҳиссаси эътироф этилишини тарғиб қилишга қўмаклашиш;
- b) таълим тизимининг барча даражадаларида, шу жумладан кичик ёшдан бошлаб барча болаларни ногиронлар хукуқига ҳурмат билан муносабатда бўлиш руҳида тарбиялаш;
- c) барча оммавий ахборот воситаларида ногиронларни ушбу Конвенция мақсадларига мос тушадиган тарзда тасвиrlашга даъват этиш;
- d) ногиронлар ва уларнинг хукуқларига бағишлиланган хабардорликни ошириш ўқув дастурларини илгари суриш.

9-МОДДА

Фойдаланиш имконияти

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар мустақил турмуш кечириш ва турмушнинг барча жабҳаларида ҳар тарафлама иштирок этиш имкониятига эга бўлиши учун ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишда жисмоний муҳитдан, транспортдан, ахборот ва алоқадан, шу жумладан ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимидан ҳамда шаҳарларда ҳам, қишлоқ жойларида ҳам аҳоли учун очик ёки тақдим этиладиган бошқа обьектлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш учун зарур чораларни кўради. Фойдаланиш имкониятига ҳалақит берадиган тўсиқларни аниқлаш ва бартараф этишни қамраб оладиган ушбу чоралар, жумладан, қуйидагилардан иборат:
 - a) бинолар, йўллар, транспорт ҳамда бошқа ташки ва ички обьектлар, шу жумладан мактаблар, туарар-жойлар, тиббиёт муассасалари ва иш жойлари;
 - b) ахборот, коммуникация ва бошқа хизматлар, шу жумладан электрон ва шошилинч хизматлар.

2. Иштирок этувчи давлатлар, шунингдек қуидаги зарур чораларни күрадилар.

- a)** ахоли учун очик ёки тақдим этиладиган объектлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятини кўзда тутадиган минимал стандартлар ва қўлланмаларни ишлаб чиқиш, амалга киритиш ва уларга риоя этилишини назорат қилиш;
- b)** ахоли учун очик ёки тақдим этиладиган объектлар ва хизматларни тақлиф этадиган хусусий корхоналар ногиронлар фойдаланиш имкониятлари учун барча жиҳатларни хисобга олишларини таъминлаш;
- c)** ногиронлар дуч келадиган фойдаланиш имконияти билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш учун манфаатдор томонлар учун фойдаланиш имкониятлари бўйича ўкув амалиётларни ташкил этиш;
- d)** ахоли учун очик бинолар ва бошқа объектларга Брайль алифбосида бажарилган, осон ўқиласиган ва тушуниладиган шаклдаги белгиларни жойлаштириш;
- e)** ахоли учун очик бинолар ва бошқа объектлардан фойдаланиш имкониятини енгиллаштириш учун ёрдамчилар ва воситачиларнинг турли хизматларини, шу жумладан йўл кўрсатувчилар, сухандонлар ва профессионал судротаржимонлар хизматларини тақдим этиш;
- f)** ногиронларнинг ахборотдан фойдаланиш имкониятини таъминлайдиган ёрдам ва қўллаб-қувватлашнинг бошқа зарур шаклларини тарғиб этиш;
- g)** ногиронларнинг янги ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимларидан, шу жумладан Интернетдан фойдаланиш имкониятларини рағбатлантириш;
- h)** ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимларидан фойдаланиш қимматга тушмаслиги учун ахборот-коммуникация технологиялари ва тизимларини илк босқичлардан фойдаланиш имконияти берадиган қилиб лойиҳалаш, ишлаб чиқиш ва тарқатишни рағбатлантириш.

10-МОДДА

Яшаш ҳуқуқи

Иштирок этувчи давлатлар ҳар бир инсоннинг яшаш ажралмас ҳуқуқини яна бир бор тасдиқлайди ва ногиронлар бошқалар билан тенг равища бу ҳуқуқдан самарали фойдаланишни таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.

11-МОДДА

Таҳдидли ва фавқулодда гуманитар вазиятлар

Иштирок этувчи давлатлар ўзларининг халқаро ҳуқуқ, шу жумладан халқаро гуманитар ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқи бўйича мажбуриятларига мувофиқ ногиронларни таҳдидли вазиятларда, шу жумладан қуролли можаролар, фавқулодда гуманитар вазиятлар ва табиий оғатлар пайтида химоя қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради.

12-МОДДА

Қонун олдидаги тенглик

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ҳамма жойда шахс сифатида тан олиниш ҳуқукига эга эканлигини тасдиқлайди.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ҳаётнинг барча соҳаларида бошқалар билан тенг равища ҳуқуқ лаёқатига эга эканлигини эътироф этади.
3. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга улар ўзларининг ҳуқуқ лаёқатини амалга оширишларида талаб этилиб қолиниши мумкин бўлган қўллаб-қувватлашни тақдим этиш учун зарур чораларни кўради.
4. Иштирок этувчи давлатлар ҳуқуқ лаёқатини амалга ошириш билан боғлиқ барча чора-тадбирлар инсон ҳуқуқлари халқаро меъёрига мувофиқ суиистеъмолликларнинг олдини олишини кўзда тутиши учун зарур ва самарали кафолатларни таъминлайди. Бундай

кафолатлар хуқуққа лаёқатни амалга ошириш билан боғлик чоралар шахснинг хуқуқлари, иродаси ва мойилликларини хурмат қилишга йўналтирилган бўлиши, манфаатлар тўқнашуви ва ноўрин таъсирандан холис бўлиши, ушбу шахс вазиятига мувофиқ ва мослаштирилган бўлиши, иложи борича қисқа муддатда қўлланилиши ҳамда ваколатли, мустақил ва холис орган ёки суд идораси томонидан мунтазам текширилишини таъминлаши керак. Ушбу кафолатлар мазкур шахснинг хуқуқлари ва манфаатларига қай даражада таъсир кўрсатса, шу даражада бўлиши керак.

5. Иштирок этувчи давлатлар ушбу модда коидаларини ҳисобга олган ҳолда ногиронларнинг мулкка эгалик қилиш ва уни мерос қилиб олиш, ўз молиявий ишларини бошқариш, шунингдек банк ссудалари, ипотека кредитлари ва молиявий кредитлашнинг бошқа шаклларидан фойдаланишда тенг хуқуқликларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради ҳамда ногиронлар ўз мулкидан асоссиз равища маҳрум бўлмасликларини таъминлайди.

13-МОДДА

Одил судлов хукуқидан фойдаланиш

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар бошқалар билан тенг равища одил судловдан самарали фойдаланишлари имкониятини таъминламоқда, шу жумладан юридик жараённинг барча босқичларида, жумладан суриштириш босқичлари ва иш юритишнинг бошқа бошлангич босқичларида ўзларининг бевосита ва билвосита иштирокчилар, шу жумладан гувоҳлар сифатидаги самарали ролини бажаришларини енгиллаштиришга қаратилган процессуал ва ёшлирига мувофиқ тузатишлар киритишни назарда тутади.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг одил судловдан самарали фойдаланиш имкониятларини таъминлашга кўмаклашиш учун одил судловни амалга ошириш соҳасида, шу жумладан полиция ва пенитенциар тизимида ишлайдиган шахслар учун зарур бўлган ўкув машғулотларни амалга оширишнирағбатлантиради.

14-МОДДА

Эркинлик ва шахсий хавфсизлик

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар бошқалар билан тенг ҳуқукқа эга бўлишлари учун қуидагиларни таъминлайди:

 - а) озодлик ва шахсий хавфсизлик ҳукуқидан фойдаланиш;
 - б) қонунсиз ва асоссиз равишда озодликдан маҳрум бўлмаслик ва ҳар қандай озодликдан маҳрум этиш қонунга мувофиқ бўлиши, ногиронлик эса ҳеч бир ҳолатда озодликдан маҳрум этиш учун асос бўлмаслигини.
2. Иштирок этувчи давлатлар агар қайсиdir бир тартиб асосида ногиронлар озодликдан маҳрум этилса, улар учун инсон ҳуқуқлари халқaro ҳукукига мувофиқ бўлган кафолатлар берилишини ҳамда улар билан муомала ушбу Конвенциянинг мақсад ва тамоилиларига, шу жумладан оқилона мослаштиришни таъминлашга мувофиқ бўлишини таъминлайди.

15-МОДДА

Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг шафқатсиз, инсонийликка зид ёки қадр-қимматни камситувчи турларидан озод бўлиш

1. Ҳеч ким қийноққа солиниши ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматини камситадиган муомала ёки жазога тортилиши мумкин эмас. Жумладан, бирор шахс унинг эркин розилигисиз тиббий ёки илмий тажрибага дучор қилинмаслиги керак.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар бошқалар билан тенг равища қийноққа солиниш ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган муомала ва жазолашга дучор қилинмаслиги учун барча самарали қонунчилик, маъмурий, суд ёки бошқа чораларни кўради.

16-МОДДА

Эксплуатация қилиниш, зўравонлик ва таҳқирлашдан озод бўлиш

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларни уйларида ҳам, унинг ташқарисида ҳам эксплуатация, зўравонлик ва тажовуз қилишнинг

барча шаклларидан, шу жумладан гендер сабаби билан боғлиқ жиҳатлардан ҳимоя қилиш учун барча зарур қонунчилик, маъмурий, ижтимоий, маърифий ва бошқа чораларни кўради.

2. Иштирок этувчи давлатлар эксплуатация, зўравонлик ва таҳқирлашнинг барча шаклларининг олдини олиш учун зарур чораларни, жумладан ногиронларнинг ёш-жинс хусусиятини ҳисобга олган ҳолда уларга, уларнинг оиласларига ва ногиронларни парвариш қилаётган шахсларга ёрдам бериш ҳамда уларни кўллаб-кувватлаш, шу жумладан эксплуатация, зўравонлик ва таҳқирлаш кўринишларига дучор бўлмаслиқ, бундай ҳолатларни аниқлаш ва хабар бериш йўллари билан таништириш, бу масаладаги хабардорликларини ошириш учун барча зарур чораларни кўради. Иштирок этувчи давлатлар ҳимоя тақдим этиш бўйича хизматлар ногиронлик холати, ёш-жинс хусусиятлари ва омилларини ҳисобга олган ҳолда кўрсатилишини таъминлайди.
3. Иштирок этувчи давлатлар эксплуатация, зўравонлик ва таҳқирлашнинг барча шаклларининг олдини олишга интилиб, ногиронларга хизмат кўрсатишга мўлжалланган барча муассасалар ва дастурлар мустакил органлар томонидан самарали назорат қилинишини таъминлайди.
4. Иштирок этувчи давлатлар эксплуатация, зўравонлик ёки таҳқирлашнинг ҳар қандай шаклидан жабр кўрган ногиронларни жисмоний, когнитив¹ ва психологик тиклаш, реабилитация ва ижтимоий қайта интеграциялашга ёрдам бериш, шу жумладан ҳимоя хизматларини тақдим этиш орқали ёрдам кўрсатишнинг зарур чораларини кўради. Бундай тиклаш ва қайта интеграциялаш тегишли шахснинг саломатлигини, фаровонлигини, ўзига хурматни, қадр-кимматини ва мустакиллигини мустаҳкамлашга ёрдам берадиган вазиятда амалга оширилади ҳамда ёш-жинс хусусиятлари билан боғлиқ эҳтиёжлар ҳисобга олинади.
5. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга нисбатан эксплуатация, зўравонлик ва таҳқирлаш ҳолатлари аниқланиши, суриштирилиши ва зарур ҳолатларда қонуний жавобгарликка тортилиши учун самарали қонунчилик ва стратегияни, шу жумладан аёллар ва болаларга мўлжалланган қонунчилик ва стратегияни қабул қиласди .

¹Когнитив – маълумотларни ракамли усулда киритиш ва таҳлил этишни автоматлаштириш комплекс тизими.

17-МОДДА

Шахсий дахлсизликни ҳимоя қилиш

Хар бир ногирон бошқалар билан тенг равища ўзининг жисмоний ва психик дахлсизлиги ҳурмат қилиниши ҳукуқига эга.

18-МОДДА

Кўчиб юриш ва фуқаролик эркинлиги

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг бошқалар билан тенг равища кўчиб юриш эркинлиги, яшаш жойини танлаш эркинлиги ва фуқаролик ҳукуқини шу жумладан қўйидагилар орқали эътироф этади:
 - a)** фуқароликни олиш ва ўзгартириш ҳукуқига эга бўлиш ва фуқароликдан асоссиз ёки ногиронлик сабаби билан маҳрум этилмаслик;
 - b)** фуқаролигини тасдиқлайдиган ёки шахсини тасдиқлайдиган бошқа хужжатларни олиш имкониятидан ногиронлиги сабабли маҳрум бўлмаслик, бундай хужжатларга эга бўлиш ва улардан фойдаланиш ёки тегишли тартибдан, масалан кўчиб юриш эркинлиги ҳукуқини амалга оширишни енгиллаштириш учун зарур бўлган иммиграция тартибидан фойдаланиш;
 - c)** ҳар қандай мамлакатни, шу жумладан ўз мамлакатини эркин тарк этиш ҳукуқига эга бўлиш;
 - d)** асоссиз равища ёки ногиронлик сабабли ўз мамлакатига кириш ҳукуқидан маҳрум бўлмаслик.
- 2.** Ногирон болалар туғилган заҳоти рўйхатга олинади ва туғилган заҳоти исмга эга бўлиш ва фуқароликни олиш, шунингдек иложи борича юқори даражада ўз ота-онасини билиш ҳукуқи ва улардан ғамхўрлик кўриш ҳукуқига эга бўлади.

19-МОДДА

Мустақил турмуш тарзи ва маҳаллий ҳамжамиятга жалб қилиниш

Ушбу Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар барча ногиронларнинг одатдаги яшаш жойларида яшашдаги тенг хукуқлиликни, бошқа одамлар билан тенг равишда танлаш хукуқини эътироф этади ҳамда ногиронлар томонидан бу хукуқларини тўла амалга ошириш, уларнинг маҳаллий ҳамжамиятга тўла киритилиш ва иштирок этиш хукуқини эътироф этади, шу жумладан қуйидагиларни таъминлайди.

- a)** ногиронлар бошқа одамлар билан тенг равишда ўз яшаш жойини ва қаерда ким билан яшашни танлаш имкониятига эга бўлиши ҳамда қандайдир муайян турар жой шароитларида яшашга мажбур бўлмаслиги;
- b)** ногиронлар уйида, яшаш жойида ва маҳаллий ҳамжамият асосида бошқа ёрдамчи хизматлардан, шу жумладан маҳаллий ҳамжамиятда яшаш ва унда иштирок этиш учун зарур бўлган шахсий ёрдамдан фойдаланишга эга бўлиши, шунингдек яккараб қўйишга ёки маҳаллий жамиятдан чиқариб юборишга йўл қўйилмаслиги;
- c)** ахолига умумий фойдаланишга мўлжалланган хизматлар ва объектлардан ногиронлар ҳам тенг даражада фойдаланиши ҳамда бу уларнинг эҳтиёжига жавоб бериши.

20-МОДДА

Шахсий ҳаракатланиш

Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар энг юқори имконият даражасида шахсий ҳаракатланишларини таъминлаш учун самарали чоралар кўради, шу жумладан қуйидагилар орқали:

- a)** ногиронлар ўзи танлайдиган воситада, танлаган вақтда ва мақбул нархда шахсий ҳаракат қилишларига ёрдам бериш;
- b)** ногиронларнинг ҳаракатланишини енгиллаштирадиган сифатли воситалар, курилмалар, ассистив технологиялар ҳамда ёрдамчилар ва воситачиларнинг хизматларидан фойдаланиш имкониятини, шу

жумладан бу нарсаларни мақбул нархларда тақдим қилиш орқали енгиллаштириш;

- c) ногиронларни ва улар билан иш олиб борадиган мутахассис кадрларни ҳаракатланиш кўникмаларига ўқитиш;
- d) ҳаркатланишни енгиллаштирадиган воситалар, курилмалар асистив технологиялар ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган корхоналарни ногиронларнинг ҳаракатланиши барча жиҳатларини ҳисобга олишга даъват этиш.

21-МОДДА

Фикр ва эътиқодни ифода этиш эркинлиги ва ахборотдан фойдаланиш имконияти

Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар фикр ва эътиқодларини эркин ифода этиш ҳуқуқини, шу жумладан ушбу Конвенциянинг 2-моддасида белгилаб қўйилган мулоқотнинг барча шаклларидан ўз танлови бўйича фойдаланган ҳолда ахборот ва ғояларни излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради, шу жумладан:

- a) ногиронларни фойдаланиш имконияти бўлган шаклда ва ногиронлик турли шаклларини ҳисобга олган технологиялардан фойдаланиб, ўз вақтида ва қўшимча хақ олмасдан кенг оммага мўлжалланган ахборот билан таъминлаш;
- b) расмий муомалада ишора тили, Брайль алифбоси, муомалани кучайтирадиган ва муқобил воситаларидан ҳамда ногиронларнинг танлови бўйича муомаланинг бошқа фойдаланиш имконияти бўлган барча воситалари, усуллари ва шаклларидан фойдаланишларига ёрдам кўрсатиш;
- c) кенг оммага, шу жумладан Интернет орқали хизмат кўрсатадиган хусусий корхоналарни ногиронлар учун фойдаланиш имконияти бўлган ва яроқли шакллардаги ахборот ва хизматлар тақдим этишга даъват этиш;
- d) оммавий ахборот воситаларини ногиронлар ахборотдан, шу жумладан Интернет орқали тақдим этадиган хизматларидан

фойдаланиш имкониятига эга бўлишини таъминлашга даъват этиш;

- е) ишора тилларидан фойдаланишни эътироф этиш ва рағбатлантириш.

22-МОДДА

Шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги

1. Бирорта ногирон, яшаш жойи ёки турар жой шароитларидан қатъи назар, шахсий ҳаёти, оиласи, турар жойи ёки ёзишмалари ва бошқа муомала турларига дахлсизлигига асоссиз ёки ноқонуний тажовуз килинишига ёки унинг шаъни ва обрўсига ноқонуний хуружларга дучор бўлмаслиги керак. Ногиронлар бундай тажовузлар ёки хуружлардан ҳимояланиш қонунларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг шахси, саломатлигининг холати ва реабилитацияси тўғрисидаги маълумотларни бошқалар билан тенг тарзда махфийлигини муҳофаза қиласди.

23-МОДДА

Уй ва оилани ҳурмат қилиш

1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга нисбатан бошқалар билан тенг тарзда никоҳ, оила, оталик, оналик ва шахсий муносабатларга тааллуқли масалаларда камситилишларини бартараф этиш учун самарали ва зарур чоралар кўради. Бунда улар қуидагиларни таъминлашга интилади:
 - а) никоҳ ёшига етган барча ногиронларнинг никоҳдан ўтаётганларнинг эркин ва тўлиқ розилиги асосида никоҳдан ўтиш ва оила қуриш ҳуқуқининг эътироф этилишини;
 - б) ногиронларнинг болалар сони ва улар туғилиши орасидаги танаффус тўғрисида эркин ва масъул қарор қабул қилиш ҳамда репродуктив ва оилани режалаштириш масалаларида ёшига мос ахборотдан фойдаланиш имконияти ҳамда бу масалалардан хабардор бўлиш ҳуқуқининг эътироф этилиши, шунингдек уларга бу ҳуқуқларини амалга ошириш имкониятларини берадиган воситаларнинг тақдим этилишини;

- с) ногиронлар, шу жумладан болалар бошқалар билан тенг тарзда ўз серпуштлик¹ларини сақлашларини.
2. Иштирок этувчи давлатлар миллий қонунчилыкда васийлик, фарзандларни асраб олиш ёки шу каби институтлар тұғрисида коidalар мавжуд бўлган тақдирда ногиронларнинг ушбу масалалар бўйича хуқуқ ва мажбуриятларини таъминлайди; барча ҳолатларда боланинг олий манфаатлари биринчи даражали аҳамиятга эгадир. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга болаларини тарбиялаш бўйича мажбуриятларини бажаришларида зарур ёрдам кўрсатади.
3. Иштирок этувчи давлатлар ногирон болалар оиласи турмушга нисбатан тенг хукуқларга эга бўлишини таъминлайди. Иштирок этувчи давлатлар ушбу хукуқларни амалга ошириш ҳамда болалар ногиронлигини яшириш, уларни ташлаб кетиш, парвариши қилишдан бош тортиси ва сегрегация²сига йўл қўймаслик учун аввалбошдан ногирон болалар ва улар оиласарини ҳар тарафлама ахборот, хизматлар ва қўллаб-қувватлаш билан таъминлаш мажбуриятини олади.
4. Иштирок этувчи давлатлар бола ўз ота-онасининг иродасига қарши ажратилмаслигини таъминлайди, суд томонидан назорат қилинадиган ваколатли органлар қўлланиладиган қонунлар ва тартибларга мувофиқ бундай ажратиш боланинг олий манфаатлари учун зарур эканлигини белгилаган ҳолатлар бундан мустаснодир. Ҳеч бир вазиятда бола ўзининг, отаси ёки онасидан бирортасининг ёки ҳам отаси, ҳам онасининг ногиронлиги сабабига кўра ота-онасидан ажратилиши мумкин эмас.
5. Иштирок этувчи давлатлар ногирон боланинг энг яқин қариндошлари уни парвариш қилишга қодир бўлмаган ҳолатлarda узокроқроқ қариндошлари ҳисобига, бундай имконият бўлмаганида эса маҳаллий ҳамжамиятда бола яшashi учун оиласи тартибларни яратиш ҳисобига муқобил парвариш қилишни ташкил этиш учун барча саъй-харакатларни қилиш мажбуриятларини олади.

¹Серпуштлик – жинсий етук организмнинг соглом насл яратиш қобилияти.

²Сегрегация (лотинча “segregatio” – “ажратиш” сўзидан) – ахоли қайсиидир бир гурухини жамиятдан мажбуран ажратиб қўйиш сиёсати.

24-МОДДА

Таълим

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг таълим олиш ҳуқуқини эътироф этади. Иштирок этувчи давлатлар ушбу ҳуқуқни камситмасдан ва имкониятлар тенглиги асосида амалга ошириш мақсадларида барча дараражаларда инклузив¹ таълимни ва бутун умри давомида ўқитилишларини таъминлайди, бунда қуидагиларга интилади:
 - a)** инсон салоҳиятини, шунингдек қадр-киммат ва ўзини хурмат қилиш ҳиссини тўла ривожлантириш ҳамда инсон ҳуқуқлари, асосий эркинликлари ва инсоний турфа хилликни хурмат қилишни кучайтириш;
 - b)** ногиронларнинг шахси, истеъоди ва ижодини, шунингдек ақлий ва жисмоний қобилияtlарини тўла ҳажмда ривожлантириш;
 - c)** ногиронларга эркин жамият ҳаётида самарали иштирок этиш имкониятини яратиш.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар ушбу ҳуқуқни амалга оширишда қуидагиларни таъминлайди:
 - a)** ногиронлар ногиронлиги сабабига кўра умумий таълим тизимидан, ногирон болалар эса бепул ва мажбурий бошланғич таълим ёки ўрта таълим тизимидан чиқарилмаслиги;
 - b)** ногиронлар бошқалар билан teng равища ўз яшаш жойларида инклузив, сифатли ва бепул бошланғич таълим ва ўрта таълимни олиш имкониятига эга бўлиши;
 - c)** шахсий эҳтиёжларни ҳисобга оладиган оқилона мослаштириш таъминланиши;
 - d)** ногиронлар умумий таълим тизими доирасида самарали таълим олишларини енгиллаштириш учун талаб қилинадиган қўллаб-куватлашга эга бўлиши;

¹Инклузив таълим (французча “inclusif” – “ўзига қўшган” сўзидан) – соглом болаларнинг жисмоний жиҳатдан имконияти чекланган болалар билан бирга ўқитилиши.

- е) тўлақонли иштирок этиш гоясининг максадига мувофиқ бўладиган мухитда иложи борича юқори билим ва ижтимоий ривожланишга эришиши учун самарали индивидуал ёрдам чоралар кўрилиши.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар таълим жараёнида ҳамда маҳаллий ҳамжамиятнинг азолари сифатида тўла ва тенг иштирок этишларини таъминлаш учун уларга ҳаётй ва ижтимоий қўникмаларни эгаллаш имкониятини яратади. Иштирок этувчи давлатлар ушбу йўналишда тегишли чораларни кўради, шу жумладан;
- а) Брайль алифбоси, муқобил шрифтларни, мулокотни кучайтирадиган ва муқобил усуллар, воситалар ва шаклларни, шунингдек мўлжал олиш ва ҳаракатланиш қўникмаларини эгаллашларига ҳамда тенгдошлари томонидан қўллаб-кувватланишга ва мураббийликка қўмаклашади;
- б) ишорали тилни эгаллаш ва эшитиш имконияти чекланган инсонларнинг ўзига хос тилини эгаллашга ёрдам беради;
- с) кишиларни ўқитиш, жумладан кўзи ожизлар, ва эшитиш имконияти чекланган инсонлар ёки кўзи ожиз ва эшитиш имконияти чекланган болаларни ўқитиш уларга энг мақбул бўлган тил ва усулларда, мулокот воситаларида ҳамда билимларни эгаллаш ва ижтимоий ривожланишга иложи борича энг кўп ёрдам берадиган вазиятда амалга оширилишини таъминлайди.
- 4.** Иштирок этувчи давлатлар ушбу хуқуқ амалга оширилишини таъминлашга қўмаклашиш учун ишорали тилни ва/ёки Брайль алифбосини эгаллаган ўқитувчилар, шу жумладан ногирон ўқитувчиларни ишга жалб этиш ҳамда таълим тизимининг барча даражаларида ишлаётган мутахассислар ва ходимларни ўқитиш учун зарур чораларни кўради. Бундай ўқитиш ногиронларни қўллаб-кувватлаш учун ногиронлик масалалари ҳамда мулокотнинг кучайтирадиган ва муқобил усуллари, воситалари ва шаклларини, ўкув услубиётлари ва материалларини қамраб олади.
- 5.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар камситилмасдан ва бошқалар билан тенг равища олий таълим, касбий таълим, катталар учун таълим олиш ва бутун ҳаётлари давомида ўқитилиш имкониятларига эга бўлишларини таъминлайди. Иштирок этувчи давлатлар шу мақсадларда ногиронлар учун оқилона мослаштиришни таъминлайди.

25-МОДДА

Саломатлик

Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ногиронлик белгиси бўйича камситилмасдан саломатликларининг эришиш мумкин бўлган энг юқори даражада сақланиши ҳуқуқига эгалар. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг соғлигини сақлаш соҳасида гендер хусусиятини ҳисобга оладиган хизматлардан, шу жумладан саломатликларининг холати бўйича реабилитация қилиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради. Иштирок этувчи давлатлар, шу жумладан қуидаги чораларни кўради:

- a)** ногиронларга бошқалар билан бир қаторда саломатликни сақлаш бўйича бепул ёки қиммат бўлмаган хизматлар ва дастурларнинг турлари, сифати ва даражасини, шу жумладан жинсий ва репродуктив саломатлик ҳамда давлат соғлиқни сақлаш дастурлари асосида ахолига таклиф этилаётган турларни таъминлайди;
- b)** соғлиқни сақлаш соҳасида ногиронларга уларнинг ногиронлиги сабабли бевосита зарур бўлган хизматларни, шу жумладан заруратга қараб барвакт диагностикани ва даволаши ҳамдан ногиронликнинг, шу жумладан болалар ва катта ёшдагилар ўртасида келгусидаги ногиронликнинг пайдо бўлиш эҳтимолини, иложи борича, камайтириш ва бунинг олдини олишига даъват этилган хизматларни тақдим этади;
- c)** соғлиқни сақлаш соҳасидаги ушбу хизматларни иложи борича ушбу одамлар бевосита истиқомат киладиган жойларга яқинда, шу жумладан қишлоқ жойларида ташкил этади;
- d)** соғлиқни сақлаш соҳаси мутахассисларидан ногиронларга бошқа шахсларга бўлгани каби сифатли хизмат кўрсатишни, шу жумладан бошқа масалалар қатори таълим бериш ҳамда давлат ва хусусий соғлиқни сақлаш соҳаси учун ахлоқ стандартларини қабул қилиш ҳисобига инсон ҳуқуқлари, қадр-қиммати, мустакиллиги ва ногиронларнинг эҳтиёжлари тўғрисидаги хабардорлигини оширишни талаб этади;
- e)** ногиронларга тиббий суғурталаш ва ҳаётни суғурталашни (агар бунга миллий қонунчиликда рухсат берилган бўлса) тақдим этишда уларни камситишни ман этади ҳамда бу адолатли ва оқилона асосда тақдим этилишини кўзда тутади;

ф) ногиронлик сабаби бўйича соғлиқни сақлашда ёки бу соҳада хизмат кўрсатилишида ёхуд овқат ёки ичимликларни олишда камситувчи рад этилишларга йўл қўймайди.

26-МОДДА

Абилитация¹ ва реабилитация

Иштирок этувчи давлатлар, шу жумладан бошқа ногиронлар кўмагида, ногиронлар иложи борича мустақилликка, тўла жисмоний, ақлий, ижтимоий ва касб қобилиятларига эришишлари ва буни сақлаб қолишлари ҳамда турмушнинг барча соҳаларига тўла қўшилишлари ва иштирок этишлари учун самарали ва зарур чораларни кўради. Иштирок этувчи давлатлар шу мақсадда комплекс абилитация ва реабилитация хизматлари ва дастурларини, айниқса соғлиқни сақлаш, бандлик, таълим ва ижтимоий хизмат кўрсатиш соҳаларида ташкил этади, мустаҳкамлайди ва кенгайтиради. Улар ушбу хизматлар ва дастурлар бўйича қуидаги чораларни кўради:

- a)** уларни иложи борича эрта амалга оширишга киришилиши ва ногиронларнинг эҳтиёjlари ва кучли жиҳатларини кўп томонлама баҳолашга асосланган бўлиши;
 - b)** маҳаллий ҳамжамиятда ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларида иштирок этиш жалб этилиш ва киритилишига ёрдам бериши, ихтиёрий хусусиятга эга бўлиши ҳамда ногиронлар учун иложи борича бевосита яшаш жойларига яқинда, шу жумладан қишлоқ жойларида фойдаланиш имконияти бўлиши.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар абилитация ва реабилитация хизматлари кўрсатиш соҳасида ишлайдиган мутахассис ва ходимларни бошлангич ва кейинги таълим олишини рағбатлантиради.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронларга мўлжалангандан абилитация ва реабилитацияга тааллукли асистив қурилмалар ва технологиялар бўлишини, улардан фойдаланишини рағбатлантиради.

¹ Абилитация (лотинча “abilitatio” – “қулай”, “мослаштирилган” сўзидан) – ногиронларни ҳаётга мослаштиришга йўналтирилган даволаш тадбирлари.

27-МОДДА

Меҳнат ва бандлик

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишида меҳнат қилиш хуқуқини эътироф этади; бу меҳнат бозори ва ишлаб чиқариш мухити ногиронлар учун очиқ, инклюзив ва иштирок этиш имконияти бўлган шароитда ногирон ўзи танлаган ва эркин рози бўлган меҳнат фаолияти орқали турмуш кечиришига пул ишлаб топиш имкониятига эга бўлиш хуқуқини камраб олади. Иштирок этувчи давлатлар меҳнат қилиш хуқуқини, шу жумладан меҳнат фаолияти давомида ногирон бўлган шахсларнинг меҳнат қилиш хуқуқини, жумладан қонунчилик йўли билан белгиланган тартибда амалга ошириш хуқуқини таъминлайди ва рағбатлантиради. Шу жумладан улар қуидаги зарур чораларни кўради:
- a)** бандликнинг барча шаклларида, шу жумладан ишга қабул қилиш ёллаш ва бандлик, иш жойини сақлаб қолиш, хизмат лавозимида кўтарилиш, хавфсиз ва соғлом меҳнат шароитларига тааллуқли масалаларда ногиронлик белгиси бўйича камситишни ман этиш;
 - b)** ногиронларнинг бошқалар билан тенг равишида адолатли ва қулай иш шароитларига эга бўлиш, шу жумладан тенг қимматга эга бўлган меҳнат билан шуғулланиш ва бунинг учун тенг рағбатлантирилиш, хавфсиз ва соғлом меҳнат шароитларига эга бўлиш, шу жумладан хуружлардан ҳимоя қилиниш ва шикоятлари қондирилиши хукуқларини ҳимоя қилиш;
 - c)** ногиронлар бошқалар билан тенг равишида ўзларининг меҳнат ва касаба уюшма хукуқларини амалга ошириш имкониятини таъминлаш;
 - d)** ногиронларга умумий техникавий ва касбий йўналтириш дастурлари, ишга жойлаштириш хизматлари, касбий ва узлуксиз таълим олишдан самарали фойдаланиш имкониятларини яратиш;
 - e)** меҳнат бозорида ногиронларнинг ишга жойлашиш ва хизмат лавозимида кўтарилиш, шунингдек иш излаш, ишга эга бўлиш, иш жойини сақлаш ва меҳнат фаолиятини қайтадан бошлаш имкониятларини кенгайтириш;
 - f)** шахсий меҳнат фаолияти, тадбиркорлик, ширкатларни ривожлантириш ва ўз бизнесини ташкил этиш имкониятларини кенгайтириш;

- g) ногиронларни давлат секторига ишга ёллаш;
 - h) ногиронларни тегишли стратегиялар ҳамда чоралар, аниқ ҳаракат дастурлари, рағбатлар ва бошқа чораларни камраб олиши мүмкин бўлган дастурлар ёрдамида хусусий секторда ишга ёллашни рағбатлантириш;
 - i) ногиронларнинг иш жойларини оқилона мослаштиришни таъминлаш;
 - j) очик меҳнат бозори шароитларида ногиронларнинг иш тажрибаларини ўзлаштиришларини рағбатлантириш;
 - k) ногиронлар учун касб-хунар реабилитацияси, иш жойларини сақлаб қолиш ва ишга қайтиб келишга қаратилган дастурларини рағбатлантириш.
2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар қулликка ва эркисиз ҳолатга тушиб қолмасликкларини ҳамда бошқалар билан тенг равища зўраки ва мажбурий меҳнатдан ҳимоя қилинишларини таъминлайди.

28-МОДДА

Етарли турмуш даражаси ва ижтимоий ҳимоя

- 1. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг ўзлари ва оиласи учун етарлича турмуш шароитига, шу жумладан етарлича овқатланиш, кийим-кечакка ва турар жойга эга бўлиш ҳамда турмуш шароитлари узлуксиз яхшиланиб бориши хукуқларини эътироф этади, шунингдек ушбу хукуқларни ногиронлик белгиси бўйича камситмасдан амалга оширишни таъминлаш ва рағбатлантиришнинг зарур чораларини кўради.
- 2. Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг ижтимоий ҳимояга бўлган хукуқларини ва бу хукуқлардан ногиронлик белгиси бўйича камситмасдан фойдаланишлари хукукини эътироф этади ҳамда ушбу хукуқни амалга оширишни таъминлаш ва рағбатлантириш учун зарур чораларни кўради. Шу жумладан куйидаги чораларни кўради:
 - a) ногиронларнинг тоза ичимлик сувига тенг эга бўлишларини ҳамда ногиронлик билан боғлиқ тегишли ва киммат бўлмаган хизматлар,

- курилмалар ва бошқа ёрдамдан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш;
- б)** ногиронларнинг шу жумладан ногирон аёллар, қизлар ва кекса кишиларнинг ижтимоий ҳимоя қилиш ва қашшоқлик кўламларини кисқартириш дастурларидан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш;
- с)** қашшоқлик шароитида турмуш кечираётган ногиронлар ва улар оиласларини ногиронлик билан боғлиқ харажатларини, шу жумладан тегишлича таълим олиш, маслаҳат, молиявий ёрдам ва вақтинча патронаж парваришини олиш бўйича харажатларни қоплаш мақсадидаги давлат ёрдамини олишларини таъминлаш;
- д)** ногиронларнинг давлат тураг жой дастурларидан фойдаланиш имкониятини таъминлаш;
- е)** ногиронларнинг пенсия нафақалари ва дастурларидан фойдаланиш имкониятларини таъминлаш.

29-МОДДА

Сиёсий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш

Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг сиёсий хукуқларини ва улардан бошқалар билан тенг равишда фойдаланиш имкониятларини кафолатлайди ҳамда қуидаги мажбуриятларни олади:

- а)** ногиронлар бошқалар билан тенг равишда сиёсий ва ижтимоий ҳаётда бевосита ёки эркин сайланган вакиллари орқали самарали ва ҳар тарафлама иштирок этишлари, шу жумладан сайлаш ва сайланиш хукуқлари ва имкониятларига эга бўлишларини, жумладан, қуидагилар орқали таъминлаш:
- i)** овоз бериш тартиблари, бинолари ва материаллари англаш ва фойдаланиш учун мос ва осон бўлишини таъминлаш;
- ii)** ногиронларнинг сайловларда ва давлат референдумларида ёпиқ овоз беришда қўркитилмасдан иштирок этиш ҳамда ўз номзодларини сайловларда, давлат ҳокимиятининг барча даражаларида давлат лавозимларини амалда эгаллашига ва давлат функцияларини бажаришларига кўрсатиш

хукукларини – бунда қўллаш мақбул бўлганда ассистив ва янги технологиялардан фойдаланишларига ёрдам берган ҳолда ҳимоя қилиш;

- iii)** ногиронларнинг сайловчилар сифатида ўз иродаларини эркин билдиришларини кафолатлаш ва шу мақсадда, зарурат бўлганда, уларнинг ўз танлови бўйича бирорта шахс томонидан овоз беришда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимосларини қондириш;
- b)** ногиронлар бошқалар билан teng равища ва камситилмасдан давлатни бошқаришда самарали ва ҳар тарафлама иштирок этишлари учун зарур шароитни яратишга фаол қўмаклашиш ҳамда уларнинг давлат ишларида иштирок этишларини, шу жумладан қуйидагилар орқали рағбатлантириш:
- i)** фаолияти мамлакатнинг давлат ва сиёсий ҳаёти билан боғлиқ бўйган нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва бирлашмаларида, шу жумладан сиёсий партиялар фаолиятида ва уларни бошқаришда иштирок этиш;
 - ii)** ногиронларга ногиронлар ташкилотларини тузиш ҳамда уларга халқаро, миллий, минтақавий ва маҳаллий даражада вакиллик қилиш учун аъзо бўлиш.

30-МОДДА

Маданий ҳаёт, бўш вақтни мазмунли ўтказиш, дам олиш ва спорт фаолиятларида иштирок этиш

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронларнинг бошқалар билан teng равища маданий ҳаётда иштирок этиш ҳукуқини эътироф этади ва ногиронларга қуйидагиларни таъминлаш учун барча зарур чораларни кўради:
- a)** маданият асарларидан фойдаланиш имконияти бўлган шаклларда фойдаланишларга имконият яратиш;
 - b)** телевидение дастурлари, фильмлар, театр ва бошқа маданий тадбирлардан фойдаланиш имконияти бўлган шаклларда фойдаланиш имкониятини яратиш;

- с)** театрлар, музейлар, кинотеатрлар, кутубхоналар ва туризм хизматлари каби маданий тадбирлар ўтказиладиган ва хизматлар кўрсатиладиган жойлардан фойдаланиш имкониятларига эга бўлишлари, шунингдек миллий маданий аҳамиятга эга ёдгорлик ва объектлардан энг кўп имконият даражасида фойдаланиш имкониятларига эга бўлишлари.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар ижодий, бадиий ва интеллектуал салоҳиятларини факат ўзлари учунгина эмас, балки бутун жамиятини бойитиш учун ривожлантириш ва бу салоҳиятларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларига барча зарур чораларни кўради.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар халқаро ҳуқуққа мувофиқ интеллектуал мулкка эгалик ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунлар ногиронларнинг маданият асарларидан фойдаланишлари учун асоссиз ёки камситувчи тўсиқ бўлиб қолмаслигини таъминлаш учун зарур чораларни кўради.
- 4.** Ногиронлар бошқалар билан teng равища уларнинг алоҳида маданий ва тили ўзига хослиги, шу жумладан ишора тиллари ва эшитиш қобилияти чекланганлар маданияти эътироф этилиши ва қўллаб-куватланиши ҳуқуқига эга.
- 5.** Иштирок этувчи давлатлар ногиронлар бошқалар билан teng равища бўш вақтларини мазмунли ўтказиш, дам олиш ва спорт тадбирларида иштирок этиш имкониятига эга бўлишлари учун куйидаги зарур чораларни кўради:
- а)** ногиронларнинг барча даражадаги умумий йўналишдаги спорт тадбирларида иложи борича тўлиқ иштирок этишларини рағбатлантириш ва тарғиб этиш;
- б)** ногиронларнинг ногиронлар учун маҳсус спорт ва бўш вақтни мазмунли ўтказиш тадбирларини ташкил этиш, бу тадбирларни ривожлантириш ва уларда иштирок этиш имкониятларини таъминлаш ҳамда шу муносабат билан уларга бошқалар билан teng равища зарур даражада таълим берилиши, ўргатилиши ва ресурслар тақдим этилишига қўмаклашиш;
- с)** ногиронлар спорт, соғломлаштириш ва туризм объектларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш;

- d)** ногирон болалар бошқа болалар билан тенг равишида ўйинларда, бўш вақтларини мазмунли ўтказиш, дам олиш ва спорт дастурларида, шу жумладан мактаб тизими доирасидаги тадбирларида иштирок этиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш;
- e)** ногиронлар бўш вақтни мазмунли ўтказиш, туризм, дам олиш ва спорт тадбирларини ташкил этиш билан шуғулланадиганлар хизматларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш.

31-МОДДА

Статистика ва маълумотларни тўплаш

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ушбу Конвенция ижросини таъминлаш мақсадида стратегиялар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш имконини берадиган зарур ахборотларни, шу жумладан статистика ва тадқикот маълумотларини тўплаш мажбуриятини олади. Ушбу ахборотни тўплаш ва сақлаш жараёнида қуидагиларга амал этилади:
 - a)** ногиронлар шахсий хаёти маҳфийлиги ва дахлсизлигини таъминлаш учун белгилаб қўйилган хукукий кафолатларга, шу жумладан маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги конунчилликка риоя этиш;
 - b)** статистика маълумотларини тўплаш ва улардан фойдаланишда инсон хукуқлари ва асосий эркинликларни ҳимоя қилишга тааллуқли халқаро эътироф этилган меъёрларга, шунингдек ахлоқ тамойилларига риоя этиш;
- 2.** Ушбу моддага мувофиқ тўпланган ахборот тегишли тарзда рўйхатга олинади ҳамда иштирок этувчи давлатлар ушбу Конвенция бўйича ўз мажбуриятларини қандай бажараётганликларини баҳолаш, шунингдек ногиронлар ўз хукукларини амалга оширишда дуч келаётган тўсиқларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш учун фойдаланилади.
- 3.** Иштирок этувчи давлатлар ушбу статистика маълумотларини тарқатиш масъулиятини ўз зиммасига олади ва ногиронлар ҳамда бошқа шахслар улардан фойдалана олишларини таъминлайди.

32-МОДДА

Халқаро ҳамкорлик

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ушбу Конвенция мақсад ва вазифаларини амалга ошириш бўйича миллий сайд-харакатларни қўллаб-куватлаш учун халқаро ҳамкорлик ва уни рағбатлантириш муҳимлигини эътироф этади ҳамда шу муносабат билан, мақбул бўлганда, тегишли халқаро ва минтақавий ташкилотлар ҳамда фуқаролик жамияти, жумладан ногиронлар ташкилотлари билан шерикликда давлатлараро алоқалар бўйича зарур ва самарали чораларни кўради. Ушбу чоралар, жумладан, қуидагиларни қамраб олиши мумкин:
 - a)** халқаро ҳамкорлик, шу жумладан халқаро ривожланиш дастурлари ногиронларни қамраб олишини ҳамда улар бундан фойдалана олишларини таъминлаш;
 - b)** ахборот ва тажриба алмашиш, ўқув дастурларини амалга ошириш ва илғор тажрибалар алмашиш йўли билан салоҳиятни оширишни қўллаб-куватлаш;
 - c)** тадқиқотлар соҳасида ҳамкорлик ҳамда илмий-техникавий билимлардан фойдаланишга кўмаклашиш;
 - d)** мақбул бўлганда, техникавий-иқтисодий ёрдам кўрсатиш, шу жумладан фойдаланиш имконияти бўлган ассистив технологиялар билан ўзаро алмашиш, шунингдек технологияларни тақдим этиш орқали ёрдам кўрсатиш.
- 2.** Ушбу модданинг қоидалари ҳар бир иштирок этувчи давлатнинг ушбу Конвенцияга мувофиқ ўз мажбуриятларини бажариш бўйича мажбуриятларига таалуқли эмас.

33-МОДДА

Миллий қўламда амалга ошириш ва мониторинг

- 1.** Иштирок этувчи давлатлар ўзларининг ташкилий тузилишига мувофиқ ушбу Конвенцияни амалга ошириш билан боғлиқ масалаларга мутасаддиллик қиласидиган битта ёки бир нечта органни тайинлайди ҳамда турли секторлар ва турли даражадаларда тегишли ишларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш учун ҳукуматда

мувофиқлаштирувчи механизмни таъсис этиш ёки белгилаш имкониятини зарур даражада ўрганиб чиқади.

2. Иштирок этувчи давлатлар ўзларининг хуқукий ва маъмурӣ тузилишига мувофиқ ушбу Конвенцияни амалга оширишни рағбатлантириш, ҳимоя қилиш ва мониторинги учун, мақбул бўлганда, битта ёки бир нечта мустақил механизмни қамраб оладиган тузилмани тайинлайди ёки таъсис этади, уни қўллаб-қувватлайди ва мустаҳкамлайди. Иштирок этувчи давлатлар бундай механизмни тайинлаш ёки таъсис этишда инсон хуқуқларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш билан шуғулланадиган миллий муассасаларнинг мақоми ва амал этишига тааллуқли тамоийларни эътиборга олади.
3. Фуқаролик жамияти, жумладан ногиронлар ва уларнинг ваколатли ташкилотлари мониторинг жараёнига тўла жалб этилади ва унда иштирок этади.

34-МОДДА

Ногиронлар хуқуқлари бўйича қўмита

1. Ногиронлар хуқуқлари бўйича қўмита (бундан буён “Қўмита” деб аталади) таъсис этилади, у куйида кўзда тутилган функцияларни бажаради.
2. Ушбу Конвенция кучга кирган пайтда Кўмита таркиби ўн икки экспертдан иборат бўлади, шундан сўнг Конвенцияни яна 60 та давлат ратификация қилгандан ёки унга қўшилгач, Кўмита аъзоларининг сони олтитага кўпайиб, энг кўп миқдор – ўн саккиз аъзога этади.
3. Кўмита аъзолари шахсан ўз номидан иш кўради ҳамда юксак ахлоқий фазилатларга, ушбу Конвенция қамраб олган соҳаларда эътироф этилган билим ва тажрибага эга бўлади. Иштирок этувчи давлатларга ўз номзодларини кўрсатиш пайтида ушбу Конвенция 4-моддаси 3-бандида белгилаб қўйилган қоидаларни зарур даражада хисобга олиш таклиф этилади.
4. Кўмита аъзолари иштирок этувчи давлатлар томонидан сайланади, бундаadolатли географик тақсимотга, цивилизацияларнинг ва асосий хуқуқий тизимларнинг турли шакллари ваколатлигига, жинсларнинг мутаносиблиги ва ногирон экспертларнинг иштирок этишига эътибор қаратилади.

5. Кўмита аъзолари иштирок этувчи давлатлар кўрсатган номзодлар рўйхати бўйича иштирок этувчи давлатларнинг Конференцияси мажлисида яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Иштирок этувчи давлатларнинг учдан икки қисми мажлисда кворумни ташкил этганида ҳозир бўлган ва овоз беришда иштирок этаётган иштирок этувчи давлатлар вакилларининг энг кўп ва мутлақ кўп овозини олган номзодлар Кўмита таркибига сайланган ҳисобланади.
6. Дастребаки сайловлар ушбу Конвенция кучга кирган кундан бошлаб кечи билан олти ой ичида ўтказилади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ҳар бир сайлов муддатидан камида тўрт ой олдин иштирок этувчи давлатларга мактуб билан мурожаат қилиб, уларга икки ой мобайнида номзодларини кўрсатишни таклиф этади. Шундан сўнг Бош котиб кўрсатилган барча номзодларнинг рўйхатини, уларни кўрсатган иштирок этувчи давлатларни қайд этган холда, алфавит тартибида тузади ва ушбу Конвенцияда иштирок этувчи давлатларга юборади.
7. Кўмита аъзолари тўрт йил муддатга сайланади. Улар яна факат бир марта қайта сайланиш ҳуқуқига эга. Бироқ биринчи сайловларда сайланадиган олти нафар аъзонинг ваколат муддати икки йилда тугайди; биринчи сайловлардан кейин дарҳол ушбу олти нафар аъзонинг исмлари, мазкур модданинг 5-бандида қайд қилинганидек, мажлисда раислик қилувчи томонидан куръя ташлаш бўйича аниқланади.
8. Кўмитанинг олти нафар қўшимча аъзосини сайлаш мазкур модданинг тегишли қоидалари билан тартибга солинадиган одатдаги сайловлар пайтида ўтказилади.
9. Кўмитанинг қайсиdir бир аъзоси вафот этса, истеъфога чиқса ёки қайсиdir бошқа сабабга кўра ўз мажбуриятларини бундан буён бажаришга қодир эмаслигини эълон қиласа, ушбу аъзо номзодини кўрсатган иштирок этувчи давлат ваколатнинг колган муддатига малакага эга бўлган ҳамда ушбу модданинг тегишли қоидаларида кўзда тутилган талабларга жавоб берадиган бошқа экспертни тайинлади.
10. Кўмита ўзининг тартиб қоидаларини ўрнатади.
11. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби Кўмита ўзининг функцияларини ушбу Конвенцияга мувофиқ самарали амалга ошириши учун зарур ходимлар ва моддий воситаларни тақдим этади ҳамда унинг биринчи кенгашини чакиради.

- 12.** Кўмитанинг ушбу Конвенцияга мувофиқ сайланган аъзолари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг маблағларидан Кўмитадаги мажбуриятларининг муҳимлиги ҳисобга олинган ҳолда Ассамблея томонидан ўрнатиладиган тартиб ва шартларда рағбатлантирилади.
- 13.** Кўмита аъзолари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Имтиёзлар ва иммунитет¹лар Конвенциясининг тегишли бўлимларида белгилаб қўйилган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ишлари бўйича хизмат сафарларидағи экспертларнинг имтиёзлари ва иммунитетлари хукуқига эга.

35-МОДДА

Иштирок этувчи давлатларнинг ҳисоботлари

- 1.** Ҳар бир иштирок этувчи давлат Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби орқали Кўмитага ушбу Конвенция бўйича ўз мажбуриятларини амалга ошириш учун кўрилган чоралар ҳамда ушбу масалада эришилган тараққиёт тўғрисида тегишли иштирок этувчи давлат учун ушбу Конвенция кучга кирганидан сўнг икки йил мобайнида кенг қарновли ҳисоботни тақдим этади.
- 2.** Иштирок этувчи давлатлар шундан сўнг навбатдаги ҳисоботларни тўрт йилда камида бир марта, шунингдек Кўмита бу ҳақда улардан сўраганда тақдим этади.
- 3.** Кўмита ҳисоботлар мазмунига мос келувчи йўриқномаларни белгилайди.
- 4.** Кўмитага дастлабки кенг қарновли ҳисоботни тақдим этган иштирок этувчи давлатларга навбатдаги ҳисоботларида аввал тақдим этган ахборотни такрорлашларининг зарурати йўқ. Иштирок этувчи давлатларга Кўмитага ҳисоботни очиқ ва ошкор жараёнга айлантириш ҳамда ушбу Конвенциянинг 4-моддаси 3-бандида белгилаб қўйилган коидаларни зарур даражада ҳисобга олиш тўғрисида ўйлаб қўриш таклиф этилади.

¹Иммунитет (лотинча “immunitas” — “ҳалос қилиш” сўзидан) – бу ўринда масъул ходимларнинг дахлсизлигига доир алоҳида мақоми.

- 5.** Ҳисоботларда ушбу Конвенция бўйича мажбуриятларни бажариш даражасига таъсир кўрсатадиган омиллар ва қийинчиликлар кўрсатилиши мумкин.

36-МОДДА

Ҳисоботларни кўриб чиқиш

- 1.** Ҳар бир ҳисобот у бўйича ўринли, деб ҳисоблайдиган таклифлар ва умумий тавсияларни кўрсатадиган Кўмита томонидан кўриб чиқилади ҳамда бу таклифлар ва умумий тавсиялар тегишли иштирок этувчи давлатга юборилади. Иштирок этувчи давлат Кўмитага жавоб тариқасида ўз танлови бўйича хоҳлаган ахборотини юбориши мумкин. Кўмита иштирок этувчи давлатлардан ушбу Конвенцияни амалга оширишга тааллукли бўлган қўшимча ахборот тақдим этилишини сўраши мумкин.
- 2.** Иштирок этувчи давлат ҳисоботни тақдим этишни жиддий равишда кечиктираётган бўлса, Кўмита тегишли иштирок этувчи давлатга билдирги юбориб, унда ушбу билдиргидан сўнг уч ой мобайнида тегишли ҳисобот тақдим этилмаса, мазкур иштирок этувчи давлатда ушбу Конвенцияни амалга ошириш тўғрисидаги масала Кўмита ихтиёрида бўлган ишонарли ахборот асосида кўриб чиқишини талаб этишини билдириши мумкин. Кўмита тегишли иштирок этувчи давлатга ана шундай кўриб чиқишида иштирок этишни таклиф этади. Агар иштирок этувчи давлат жавоб тариқасида тегишли ҳисоботни тақдим этса, ушбу модда 1-бандида белгиланган қоидалар кўлланилади.
- 3.** Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ҳисоботларни барча иштирок этувчи давлатлар ихтиёрига тақдим этади.
- 4.** Иштирок этувчи давлатлар ўз ҳисоботлари мамлакатларида жамоатчилик улар билан кенг танишиш имкониятига эга бўлишини таъминлайди ҳамда ушбу ҳисоботларга тааллукли қоидалар ва умумий тавсиялар билан танишишни енгиллаштиради.
- 5.** Кўмита мақбул деб топган холатларда, у иштирок этувчи давлатларнинг ҳисоботларини Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослаштирилган муассасалари, фондлари ва дастурларига, шунингдек бошқа ваколатли органларга улар ушбу ҳисоботларда техникавий маслаҳатга ёки ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги

илтимосларига ёхуд бундай ёрдам кўрсатиш зарур деган кўрсатмага эътибор қаратишилари учун Кўмитанинг ушбу илтимослар ёки кўрсатмалар бўйича таклифлари ва тавсиялари (агар улар мавжуд бўлса) билан бирга юборади.

37-МОДДА

Иштирок этувчи давлатлар ва Кўмита ўртасидаги ҳамкорлик

1. Ҳар бир иштирок этувчи давлат Кўмита билан ҳамкорлик қиласди ва Кўмита аъзоларига ўз мандатларини бажаришда ёрдам кўрсатади.
2. Кўмита иштирок этувчи давлатлар билан ўз муносабатларида ушбу Конвенцияни амалга ошириш бўйича миллий имкониятларни, шу жумладан халқаро ҳамкорлик ёрдамида кучайтириш йўллари ва воситаларини зарур тарзда ҳисобга олади.

38-МОДДА

Кўмитанинг бошқа органлар билан муносабатлари

Ушбу Конвенцияни самарали амалга ошириш ва Конвенция томонидан қамраб олинадиган соҳаларда халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш учун:

- a) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослаштирилган муассасалари ва бошқа органлари ушбу Конвенциядаги ўз мандатларига тааллуқли бўлган қоидаларини амалга ошириш тўғрисидаги масала кўриб чиқилаётганда уларда иштирок этиш хукуқига эга. Кўмита мақбул деб ҳисоблаган ҳолатларда, конвенцияни амалга оширилиши бўйича ўз соҳаларига тегишли масалалар бўйича эксперт хулосаларини олиш учун ихтисослаштирилган муассасалар ва бошқа ваколатли органларни жалб этиши мумкин. Кўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослаштирилган муассасалари ва бошқа органларига улар фаолиятига тааллуқли соҳаларда Конвенцияни амалга ошириш тўғрисидаги ҳисботларни тақдим этишини таклиф килиши мумкин;
- b) Кўмита ўз мандатини амалга оширишда, мақбул бўлган ҳолатларда, инсон хукуqlари бўйича халқаро шартномаларга кўра таъсис этилган бошқа тегишли органлар билан ҳисботларни тақдим этишнинг

тегишли дастурамал тамойилларини, шунингдек улар томонидан киритилган таклифлар ва умумий тавсияларни мувофиқлаштиришина таъминлаш ҳамда ўз функцияларини амалга оширишда бир-бирини қайтариш ва параллелизмга йўл қўймаслик масаласида маслаҳатлашади.

39-МОДДА

Қўмита ҳисоботи

Қўмита икки йилда бир марта Бош Ассамблея ҳамда Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашга ўзининг фаолияти тўғрисида ҳисобот тақдим этади ҳамда иштирок этувчи давлатлардан олинган ҳисоботлар ва ахборотларни кўриб чиқиши мумкин. Бундай таклифлар ва умумий тавсияларни иштирок этувчи давлатларнинг изоҳлари (агар улар мавжуд бўлса) билан бирга Қўмитанинг ҳисоботига қўшилади.

40-МОДДА

Иштирок этувчи давлатларнинг Конференцияси

1. Иштирок этувчи давлатлар ушбу Конвенцияни амалга оширишга тааллуқли хар қандай масалани кўриб чиқиши учун мунтазам равишда иштирок этувчи давлатларнинг Конференциясига тўпланади.
2. Ушбу Конвенция кучга киргандан сўнг олти ойдан кечикмасдан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби иштирок этувчи давлатларнинг Конференциясини чақиради. Шундан кейинги йиғилишлар Бош котиб томонидан икки йилда бир марта ёки иштирок этувчи давлатларнинг Конференцияси қарори билан чақирилади.

41-МОДДА

Депозитарий¹

¹Депозитарий (лотинча “depositarium” — “саклаш жойи” сўзидан) – халқаро ҳукуқда халқаро хужжатларни, унинг ратификацияси тўғрисидаги хужжатларни саклаш мажбуриятини олган давлат ёки халқаро ташкилот.

Ушбу Конвенциянинг депозитарийси Бирлашган Миллатлар
Ташкилотининг Бош Котиби хисобланади.

42-МОДДА

Имзолаш

Ушбу Конвенция барча давлатлар ва мінтақавий интеграция ташкилотлари томонидан имзолаш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йорқдаги қароргохда 2007 йил 30 март кунидан бошлаб очық хисобланади.

43-МОДДА

Мажбурияттa розилик

Ушбу Конвенция уни имзолаган давлатлар томонидан ратификация¹ қилинади ҳамда уни имзолаган мінтақавий интеграция ташкилотлари томонидан расман тасдиқланиши керак. У Ушбу Конвенцияни имзоламаган ҳар қандай давлат ёки мінтақавий интеграция ташкилотлари учун очық.

44-МОДДА

Мінтақавий интеграция ташкилотлари

- “Мінтақавий интеграция ташкилоти” муайян мінтақанынг суверен давлатлари томонидан ташкил этилган, унга альо давлатлар ушбу Конвенция тартибга соладиган масалалар бүйича ваколат берган ташкилотни англатади.

Бундай ташкилотлар ўзларининг қўшилиш ёки тасдиқлаш расмий хужжатларида ушбу Конвенция тартибга соладиган масалаларга нисбатан ўз ваколатлари кўламини кўрсатади. Кейинчалик улар депозитарийни ўз ваколатлари ҳажмидаги ҳар қандай жиддий ўзгаришлар тўғрисида хабардор қиласади.

¹Ратификация – (лотинча “ratificatio” – “тасдиқланган” сўзидан) шартноманинг давлар олий органи томонидан тасдиқлаш жараёни. Шартномани ратификация килиш давлат бошлиги ёки олий қонунчилик органи томонидан амалга оширилади.

- Ушбу Конвенциядаги “иштирок этувчи давлатлар” қайдлари бундай ташкилотларга уларнинг ваколати доирасида тааллуклидир.
- Ушбу Конвенциянинг 45-моддаси 1-банди ҳамда 47-моддаси 2- ва 3-бандлари максадлари учун мінтақавий интеграция ташкилотлари томонидан сақлаш учун топширган бирорта ҳужжат ҳисобга олинмайды.
- Мінтақавий интеграция ташкилотлари ўз ваколатларига тааллукли масалаларда иштирок этувчи ташкилотларнинг Конференциясида ушбу Конвенция иштирокчилари бўлган иштирок этувчи давлатларнинг сонига тенг бўлган овозлар сони бўйича овоз бериш юзасидан ўз хукукини амалга оширишлари мумкин. Агар унга аъзо бўлган қайсиидир бир давлат ўз овоз бериш хукукини амалга ошираётган ёки аксинча бўлса, бундай ташкилот ўзининг овоз бериш хукукини амалга оширмайди ва аксинча.

45-МОДДА

Кучга киритиши

- Ушбу Конвенция сақлаш учун йигирманчи ратификация ёрлиғи ёки қўшилиш тўгрисидаги ҳужжат топширилгандан кейинги ўттизинчи кун кучга киради.
- Ушбу Конвенция уни ратификация қилган ҳар бир давлат ёки мінтақавий интеграция ташкилоти учун улар буни расман тасдиқлаганликлари ёки унга қўшилганликлари тўгрисида ана шундай йигирманчи ҳужжатни сақлашга топширганларидан кейинги ўттизинчи куни кучга киради.

46-МОДДА

Изоҳот

- Ушбу Конвенциянинг обьекти ва мақсадига мос бўлмаган изоҳотга қўшимчаларга йўл қўйилмайди.
- Изоҳот хоҳлаган вактда олиб ташланиши мумкин.

47-МОДДА

Тузатишлар

1. Ҳар қандай иштирок этувчи давлат ушбу Конвенцияга тузатиш киритишни таклиф этиши ва уни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига тақдим этиши мумкин. Бош котиб таклиф этилган ҳар қандай тузатишни иштирок этувчи давлатларга маълум қиласи ҳамда улардан ушбу таклифни кўриб чиқиши ва бу тўғрисида қарор қабул қилиш учун Конференция ўтказиш тарафдори эканликлари тўғрисида хабардор қилишларини сўрайди. Бу ҳақда маълум қилингган санадан кейин тўрт ой мобайнида иштирок этувчи давлатларнинг камидаги учдан бир қисми бундай Конференция ўтказишни ёқлаб чиқса, Бош котиб Конференцияни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти шафелигида чакиради. Конференцияда ҳозир бўлган ва овоз беришда иштирок этаётган иштирок этувчи давлатларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик томонидан маъкулланган ҳар қандай тузатиш Бош котиб томонидан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеясига тасдиқлаш учун, сўнг барча иштирок этувчи давлатларга қабул қилиш учун юборилади.
2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ маъкулланган ва тасдиқланган тузатиш уни қабул қилиш тўғрисидаги сақлаш учун топширилган хужжатларнинг сони иштирок этувчи давлатлар учдан икки қисмига етганидан кейин ушбу тузатиш маъкулланган санадан кейинги ўттизинчи кун кучга киради. Шундан кейин тузатиш ҳар бир иштирок этувчи давлат учун у томонидан тузатишни қабул қилганлиги тўғрисидаги хужжатини сақлашга топширганидан кейинги ўттизинчи кун кучга киради. Тузатиш факат уни қабул қилган иштирок этувчи давлатлар учун мажбурийдир.
3. Агар иштирок этувчи давлатларнинг Конференцияси ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ маъкулланган ва тасдиқланган келишилган тегишли қарор қабул қиласа, мутлақ 34-, 38-, 39- ва 40-моддаларга тааллуқли бўлган тузатиш барча иштирок этувчи давлатлар учун ушбу тузатиш маъкуллангандан кейин унинг қабул қилингандиги тўғрисидаги хужжатларни сақлашга топширган иштирок этувчи давлатлар сонининг учдан икки қисмга етганидан кейин кучга киради.

48-МОДДА

Денонасация¹

Иштирок этувчи давлат Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибини ёзма равища хабардор қилиш орқали ушбу Конвенцияни денонасация қилиши мумкин. Денонасация Бош котиб томонидан ана шундай билдириги олинган санадан бир йил ўтгач кучга киради.

49-МОДДА

Фойдаланиш имконияти бўлган шакл

Ушбу Конвенция матни фойдаланиш имконияти бўлган шаклда бўлиши таъминланиши керак.

50-МОДДА

Асл нусхадаги матнлар

Ушбу Конвенциянинг инглиз, араб, испан, хитой, рус ва француз тилларидағи матнлари асл нусха сифатида тан олинади.

УШБУНИ ТАСДИҚЛАШ МАҚСАДИДА ўзларининг тегишли ҳукуматлари томонидан зарур даражада ваколатга эга бўлган қуида имзо чеккан тўла ваколатли вакиллар ушбу Конвенцияни имзолади.

¹Денонасация (французча “denoncer” – “бекор қилиш” сўзидан) – давлатнинг халқаро ҳужжатдан тегишли равища расмийлаштирилган холда воз кечиши.

II ИЛОВА

НОГИРОНЛАРНИНГ ХУҚУҚЛАРИ ТҮҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯНИНГ ФАКУЛЬТАТИВ ПРОТОКОЛИ

*Ушбу Протоколга қўшилган иштирок этувчи
давлатлар қўйидагиларга рози бўлдилар:*

1-МОДДА

1. Ушбу Протоколга қўшилган иштирок этувчи давлат (бундан бўён “иштирок этувчи давлат”) Ногиронлар хукуклари бўйича қўмитанинг (бундан бўён “Қўмита”) унинг юрисдикциясида бўлган шахсларнинг ёки шахслар гурухининг ёхуд улар номидан ушбу иштирок этувчи давлат томонидан Конвенция қоидаларининг бузилиши жабрдийдалари эканлиги тўғрисидаги аризаларини қабул қилиш ва кўриб чиқиш ваколатини эътироф этади.
2. Агар ариза ушбу Протоколга қўшилмаган Конвенциянинг иштирок этувчи давлатига тааллуқли бўлса, Қўмита томонидан қабул қилинмайди.

2-МОДДА

Кўмита аризани қўйидаги ҳолатларда маъқул эмас деб хисоблайди:

- а) ариза имзосиз бўлса;
- б) ариза бундай аризаларни бериш хукуқини суистеъмол қилиш тарзида бўлса ёки Конвенциянинг қоидаларига зид бўлса;

- c)** мазкур масала Кўмита томонидан аввал кўриб чиқилган бўлса ёхуд халқаро суриштирув ёки тартибга солишнинг бошқа тартиблари доирасида кўриб чиқилган ёхуд кўриб чиқилаётган бўлса;
- d)** ҳимояланишнинг барча ички воситаларидан тўла фойдаланиб бўлинмаган бўлса. Ҳимоя воситаларини қўллаш асоссиз равишида чўзилаётган ёки амалий самара бериши кутилмаётган бўлса, бу қоида қўлланилмайди;
- e)** хабарнинг асоссизлиги ёки етарли даражада далиллар билан мустахкамланмаганлиги равshan бўлса ёхуд
- f)** хабарда келтирилган далиллар ушбу Протокол тегишли иштирок этувчи давлат учун кучга киргanganга қадар рўй берган бўлса, бунда факат ушбу Конвенция қоидалари бузилишлари кўрсатилган санадан кейин ҳам давом этмаётган бўлса.

3-МОДДА

Кўмита ушбу Протоколнинг 2-моддаси қоидаларини ҳисобга олган ҳолда ўзига тақдим этилган ҳар қандай аризани маҳфий тартибда иштирок этувчи давлат эътиборига етказади. Бу ҳақда хабардор қилинган давлат олти ойлик муддатда Кўмитага масалага аниқлик киритган ҳолда ёки ушбу давлат томонидан эҳтимолий қўлланилган ҳимоя воситаси (агар бу бўлса) тўғрисида ёзма тушунтириш ёки баёнот тақдим этади.

4-МОДДА

- 1.** Кўмита олинган ариза билан унинг моҳияти аниқланиши ўртасидаги хоҳлалаган вақтда тегишли иштирок этувчи давлатга эҳтимолий тутилган қоидалар бузилишидан жабр кўргангага ёки жабр кўрганларга эҳтимол тутилган тузатиб бўлмайдиган зарар етказилишига йўл қўймаслик учун зарур бўлиши мумкин бўлган вақтинчалик чоралар кўришни кечиктирмасдан қараб чиқиши илтимос қилиши мумкин.
- 2.** Кўмита ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ ўзининг дискреция ҳуқуқини¹ амалга ошираётган пайтда, бу унинг ариза моҳиятига нисбатан мақбул қарор қабул қилганлигини билдиrmайди.

¹Дискреция ҳуқуқи (инглизча “discretionary power”) – ўз хоҳишича, аниқ мажбуриятларга боғлиқ бўлмаган ҳолда иш кўриши имконини берадиган кенг ваколатлар.

5-МОДДА

Ушбу Протоколга мувофиқ аризани кўриб чиқишида Кўмита ёпик мажлислар ўтказади. Кўмита аризани ўрганганидан сўнг ўзининг таклифлари ва тавсияларини (агар улар мавжуд бўлса) тегишли иштирок этувчи давлатга ва аризачига юборади.

6-МОДДА

Агар Кўмита иштирок этувчи давлат томонидан Конвенцияда мустаҳкамлаб қўйилган хуқуqlар жиддий ёки мунтазам бузилаётганилиги тўғрисида ишонарли ахборот олган бўлса, у ушбу иштирок этувчи давлатга мазкур ахборотни ўрганиш бўйича ҳамкорлик қилишни таклиф этади ва шу мақсадда тегишли ахборот муносабати билан фикр билдиришни сўрайди.

- 3.** Тегишли иштирок этувчи давлат томонидан тақдим этилиши мумкин бўлган ҳар қандай фикрларни, шунингдек Кўмитанинг ўзида мавжуд бўлган ҳар қандай бошқа ишонарли ахборотни ҳисобга олган ҳолда Кўмита ўзининг бир ёки бир нечта аъзосига текшириш ўтказиш ва Кўмитага шошилинч ҳисобот тақдим этишни топшириши мумкин. Мақбул бўлган ҳолатларда ва иштирок этувчи давлатнинг розилиги билан текшириш унинг худудини ҳам камраб олиши мумкин.
- 4.** Кўмита бундай текшириш натижаларини ўрганганидан сўнг бу натижаларни тегишли иштирок этувчи давлатга бошқа ҳар қандай изоҳлар ва ҳар қандай тавсиялар билан бирга юборади.
- 5.** Иштирок этувчи давлат Кўмита томонидан юборилган изоҳлар ва тавсияларни олганидан сўнг олти ой ичида ўз фикрларини Кўмитага тақдим этади.
- 6.** Бундай текшириш махфий тартибда ўтказилади ва жараённинг барча босқичларида иштирок этувчи давлатга ҳамкорлик қилиш тўғрисида мурожаат қилиш назарда тутилади.

7-МОДДА

- 1.** Кўмита тегишли иштирок этувчи давлатга Конвенциянинг 35-моддасида кўзда тутилган ўз ҳисоботига ушбу Протокол 6-моддасига

мувофиқ ўтказилган текширишга жавоб тартибидан кўрилган ҳар қандай чоралар тўғрисидаги маълумотни киритишни таклиф этиши мумкин.

2. Кўмита, зарурат туғилганда, 6-модда 4-бандида кайд этилган олти ойлик муддат ўтгач, тегишли иштирок этувчи давлатга ана шундай текширишга жавоб тартибидан қабул қилинган чоралар тўғрисида хабардор қилишни таклиф этиши мумкин.

8-МОДДА

Ҳар бир иштирок этувчи давлат ушбу протоколни имзолаш, ратификация қилиш ёки унга қўшилиш вақтида Қўмитанинг 6- ва 7- моддаларда кўзда тутилган ваколатини тан олмаслиги тўғрисида эълон қилиши мумкин.

9-МОДДА

Ушбу Протоколнинг депозитарийси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ҳисобланади.

10-МОДДА

Ушбу Протокол Конвенцияни имзолаган барча давлатлар ва минтақавий интеграция ташкилотлари томонидан имзолаш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йорқдаги Марказий муассасаларида 2007 йил 30 марта очик.

11-МОДДА

Ушбу Протокол Конвенцияни имзолаган ёки унга қўшилган давлатлар томонидан ратификация қилиниши керак. У Конвенцияни расмий тасдиқлаган ёки унга қўшилган минтақавий интеграция ташкилотлари томонидан расман тасдиқланиши керак. У Конвенцияни ратификация қилган, расман тасдиқлаган ва ушбу Протоколни имзоламаган ҳар қандай давлат ёки минтақавий интеграция ташкилотлари учун очик.

12-МОДДА

1. “Минтақавий интеграция ташкилоти” муайян минтақанинг суверен

давлатлари томонидан ташкил этилган, унга аъзо давлатлар Конвенция ва ушбу Протокол тартибга соладиган масалалар бўйича ваколат берган ташкилотни англатади. Бундай ташкилотлар ўзларининг ҳужжатларида Конвенция ва ушбу Протокол тартибга соладиган масалаларга нисбатан ўз ваколатлари ҳажмини расмий тасдиқлашларини ёки бунга кўшилишларини кўрсатади. Кейинчалик улар депозитарийни ўз ваколатлари ҳажмидаги ҳар қандай жиҳдий ўзгаришлар тўғрисида хабардор қиласи.

2. Ушбу Протоколдаги “иштирок этувчи давлатлар” қайдлари бундай ташкилотларга уларнинг ваколати доирасида тааллуклидир.
3. Ушбу Протоколнинг 13-моддаси 1-банди ҳамда 15-моддаси 2-банди мақсадлари учун минтақавий интеграция ташкилотлари томонидан сақлаш учун топширган бирорта ҳужжат ҳисобга олинмайди.
4. Минтақавий интеграция ташкилотлари ўз ваколатларига тааллукли масалаларда иштирок этувчи ташкилотларнинг кенгашида ушбу Протокол иштирокчилари бўлган иштирок этувчи давлатларнинг сонига тенг бўлган овозлар сони бўйича овоз бериш юзасидан ўз хукуқини амалга оширишлари мумкин. Бундай ташкилот агар унга аъзо бўлган қайсиидир бир давлат ўз овоз бериш хукуқини амалга ошираётган бўлса, ўзининг овоз бериш хукуқини амалга ошираймайди ва аксинча.

13-МОДДА

1. Конвенция кучга кирган ҳолатда ушбу Протокол сақлаш учун ўнинчи ратификация ёрлиги ёки кўшилиш тўғрисидаги ҳужжат топширилгандан кейинги ўттизинчи кун кучга киради.
2. Ушбу Протокол уни ратификация қилган ҳар бир давлат ёки минтақавий интеграция ташкилоти учун улар буни расман тасдиқлаганликлари ёки унга қўшилганликлари тўғрисида ана шундай ўнинчи ҳужжатни сақлашга топширганларидан кейинги ўттизинчи кун кучга киради.

14-МОДДА

1. Ушбу Протоколнинг обьекти ва мақсадига мос бўлмаган қўшимчаларга йўл қўйилмайди.

2. Кўшимчалар хоҳлаган вактда олиб ташланиши мумкин.

15-МОДДА

- 1. Ҳар қандай иштирок этувчи давлат ушбу Протоколга тузатиш киритишни таклиф этиши ва уни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котибига тақдим этиши мумкин. Бош котиб таклиф этилган ҳар қандай тузатишни иштирок этувчи давлатларга маълум қиласи ҳамда улардан ушбу таклифни кўриб чиқиши ва бу тўғрисида қарор қабул қилиш учун иштирок этувчи давлатлар кенгашини ўтказиши тарафдори эканликлари тўғрисида хабардор қилишларини сўрайди. Бу ҳақда маълум қилинган санадан кейин тўрт ой мобайнида иштирок этувчи давлатларнинг камидан учдан бир қисми бундай кенгаш ўтказишини ёқлаб чиқса, Бош котиб кенгашни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошлигига чақиради. Кенгашда ҳозир бўлган ва овоз беришда иштирок этаётган иштирок этувчи давлатларнинг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик томонидан маъкулланган ҳар қандай тузатиш Бош котиб томонидан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеясига тасдиқлаш учун, сўнг барча иштирок этувчи давлатларга қабул қилиш учун юборилади.**
- 2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ маъкулланган ва тасдиқланган тузатиш уни қабул қилиш тўғрисидаги сақлаш учун топширилган хужжатларнинг сони иштирок этувчи давлатлар учдан икки қисмига етганидан кейин ушбу тузатиш маъкулланган санадан кейинги ўттизинчи кун кучга киради. Шундан кейин тузатиш ҳар бир иштирок этувчи давлат учун у томонидан тузатишни қабул қилганлиги тўғрисидаги хужжатини сақлашга топширганидан кейинги ўттизинчи кун кучга киради. Тузатиш факат уни қабул қилган иштирок этувчи давлатлар учун мажбурийдир.**

16-МОДДА

Иштирок этувчи давлат Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибини ёзма равища хабардор қилиш орқали ушбу Протоколни денонсация қилиши мумкин. Денонсация Бош котиб томонидан ана шундай билдириги олинган санадан бир йил ўтгач кучга киради.

17-МОДДА

Ушбу Протокол матни фойдаланиш имконияти бўлган шаклда бўлиши таъминланиши керак.

18-МОДДА

Ушбу Протоколнинг инглиз, араб, испан, хитой, рус ва француз тилларидаги матнлари асл нусха сифатида тан олинади.

УШБУНИ ТАСДИҚЛАШ МАҚСАДИДА ўзларининг тегишли ҳуқуматлари томонидан зарур даражада ваколатга эга бўлган қўйида имзо чеккан тўла ваколатли вакиллар ушбу Протоколни имзолади.

United Nations

United Nations

Office of the High Commissioner for Human Rights

Inter-Parliamentary Union